

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI

UTGIVEN SEDAN 1878

AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

- Riksarkitekt Guðjón Samúelsson
- MUNCH
- Nordiska ministerrådet 50 år
- Da bluesen kom til Norge
- 1800-talets konstnärsroll i ett nordiskt perspektiv
- Diplomati och nordiskt samarbete
- Amalie Skram og sædelighedsfejden
- Åland 100 år av självstyre
- Samtale med klimadigteren Lars Skinnebach
- Översättarpriset 2021 till John Swedenmark
- Bokessä om Friðrik Ólafsson

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■ ■

2021 • Häfte 4

NORDISK TIDSKRIFT 4/2021

INNEHÅLL

Artiklar

Riksarkitekt Guðjón Samúelsson. <i>Pétur H. Ármannsson</i>	369
Munch rejser sig i al sin vælde. <i>Henrik Wivel</i>	379
Nordiska ministerrådet 50 år – halvt århundrade av nordiskt regeringssamarbete kom till korta när pandemin drabbade regionen <i>Henrik Wilén</i>	385
Knut Reiersrud og den svensk-norske bluesunion – da bluesen kom til Norge <i>Øyvind Pharo</i>	397
Ett eget rum – när nordiska, kvinnliga konstnärer erövrade konstnärsrollen. <i>Marianne Nordenlöw</i>	409
Diplomati och nordiskt samarbete. <i>Anders Lidén</i>	417
Amalie Skram og sædelighedsfejden. <i>Kristian Hvidt</i>	425
Åland 100 år av självstyre. <i>Susanne Eriksson</i>	433
<i>NT-Intervjun</i>	
Klimadigteren. Samtale med Lars Skinnebach. <i>Lisbeth Bonde</i>	441

* * *

För egen räkning

Gränshinderrådet främjar mobilitet och handel. <i>Kimmo Sasi</i>	449
<i>Krönika om nordiskt samarbete</i>	
Vad vill Norden med EU? Tydliga svar saknas. <i>Anders Ljunggren</i>	455

* * *

Letterstedtska föreningen

Det nordiska översättarpris ur de nyhlénska medlen 2021. <i>Lena Wiklund</i>	459
Islands språk och kultur – en upptäcksresa utan slut. Samtal med pristagaren John Swedenmark. <i>Lena Wiklund</i>	460
LF avdelningar, styrelser och medlemmar 2021.	465
Utdelade anslag 2021	471
LF anslagsutlysning för 2022.	481

* * *

Bokessä

Friðrik Ólafsson – stormästare i schack. <i>Jón G. Friðjónsson</i>	483
--	-----

Kring böcker och människor

Erkki Liikanen – en finländsk kommissionär och sann europé. <i>Anja Kuusisto</i> . .	487
Herman Friedländer – köpman, riskkapitalist och mecenat. <i>Per Thullberg</i>	489
Sober bog om Danmark og Norge den gang og nu. <i>Bo Tao Michaëlis</i>	491
Karin Söder bland andra Centerledare. <i>Fredrik Sterzel</i>	492

* * *

Sammanfattning	495
Tiivistelmä.	496

PÉTUR H. ÁRMANNSSON
 RIKSARKITEKT
 GUÐJÓN SAMÚELSSON

Arkitekten Guðjón Samúelsson (1887–1950) intar en särskild plats i den isländska nationens historia. Han är den arkitekt som de flesta islänningar känner till och hans namn dyker självklart upp när isländsk arkitektur kommer på tal. Med sina verk och idéer hade han ett omfattande inflytande över utvecklingen av Islands byggnadskonst under tre decennier.

Pétur H. Ármannsson är arkitekt vid Minjastofnun Islands (Islands kulturarvsstyrelse). Han har examen i arkitektur från University of Toronto och masterexamen från Cornell University. Pétur har skrivit ett stort antal böcker och artiklar om arkitektur, och gav förra året ut ett översiktsverk om riksarkitekten Guðjón Samúelsson.

Guðjón Samúelsson gjorde planeringsunderlag för landets städer och ritade skolbyggnader och sjukhus, kyrkor och begravningsplatser, teatrar och badanläggningar, hotell och kontorsbyggnader, ladugårdar och fårstall, fängelseceller och rättssalar, enkla hus och högrestandsvillor. Hans byggnader finns i så gott som varje bebyggd del av Island, och utgör en viktig del av nationens arkitekturarv. Guðjón Samúelsson är arkitekten som gav landets viktigaste institutioner konkret form i kölvattnet av Islands självständighet 1918. För en nation som inte kunde luta sig mot en rik tradition av ståtliga paradbyggnader från tidigare århundraden har hans arbeten haft ett alldeles speciellt värde.

I hela arkitekturhistorien är det mycket ont om jämförbara exempel på en ung arkitekt som under sina första verksamhetsår la grunden för en hel nations stadsplanering och arkitektonik. På Island fanns vare sig förutsättningar eller yrkeskuskap för att planera städer och tätorter eller uppföra stora byggnader i beständig material förrän i början av 1900-talet. När Guðjón tog sin arkitektexamen 1919 blev han Islands förste högskoleutbildade arkitekt. Året därpå anställdes han som riksarkitekt, en tjänst han innehade i 30 år. Under den perioden ritade han och hans medarbetare de flesta offentliga byggnader som bekostades av staten, förutom en mängd mindre byggnader, sammanlagt mellan 400 och 500 till antalet. De möjligheter tjänsten gav Guðjón Samúelsson var helt unika men hans roll var inte alltid så enkel att hantera. Få konstnärer har fått utstå en lika skoningslös kritik av sina verk.

Liksom många i Guðjóns generation brann han av ambitioner å sin nations vägnar och ville göra allt för dess utveckling och framgång med sina verk. Som banbrytande inom sitt gebit spelade han en viktig roll i uppbyggandet av det moderna isländska samhället. Tjänsten han tillträdde direkt efter sin examen krävde all hans energi. På den tiden saknade Island det mesta av den tekniska och kulturella infrastruktur som andra länder sedan länge hade byggt upp. En viktig del av den samhälleliga uppbyggnaden under 1900-talets första hälft var att formge och uppföra de offentliga byggnader som varje nation bör ha i sin huvudstad: rikssjukhus, universitet, domkyrka, teater, regeringsbyggnad, domstolsbyggnad och hotell. Samtidigt som Guðjón ville introducera andra länders klassiska kultur, var det också viktigt för honom att ge sina byggnadsverk en nationell prägel med inspiration från landets natur och befintliga husbyggnadstraditioner.

Som representat i landets första stadsplaneringskommitté från 1921 till 1950 utnyttjade Guðjón sin yrkeskunskap och sin ställning för att åstadkomma förändringar i planeringen av isländska städer och tätorter. Han var först med att presentera den europeiska stadsbyggnadskonstens synsätt för islänningarna i en tidningsartikel 1912. Guðjón såg tätorter och städer som helgjutna konstverk som hade positiv inverkan såväl på människors beteende som på deras hälsa och välmående. Själv ansåg han att urbaniseringen var den mest betydelsefulla förändringen av det isländska samhället på 1900-talet.

För många islänningar är Guðjón Samúelsson först och främst en företrädare för det folkliga perspektivet i byggnadskonsten. Som arkitekt gick han dock inte desto mindre i bräschen för nya, internationella idéer gällande byggande och stadsplanering. Hans idéer om byggnadskonst formades under studieåren vid Det Kongelige Danske Kunstakademi i Köpenhamn, inte bara genom de akademiska studierna där tonvikten låg på klassiska formregler från antikens Rom och Grekland, utan också genom förebilder i den danska byggnadstraditionen som betonades av de av hans lärare som var anhängare av nationalromantiken. Förutom studierna påverkades Guðjón av de nya strömningar som var tongivande i samtidens byggnadskonst i övriga Norden och Tyskland. Två av professorerna vid Kunstakademiet, Martin Nyrop och Hack Kampmann, hade stort inflytande över den danska byggnadskonsten, och flera av hans studiekamrater blev kända namn inom dansk arkitektur, bl.a. Kay Fisker och Aage Ravn.

Guðjón Samúelsson föddes 1887 och var alltså samtida med tre banbrytande modernister: Walter Gropius (f. 1883), Ludwig Mies van der Rohe (f. 1886) och Le Corbusier (f. 1887). Denna generation arkitekter växte upp under den positiva anda som kännetecknade åren fram till första världskriget. En ny stilriktning som fick namn med associationer till ungdom – Jugend – bröt igenom i formgivning, dekoration och arkitektur. Så kallade trädgårdsstäder i England

och Tyskland skapade förhoppningar om idealsamhällen i en ny tid. Med första världskrigets blodbad raserades sekelskiftesårens trygga och kultiverade livssyn och efter denna kris var världen förändrad. Modernismens budbärare ville börja om från grunden, slita banden med historien och det förflutna och skapa en ny formvärld som byggde på maskinernas och samfärdsmedlens estetik. Dessa radikala idéer började få påverkan på byggnadskonstens utveckling kring och efter 1925. Majoriteten av Europas arkitekter under 1900-talets första hälft valde dock hellre att ta in olika synsätt i sina arbeten, förena nya trender med äldre traditioner som hade sina rötter i tidigare generationers erfarenheter. Det var den väg Guðjón valde att gå i sin verksamhet. Under sin händelserika levnad upplevde han två världskrig, nyare tiders största omvälvning i det konstnärliga formspråket samt Islands förändring från ett fattigt bondesamhälle till en teknifierad nutid på bara några decennier.

Formativa år 1887–1920

Guðjón Samúelsson föddes på gården Hunkubakkar i Vestur-Skaftafellssýsla den 16 april 1887. 1890 flyttade familjen till den lilla orten Eyrarbakki där den sedan bodde de följande elva åren. Fadern var byggmästare och skapade sig tidigt ett gott rykte som konstnärligt begåvad kyrkobyggare. Miljön och de sociala förhållandena i och omkring Eyrarbakki var konstnärligt stimulerande och Guðjón började som mycket ung ta privatlektioner i instrumentspel. 1901 flyttade familjen till Reykjavík där Guðjón tog privatlektioner i teckning och främmande språk. Under skolåren gick Guðjón också i lära hos sin far och avlade gesällprov i byggnadssnickeri. Han ville sedan utbilda sig till bildhuggare men föräldrarna erbjöd sig istället att bekosta en mer användbar utbildning, nämligen till arkitekt.

1908 reste Guðjón Samúelsson till Köpenhamn och året därpå klarade han antagningsprovet till Konstakademiets Arkitektskole. På den institutionen var det de två fast anställda professorerna som pekade ut den konstnärliga och ideologiska inriktningen. Under Guðjóns studietid fick Martin Nyrop och Hack Kampmann dessa två viktiga tjänster. Guðjóns idéer om arkitektur och stadsplanering formades under åren 1912 till 1915. I början av 1900-talet riktades många danska arkitekters intresse mot tidigare epokers inhemska byggtradition. Parallellt med den danska nationalistiska inriktningen sökte sig nya utländska strömningar in som arkitekter i Guðjóns generation formades av. Bland Guðjóns efterlämnade papper finns skisser av byggnader ur den tyska facktidsskriften *Moderne Bauformen* som ger en fingervisning om den byggnadskonst som fångade hans intresse under studietiden. I synnerhet fascinerades han av modern byggnadskonst i Finland och Tyskland, inte minst av den finske arkitekten Eliel Saarinens verk.

Austurstræti 16, Reykjavík, Nathan & Olsens stora byggnad (1916–1917). Foto: Ímynd.

Men sin färska yrkeskunskap i bagaget tog Guðjón paus i utbildningen 1915 och reste till Reykjavík. Där väntade honom en unik chans när han erbjöds att rita stadens tre första större stenbyggnader som skulle uppföras på tomterna efter de hus som förstördes i den stora branden året innan. Den mest kända av dessa nya byggnader är den som uppfördes för företaget Nathan og Olsen på Austurstræti 16. Det var landets högsta hus på sin tid och i och med detta byggnadsverk slogs det an en ny ton vad gällde byggnaders storlek och utseende i centrala Reykjavík. Husets formspråk andas influenser från dansk nybarock och nordisk nationalromantik. I arbetet med detta projekt

fick Guðjón ta sig an den utmaning det innebar att gestalta en byggnad gjuten i betong vad gäller form och ytskikt så att de anonymt gråa betongytorna förvärvar skönhet och hållbarhet jämförbar med andra länders hus murade i sten.

Hösten 1917 återvände Guðjón till Köpenhamn för att förbereda sin examen. Under de här åren ägde det rum en attitydförändring inom dansk arkitektur. En ny konstriktning gjorde entré, nyklassicism med modern tonvikt, kallad nordisk klassicism. Den blev mycket populär bland arkitekter i de nordiska länderna och även utanför dessa och varade en bit in på 1930-talet. Den nyklassicistiska trenden innebar ett motstånd mot de romantiska stiltrenderna kring sekelskiftet: nybarock, jugend och nationalromantik. Den mest framträdande förespråkaren för den nya klassiska trenden i Danmark var arkitekten Carl Petersen som utnämndes till professor vid Kunstakademiets arkitekturavdelning hösten 1918. Han var en av de två examinatorerna vid Guðjóns slutexamen i februari 1919. Inflytande från den nordiska klassicismen kan ses i många av Guðjóns verk från 20-talet, bl.a. i Landspítalinn (Rikssjukhuset) och flera sjukhus och skolor som byggdes runt om i landet.

*Nyklassicism och nationell
särprägel 1920–1930*

Guðjón Samúelsson utnämndes till riksarkitekt 20 april 1920. Denna tjänst innehade han sedan i trettio år, ända till den dag han dog, 25 april 1950. Dessa decennier var några av de mest bygnadsintensiva åren i Islands historia. Under den här tiden ritade han och hans medarbetare de flesta stora byggnader som uppfördes å statens vägnar, förutom ett stort antal mindre hus. Guðjón var den oomtvistat störste konstnärlige förgrundsgestalten under den period i isländsk arkitektur som kallas "betongklassicism" och hade sin storhetstid på 1920-talet. Under de här åren gjorde Guðjón olika försök att skapa en nationell stilstandard för bostadshus i betong ute i landet. Denna strävan nådde sin höjdpunkt i två kända byggnadsverk: gården vid Þingvellir och internatskolan vid Laugarvatn.

Byggande och formgivning av kyrkor gjutna i betong utgjorde en betydelsefull del av Guðjóns konstnärliga verksamhet. Tillsammans med sina medarbetare gjorde han skisser till närmare femtio kyrkor runt om i landet. Guðjóns kyrkor är trogna den traditionella långhuskyrkans tredelade utformning: förhall med torn ovanför, långskepp och kor. I början var hans kyrkor i nyromansk stil men efter 1930 utvecklade han deras utseende i riktning mot enklare, fyrkantiga former med inspiration av funktionalismen.

Kristskirkja är en av Guðjóns viktigaste byggnader från 20-talet. I denna kyrka söker arkitekten förena en internationell, gotisk stil med säriländska drag som hade rötter i isländsk byggnadstradition och natur. Kristskirkjans mest framträdande kännetecken är den nygotiska stilen och hur den realiserats i gjuten betong. På grund av risken för jordskalv var det inte möjligt att uppföra en kyrka med pelare och valv av murad sten. Enda möjligheten var att bygga i betong, även om det fanns mycket få exempel på kyrkor med sådan konstruktion i nygotisk stil. Att bygga i betong medförde tekniska och estetiska avvägningar som arkitekt och byggmästare tvingades lösa.

*Kristskirkja, Landakotshæð, Reykjavík
(1925–1929). Foto: Ímynd.*

De höga betongpelarna i skeppet var en teknisk bragd med den tidens mått mätt. I Kristskirkja använde sig Guðjón för första gången av förebilder från den isländska naturen för utsmyckningen, vilket resulterade i pilastrar påminnande om pelarbasaltformationer och grovputsade ytterväggar med inslag av krossad islandsspat.

Naturformer och modern stil 1930–1950

Kring 1930 började funktionalismen (modernismen) göra intåg i isländsk byggnadskonst. Under åren 1932 till 1935 började flera nya, unga arkitekter arbeta på Island, och de anslöt sig till det nya stilidealet. En del av dem såg Guðjón Samúelsson som representant för en gammalmodig syn, en mäktig tjänsteman som ensam plockade åt sig alla viktiga arkitektuppdrag. Även om Guðjón förhöll sig med viss reservation gentemot den nya arkitekturen hade den icke desto mindre inflytande på hans byggnadskonst. I sina verk efter 1930 sökte han förena klassiska former och planlösningar med funktionalismens krav på enkelhet och stilrenhet. I denna strävan sökte han hellre förebilder i art déco-stilen och den finske arkitekten Eliel Saarinens verk än i den nya, radikala arkitekturen som Le Corbusier och Bauhaus företrädde.

Kring 1930 började Guðjón känna av en sviktande hälsa. Sjukligheten skulle sedan komma att verka hämmande på hans arbetsförmåga under de tjugo år han hade kvar att leva. Allteftersom sjukligheten tilltog delegerade Guðjón i allt högre utsträckning arbetet med att göra skisser och ritningar för mindre byggnader till sina medarbetare. Mot slutet ägnade Guðjón de sinande krafterna åt utformningen av de byggnader han ansåg ha det största konstnärliga värdet: universitetets huvudbyggnad, Akureyrikirkja, Laugarneskirkja, Hallgrímskirkja och sist men inte minst, Nationalteatern (Þjóðleikhúsið).

Nationalteatern

Nationalteatern var Islands största byggnad på sin tid och den mest fullkomnade och välarbetade vad gäller såväl konstruktion som utrustning. Dess byggandes historia sträcker sig över ett kvarts sekel av Guðjóns yrkesverksamma tid, från 1925 till dess att han avled 1950. Under den perioden förändrades både Guðjóns egen inriktning som konstnär och den allmänna synen på arkitektur. Teatern är på många sätt Guðjóns personligaste verk och det som kan kallas det mest typiska för hans konst. Här sammanflätas till en gedigen enhet influenser från en europeisk tradition av teaterbyggande, egensinniga anspelningar på folkliga arvsägnar, och personlig utsmyckningskonst där den isländska naturen var en indirekt förebild. I en tidskriftsartikel 1933 drog Guðjón paralleller mellan teatern och den sagovärld som tillhör det gömda folket, de som bor i klippor och som beskrivs i de isländska folksägnerna. Han såg den mörka och massiva byggnaden för sig som en sorts klippborg omslutande teaterscenens ljusa och färgsprakande sagoliv.

Nationalteatern (Þjóðleikhúsið), Reykjavík (1928–1950). Foto: Ímynd.

Kampen med att hitta ett vackert och beständigt ytskikt på ett hus gjutet i betong utgjorde en röd tråd i hela Guðjón Samúelssons arkitekturgärning. Mest framträdande är hans idéer om att använda krossat material av isländska bergarter, obsidian, kvarts och islandsspat, som ytskikt på gjutna väggar, vilket han realiserade första gången i samband med byggandet av Nationalteatern 1933.

Islands universitet (Háskóli Íslands)

Jämte Nationalteatern är universitetets huvudbyggnad ett av Guðjóns mest betydelsefulla verk. Till skillnad från Nationalteatern uppfördes universitetsbyggnaden på en höjd i ett obebyggt område som var ett vackert blickfång från långt håll. Guðjón fick fria händer att utforma universitetsområdet med en konstnärlig helhetssyn som ledstjärna. Med sin idé om en hästskoformad sänka som fälldes in i den befintliga sluttningen ville Guðjón ge universitetsbyggnaden en majestätisk inramning som också inorporerade ett känt, isländskt naturfenomen. Han såg för sig universitetsbyggnaden som ett viktigt landmärke i huvudstadens stadsbild, en symbol för bildningens och kulturens autonomi i den stat som just blivit självständig. Invigningen av universitetsbyggnaden den 17 juni 1940 var en viktig konstnärlig seger för Guðjón. I arbetet med utformningen ville han finna en gyllene medleväg mellan tradition och nydaning. Idéerna

*Matthíasarkirkja, Akureyri (1938–1940).
Foto: Ímynd.*

kring form och planlösning hade sina rötter i klassisk arkitektur men det mesta i utförande och materialval bar prägel av nya förhållningssätt. Färgnyanser från isländska mineraler får framträda i all sin variation för att ge byggnadens väggar liv och färg. Som motvikt till den strikta, symmetriska grundplanen gav Guðjón husets majestätiska och högresta former en mänsklig måttstock och finstämda proportioner.

Akureyrarkirkja och Laugarneskirkja

Matthíasarkirkjan i Akureyri var den största av de isländska folkkyrkorna när den invigdes 1940. Tillsammans med universitetets huvudbyggnad är denna kyrka det av Guðjóns verk som allra tydligast bär vittne om hans konstnärliga

utveckling under senare hälften av 1930-talet. I båda projekten utnyttjade arkiteketen själva platsen för att skänka byggnaderna en framträdande roll som kännetecken i stadsbilden. I Akureyris kyrka begränsas Guðjóns typiska "hamrastíll" (en stil inspirerad av isländska bergformationer) med trappstegsformade avsatser och starka, lodräta linjer, till de två tornen, medan skepp och kor är av mer traditionellt snitt. Laugarneskirkja är den av Guðjóns kyrkor som har tydligast drag av funktionalism. Dess torn, skepp och kor bildar en stark enhet och deras sammanfogning tycks okomplicerad och naturlig. I Laugarneskirkja innefattar den nya formtanken såväl skepp som torn och kor. Lodräta och vågräta linjer bildar ett balanserat samspel, oavhängigt av den symmetriska helhetsbilden.

Hallgrímskirkja

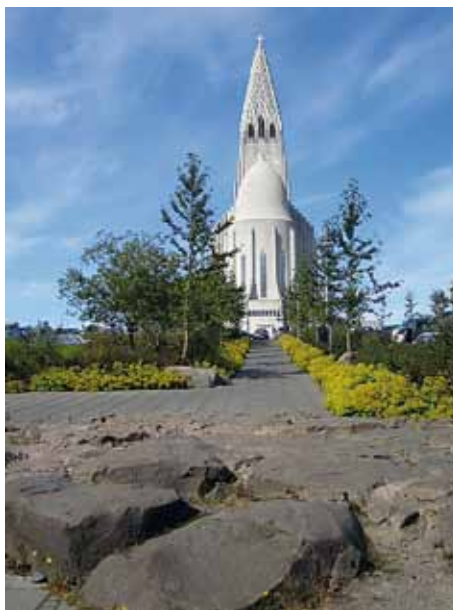
1937 fick Guðjón i uppdrag att göra ritningar till Hallgrímskirkja. Den skulle samtidigt vara församlingskyrka för östra Reykjavík och nationalhelgedom för hela landet. På grund av storleken och placeringen högst uppe på en höjd skulle den också bli huvudstadens största landmärke. Inför detta krävande projekt sökte Guðjón inspiration och förebild i den nybyggnation

i Norden som var mest jämförbar i utförande och funktion: den stora kyrkan till minne av psalmkompositören och folkhögskolemannen N.F.S. Grundtvig i Köpenhamn, ritad av arkitekten Peder Vilhelm Jensen-Klint. I Grundtvigskyrkan upphöjde Jensen-Klint den medeltida danska landskyrkans välbekanta enkla form till en domkyrkas vördnadsbjudande ståtlighet och återskapade den folkligt gotiska stilen på ett personligt sätt i expressionistisk anda.

I juni 1942 visade Hallgrímskyrkans församlingsnämnd fram en modell av den tänkta nya kyrkan. I december 1943 publicerade Guðjón en artikel där han förklarade sin idé. Kyrkans torn skulle vara ett iögonfallande landmärke med en toppig tornspira, lik en basaltformation. Mellan basaltpelarna fanns små hål och där innanför fanns starka strålkastare som skulle skicka ut ljusstrålar i rymden som en stjärna på vinterhimlen. Själva byggandet av Hallgrímskyrkan påbörjades 1945 med uppförandet av ett kapell i det tänkta koret. Korkapellet som invigdes 1948 var den enda del av kyrkan som Guðjón fick se färdigbyggd medan han levde. När han avled 1950 var planerna för kyrkans inre fortfarande till största delen inte färdigställda. Det är svårt att gissa sig till vilka material, strukturer och färger Guðjón själv hade valt om han hade fått möjligheten att se sitt projekt i hamn. Det var hans efterträdare på tjänsten som riksarkitekt som fick i uppgift att slutföra denna kyrkobyggnad. Hallgrímskyrkan invigdes den 26 oktober 1986.

Guðjón Samúelssons sista år och arvet efter honom

Under sina sista levnadsår var Guðjón Samúelsson mycket sjuk i cancer. Efter en bukoperation i Stockholm kunde han inträda i arbete på nytt efter några månaders sjukhusvistelse. Väl hemma igen beslutade sig Guðjón för att koncentrera sina krafter på slutförandet av Nationalteatern. I tävlan mot tiden överansträngde han sig och de sista veckorna innan invigningen av teatern styrde han de sista arbetena från sjuksängen. Så sjuk var Guðjón att han inte orkade närvara

Hallgrímskirkja, Skólavörðuhæð, Reykjavík (1942–1986).

Foto: Pétur H. Ármannsson.

vid teaterns invigningsfirande. Han dog fem dagar senare, den 25 april 1950. Guðjón var ogift och barnlös och en del av hans efterlämnade egendom gick till en minnesfond för att "sprida kunskap om arkitektur, särskilt i isländsk anda".

Under de sjuttio år som har gått sedan Guðjón Samúelssons frånfälle har inställningen till de av hans verk som var kontroversiella i hans samtid mildrats med nya generationer. Guðjóns plats i isländsk arkitekturhistoria är oomtvistad. Han är banbrytaren som med sina verk la grunden för modern byggnadskonst och stadsplanering i takt med tiden på Island. Som arkitekt brottades han med mer komplexa problemställningar på byggnadskonstens och byggteknikens område än någonsin tidigare gjorts på Island. Många av hans byggnader har med sin upphovsmans typiska prägel intagit en plats som kan jämföras med riksbekanta naturfenomen. För en nation som knappt kände till klassisk byggnadskonst förrän på 1900-talet är Guðjóns livsverk likvärdigt med sekellånga byggnadstraditioner i andra länder.

Översättning från isländska:

Ylva Hellerud

Litteratur

Pétur H. Ármannsson. *Guðjón Samúelsson húsameistari*. Forlagið, Reykjavík 2020.

HENRIK WIVEL

MUNCH REJSER SIG I AL SIN VÆLDE

Oslos ny museum for Edvard Munch er en gigantisk manifestation, der folder den norske verdenskunstner ud såvel arkitektonisk som kunstnerisk.

Nordisk Tidsskrifts danske redaktør har besøgt museet og skriver om museet som arkitektonisk manifestation i Oslo, og om måden museet præsenterer de mange facetter af Munchs vitale virke på.

Det ny museum for Norges og en af verdens største kunstnere, Edvard Munch, står som en søjle på havnefronten i Oslo og luder med sin let bøjede profil ud over kajkanten. Bygningen stræber mod himlen og æder luften med sine store vinduer som et åbent gab på toppen.

Selv kalder chefarkitekten bag museet, spanske Juan Herreros, den ny bygning for "et imperativ". Bygningen står også som en slags udråbstegn i bybilledet, og gør tydeligvis opmærksom på sig selv. Ikke ulig Edvard Munch, hvis iscenesættelse som magtfuld mester ingen i hans samtid eller nu i hans eftertid kan være i tvivl om.

MUNCH, som museet slet og ret kalder sig med versaler i kursiv, er rejst ganske kort fra Ekeberg, der folder sig op som et lille grønt bjerg på den anden side af havnen. Det var her Munch fik inspiration til sit ikoniske billede *Skriet*, hvor lydbølger formelig radierer fra den angste person på broen. Museet mimer tydeligvis Munchs *Skriet* med sin fremadbøjede form og sin bølgende facadebeklædning af stål og aluminium. Bygningen kan ses som en harmonika trukket ud i en skæv akkord ved eksistensens kant.

MUNCH går ifølge Juan Herreros også i dialog med Oslo Rådshus' to tvillingetårne længere nordvest på havnefronten. Museet kunne opfattes som et nyt eksempel på nordisk arkitektonisk brutalisme, hvis det ikke var for facadebeklædningens gennemskinnelighed. De bølgende plader, bygningen er beklædt med, er transparente og lader beskueren udenfor se lyset fra rummene indenfor om natten, mens det på klare solskinsdage vil reflektere solens stråler og få bygningen til at fosforescere. Det er et godt greb, hvor MUNCH tager sig manifest og autoritativt ud og samtidig åbner sig for publikum, der indefra også kan se ud igennem de gennemskinnelige og perforerede plader, der dækker bygningens skelet.

MUNCH er blevet et nyt vartegn på Oslo havnefront og sidste del af den byfornyelse, der er kommet havneområdet Bjørvika til del. Motorvejen, der tidligere afskar den gamle silo- og containerhavn fra byen bagved, er lagt ned

*MUNCH i Bjørvika.
Foto: Einar Aslaksen.*

under havnebassinet og erstattet af en boulevard, der minder om Park Avenue i New York. To rækker af smalle elegante højhuse i glas og stål rejser sig på hver side af boulevarden, der også giver adgang til Shøhettas kridhvide Opera og Deichmans store folkebibliotek i tindrende glas. En ny trekant af kulturinstitutioner, der kontrasteres af Nasjonalteatret, Astrup Fearnley Museet og det ny enorme Nasjonalmuseum for kunst, design og arkitektur (åbner i juni 2022), der ligger i eller tæt på Oslos ældre centrum. Ude omkring havnebassinerne i Bjørvika er skudt en variation af punkthuse op med boliger, restauranter og åbne facadebånd og dermed et liv, der leves, også når kontorerne bliver tømte. Det humaniserer den ny bydel, der langs havnebassinerne også giver plads til mindre skibe og badeanstalter og et udeliv for byens borgere året rundt.

Ikke alt er lige vellykket. Det aldeles nye, moderne og urbane Oslo på dette sted afskærer de gamle bydele – den hårde Grønland og den hippe Grüneløkka – fra vandet. Men generelt er niveauet langt over tilsvarende løsninger i Danmark, eksempelvis i Nordhavn og på Kalvebod Brygge i København, der er karakteriseret ved tarvelighed og mangel på planløsning.

Maskine af modernitet

MUNCH ligner ikke mange andre museer i verden. Den nyere tids museumsbyggeri er som regel horisontalt, hvor bygningslegemet skyder sig ud i landskabet og fylder rummet med sin krop. Anderledes med MUNCH, der rejser sig vertikalt og skaber plads omkring sig på kajområdet, der ligger åbent og er fuld af rekreative muligheder langs vandet. Reelt består MUNCH af to dele: Dels af et rektangulært ”podium”, der rummer hele ankomstområdet med foyer, café, butik, lille scene, garderobe, og på et indskudt etagedæk en stor

scene, et forskningsbibliotek og kontorer. Dels af det 60 meter høje ”tårn”, der over 13 etager rummer det egentlige, nemlig de mange udstillingssale og kvadratmetre til Edvard Munchs kunst. Og på toppen en restaurant og en skybar med tagterrasse, hvor man ikke behøver at drikke sig fuld, fordi udsigt i sig selv er svimlende!

Fornemmelsen af gennemsigtighed og transparens mellem inde og ude følger den besøgende hele vejen op og ned ad tyste rulletrapper og lynhurtige elevatorer, langs den indvendige facade i en stil, der minder lidt om Centre Pompidou i Paris. Man er som i en velfungerende maskine af modernitet, bortset fra selve ankomstområdet, der virker lavloftet, forvirrende og mokket og ikke særlig praktisk. Der er plads – eller måske netop ikke plads – til forbedringer.

26.700 værker af Munch

MUNCH er ved siden af Van Gogh museet i Amsterdam formentlig et af de største museer i verden viet til én kunstner. Men er der nogen, der kan bære den generøse gestus, er det Edvard Munch. Han er en gigant. Og opfattelsen af hans grænsesprængende originalitet og fuldstændig uafviselige udtrykskraft, bliver ikke mindre, når man besøger det ny MUNCH. Oslo Kommunes gamle museum for Munch fra 1963 i arbejderbydelen Tøyen var et lavt horisontalt byggeri, der med de brune – som jeg husker det – hessian- og træbeklædte vægge ligesom sugede kraften ud af selv Munchs malerier. Noget man ikke skulle tro muligt. Pladsen var heller ikke den samme. MUNCH har firdoblet det samlede areal til over 26.000 kvadratmeter. Så nu kan museets samling af ikke mindre end 26.700 Munch-værker, breve og genstande eksponeres, til et samlet syn, man ikke troede muligt. Det hele er Munchs egen generøse testamentariske arv til Oslo Kommune. Jeg har været fascineret af Munch hele mit voksne liv og synes, jeg kender ham og hans værk. Men på den færden op igennem hans ny tårn af kunst, kunne jeg konstatere, nej sanser, at der var meget, jeg ikke kendte til. Det var bevægende, givende og øjenåbnende.

Én kunstner, men samtidig en mangfoldighed. Edvard Munch (1863-1944) levede et langt liv og gennemløb en række faser i sin personlige og kunstneriske dannelse. Ligesom han gebærdede sig inden for flere kunstneriske genrer: maleriet, selvfølgelig, men også grafikken, tegningen, fotografiet og skulpturen. MUNCH udfolder det hele etage for etage, der netop i kraft af bygningens vertikale snit betyder, at man som beskuer får små meditative pauser undervejs op, hvor indtrykkene kan sætte sig, inden man modtager nye.

Kunsthistorisk knyttes Edvard Munch til forskelligartede kunstneriske udtryk og ismer: symbolismen, vitalismen og ekspressionismen frem for alt, men man er aldrig i tvivl om hans identitet, karakter og væsen. Det hele hænger organisk sammen i hans livsfrise. Organismetanken var centralt for Munch. Der er en direkte forbindelse, ja osmose mellem Munchs krop og sind og hans værk.

MUNCH udstilling
interiør. Foto: Einar
Aslaksen.

Edvard Munch:
Slåttekar (1917)
Oil on canvas.
Foto: Munchmuseet.

Mennesket var for Munch som en krop i jorden: "Fra min rådne krop, skal blomster gro – og jeg vil være i dem til evighed". Og mennesket var som et træ, der forgrenede sig som en arabesk mod himlen. Man kan følge denne metamorfose i flere af Munchs tegninger, ligesom man selvfølgelig også kan følge hans splittelse og rasende kamp mod selvet i billeder - og sentenser som denne: "Min sjæl er som to vilde fugle, der slider mod hver sin kant".

De usynlige tråde

Museets inspektører har valgt et kuratorisk greb, hvor de ikke så meget følger Edvard Munch kronologisk, som tematisk og genremæssigt i rum med hver deres farvesætning, der rækker fra dyng grøn til sort og lys grå. En etage er helliget Munchs tegninger og notater, hvor beskueren suges ind i mørket i en andægtig, nærmest okkult udveksling med Munch. En anden etage er helliget Munchs malerier, ordnet og scenograferet efter de velkendte temaer: sygdom,

død, angst, ensomhed, krop, køn og kærlighed, selvportrætter og iscenesættelse. I en sort kube inde i selve udstillingen, vises museets variationer af *Skriet* på skift: der er en i tempera, en i pastelkridt og endelig en litografisk variation. For at beskytte dette modernitetens svar på Leonardos *Mona Lisa*, ses kun et eksemplar ad gangen i nogle alterlignende nicher. Det skaber fokus og koncentration, og en vis ærefrygt. En tredje etage i dobbelt højde er helliget Munchs kolossale forarbejder til aulaen i Oslo Universitets hovedbygning på Karl Johan. Her foldes hans livsfilosofiske vitalisme virkelig ud og gør ham til en slags parallel til Norges i flere henseender store samtidige, billedhuggeren Gustav Vigeland. Munch kunne male lige ind i solen, uden at hverken den eller han selv brændte sammen. Noget af en præstation af denne lysmester, der også i en række af sine øvrige malerier direkte eller indirekte lader det gule, glødede punkt være billedets livskilde. Som en perspektivering er en etage viet til mæceen Rolf E. Stenersens samling, hvor værker af Munch sættes sammen med værker af kunstnerne i hans umiddelbare eftertid, der lod sig influere, bl.a. danske kunstnere som Richard Mortensen, Else Alfelt, Edvard Weie og helt indlysende, Asger Jorn. Jorn ville nærmest ikke være uden Munch.

Selvfølgelig er det altid godt at se Edvard Munch med variationerne over de almenkendte værker af jalousien, angsten, sygdommen, den rugende ensomhed, månesøjlen i havet, solen i himlens zenit. Og som konsekvens af disse kosmiske kræfter og livgivende injektioner: de vitale arbejdere, der virkelig konfronterer beskueren i stormgang. Ja, Munch smækker dem i synet på os, ligesom han selv står nøgen frem og lader andre mænd gøre det samme. Mændene er der i marken, i skoven, i havstokken og på kanten af sengen med kvinden som evig anfægtelse, fristelse, sart, syg, men også som samfundsmor og sanselig i den helt store skala. Suverænt malet, bølgende af drivende maling og med en følsomhed, der så så sanselig, hudløs og hengiven i sin kærlighed, at det ophæver al potentiel tristesse og erstatter det med en følelse af forbundenhed: ”Da vi stod imod hinanden, og dine øjne så ind i mine øjne, da følte jeg som usynlige tråde gik fra dine øjne ind i mine øjne og bandt vore hjerter sammen”. Citatet fra Munchs mappe med notater og udkast, gælder ikke alene hans mellemværende med kvinden og metakunstnerisk med maleriet; det kan perspektiveres til også at gælde for os som beskuerer i nutiden og vort mellemværende med kunstneren Munch. Det er så stærkt og begærligt, som noget kan blive. Over for Munchs portrætter forbløffes man – igen og igen – af hans træfsikkerhed og suverænitet og denne nervebetonede forbundenhed med de usynlige tråde mellem model og maler.

For denne signatur var det mødet med Edvard Munchs tegninger og prosalyriske notater, der blev helt nyt og inciterende. Alt er liv hos Munch, også her i de hundredevis af tegninger, tilløb og ord, som for mange vedkommende ikke har været vist særlig tit eller om overhovedet nogensinde for andre end forskere og kendere. Man kan bruge en hel dag bare på disse åbninger ind

mod essensen i Munchs væsen, selv- og verdensopfattelse. MUNCH rummer således flere indgange til hans værk og korpus og flere mulige vinkler til at sende sonder ind i hans sjæl og dens visuelle forgreninger. Der er en kunstnerisk uendelighed at tage af, som det fremover vil være en svir at følge i skiftende ophængninger og særudstillinger.

Ved premieren i oktober 2021 var MUNCHs særudstilling en dialog mellem Edvard Munch og den britiske samtidskunstner Tracey Emin med titlen "Sjælens ensomhed". Det gav god mening og lover godt for fremtidens dialogudstillinger mellem Munch og samtidskunsten. Tracey Emin arbejder visuelt i direkte forlængelse af Munch, men transformeret til kønnet kvindelighed, fra *Skrigets* frenetiske lyd i en video til den godt brugte seng, hvor hun har ligget i filtrerede favntag og afsat sekreter, der rummer samme mærkelige tragik som Munchs flod af blod og blottet kød. Tracey Emins udkrængninger blotlægges hudløst og konfronterende, de er udæskende og råber Munch op i ansigtet og slider i ham.

En søjle i kunstens historie

Er der da slet ikke noget negativt at sige om det ny MUNCHs kuratoriske greb? Jo, et interaktivt rum, bygget op omkring genstande fra Edvard Munchs i 1960 nedrevne villa Ekely. Genstandene kan i sig selv være interessante, i det omfang de er ægte, og der er nok af dem. Men formidlingen er oversceneret og i pædagogisk børnehøjde. Og Munch er – for det meste – ikke for børn. Lav dit eget Munch-billede, tilbydes der interaktivt. Nej tak.

Læg dertil forventningerne, der umiddelbart skuffes, når man træder ind i museets arkitektonisk kantede sammensurium i grundplanet. Men vel inde bag slusen til det æstetiske udstillingsområde stemmes forventningerne i bogstavelig forstand op, og ideelt set gennemløber man en trinfølge af erkendelser op igennem det mange etager.

MUNCH har været undervejs i mere end et årti. I 2012-13 var projektet lige ved at blive lagt ned, da Oslo Kommune og Staten ikke kunne blive enige om økonomien, der var også interne politiske slagsmål i kommunen, og store dele af Oslos indbyggere forholdt sig kritisk til at flytte museet til en anden lokalitet. Siden kom de obligatoriske forsinkelser og i tillæg en global pandemi, der har udskudt åbningen i over et år. Men nu står han her, Edvard Munch, som en søjle i kunstens historie, og en søjle i Oslos profil som moderne storby. Maleren Munchs dynamik er velkendt, museets MUNCHs dynamik er ny og arkitektonisk frapperende. Her er virkelig noget at leve op til.

Faktaboks

MUNCH. Bjørvika, Oslo. Arkitekter: Estudio Herreros, Madrid. Pris: 2,7 milliarder no. kr. Bygherre: Oslo Kommune i samarbejde med den norske stat og private sponsorer. Malerier, tegninger, skulpturer, fotografier og grafik af Edvard Munch. Samt skiftende særudstillinger med kunstnere og problematikker, der kan relateres til Edvard Munch og museets samlinger.

HENRIK WILÉN

NORDISKA MINISTERRÅDET 50 ÅR

– Halvt århundrade av nordiskt regeringssamarbete kom till korta när pandemin drabbade regionen

Ibland hävdas att det officiella nordiska samarbetet huvudsakligen består av en rad storstilade planer som går om intet och sedan följs upp av användbara kompromisser. Ett exempel på detta är Nordiska ministerrådet som 2021 fyller 50 år. Nordiska ministerrådet var varit en användbar kompromiss i närmare ett halvt århundrade, men covid-19 pandemin har ställt det nordiska regeringssamarbetet inför nya utmaningar.

Henrik Wilén är förbundssekreterare på Föreningarna Nordens Förbund.

Drömmen om en nordisk tullunion och

Nordek ersattes av kompromissen Nordiska ministerrådet 1971

Tanken på en nordisk tullunion diskuterades redan på 1940-talet och fick konkretare former på 50-talet då förhandlingar resulterade i ett förslag om att 80 procent av handeln mellan Danmark, Finland, Norge och Sverige skulle omfattas av gemensamma tulltariffer. I förhandlingspaketet ingick bildandet av en nordisk investeringsbank. Det blev emellertid inget avtal i och med att Danmark, Norge och Sverige blev medlemmar i EFTA 1960.

Nordek-planen (Nordiskt ekonomiskt samarbete) tillkom på danskt initiativ och debatterades flitigt 1967–70. Tanken var att Nordek skulle bli en gemensam nordisk marknad, ett alternativ till EG. I planen ingick även regelverk om gemensamma nordiska institutioner och samarbete om industriproduktion, energi, lantbruk, fiskeri och ulandsbistånd. Som så många andra initiativ inom nordiskt samarbete presenterades planen på Nordek av Danmark, närmare bestämt av den danska statsministern Hilmar Baunsgaard i 1968.

Men planerna rann ut i sanden främst för att Danmark kastade blickarna på EG och Finland på grund av sin speciella relation till Sovjetunionen inte såg en möjlighet att gå med i Nordek. Som en kompromiss grundades sedan Nordiska ministerrådet, som ett samarbetsorgan för de nordiska regeringarna, 1971. Det överordnade ansvaret vilar på statsministrarna, men i praktiken är ansvaret delegerat till de nordiska samarbetsministrarna och ämbetsmannkommittén Nordiska samarbetskommittén (NSK).

Sekretariatet placerades i Oslo, Nordiska rådets sekretariat låg sedan tidigare i Stockholm, Nordiska kultursekretariatet, som grundades 1967 placera-

des i Köpenhamn och Nordens hus i Reykjavik grundades 1968. När Nordiska investeringsbanken grundades 1976 placerades den i Helsingfors. Därmed hade alla nordiska huvudstäder fått en nordisk institution.

Nordiska ministerrådets första decennier präglades av expansivt tänkande
Ministerrådets första decennier präglades av optimism och expansivt tänkande. Nya institutioner grundades runt om i Norden och på det sättet konkretiserades att Norden även var en politisk konstruktion som involverade alla länder och befolkningar rent fysiskt. Nordens hus i Reykjavik, ritat av den finska arkitekten Alvar Aalto, blev snabbt en etablerad mötesplats för konst, kultur, språk och samhällsdebatt och dessutom band institutionen samman Island med övriga Norden.

Det stora intresset för Nordens hus i Reykjavik inspirerade till en uppföljning och 1983 invigdes Nordens hus i Tórshavn på Färöarna (Nordurlandahúsid i Føroyum) Den imponerande byggnaden är ritad av arkitekterna Ola Steen (Norge) och Kollbrún Regnarsdóttir (Island). Med åren har huset blivit Tórshavns och därmed Färöarnas ledande kulturhus och ofta besökt av både turister och lokalbefolkningen. Ett utmärkt exempel på nordiskt mervärde.

I mitten på 1980-talet öppnade Nordens institut på Åland med säte i Mariehamn och efter det Nordens institut på Grönland, Napa, som placerades i Nuuk i det grönländska kulturhuset Katuaq. Därmed var Norden så att säga inringat av institutioner, som inte bara symboliserade samarbetet utan även förde ut det i praktiken.

Politiskt upplevde det officiella nordiska samarbetet en guldålder. Reformerna som klubbats igenom i Nordiska rådet under föregående decennier (till exempel den integrerade arbetsmarknaden 1954, passunionen 1957, gemensamma sociala rättigheter och studiemarknaden) och inte minst Helsingforsavtalet (1962) gjorde att manegen var krattad för regeringssamarbetet. Det roterande ordförandeskapet för Ministerrådet innebar också att länderna kunde, om de ville, sätta sin prägel på samarbetet, åtminstone vart femte år. Till en början var ordförandeskapsprogrammen väldigt omfattande och snart sagt varje ministerium med ett ministerråd kom med förslag. Under det senaste decenniet har programmen komprimerats och fokuserats på några få områden. Ordförandelandet leder mötena under året, även dem som faller utanför själva ministerrådet. Besluten fattas enhälligt.

Nordisk nytta på allas läppar

Efter några utredningar på 1990-talet lanserades begreppet nordisk nytta, med vilket avsågs att man med existerande resurser skulle få ut mer. Det blev det nya mantrat inom nordiskt samarbete och det var också motiveringen till att Nordiska rådets sekretariat i Stockholm 1994 slogs ihop med Nordiska

ministerrådets sekretariat som hade flyttats från Oslo till Köpenhamn 1986. Därmed blev Köpenhamn Nordens byråkratiska eller administrativa huvudstad. Med Nordiska rådets, Ministerrådets och Kulurfondens sekretariat i samma kvarter i den danska huvudstaden var det inte mer än naturligt att allt fler nordiska möten hölls i ”Dronningens smukke by” och det gemensamma sekretariatets adress Store Strandstræde blev en given samlingsplats.

I den nordiska nyttans namn började Ministerrådet även se över sina institutioner, som låg utspridda runt om i Norden. En del institutioner lades ner och ersattes av program och projekt. Under 1990- och början av 2000-talet genomfördes en projektisering av Ministerrådets verksamhet.

Pålitlig mötesmaskin

Ministerrådet har genom decennierna fungerat som en pålitlig mötesmaskin för de olika ministerråden, men det är värt att notera att alla ministerier och förvaltningsområden inte har ett eget ministerråd. Det är något av ödets ironi att det samarbetsområdet som varit aktivast de senaste decennierna, försvars- och säkerhetspolitiken, inte har ett eget ministerråd. Den delen sköts sedan 2009 av försvarsministeriernas samarbetsorgan Nordefco. Inte heller utrikesministerierna har ett eget ministerråd, men de håller tät kontakt sinsemellan på eget initiativ. Ett ministerråd, som däremot borde tillsättas, och som ofta diskuteras, är ett ministerråd för transport för att koordinera transport- och trafikfrågor i Norden. I tider när klimat- och miljöfrågor får allt större utrymme i debatten är fokus på transporter en nödvändighet.

2005 minskades antalet ministerråd från 17 till 10. Idag är 11 ministerråd aktiva:

- Ministerråd för ekonomi- och finanspolitik (MR-Finans),
- Ministerråd för arbetsliv (MR-A),
- Miniateråd för hållbar tillväxt (MR-tillväxt)
- Ministerråd för digitalisering 2017-24 (MR-digital),
- Ministerråd för fiskeri och hav, jordbruk, livsmedel och skogsbruk,
- Ministerråd för jämställdhet och LGBTI (MR-Jäm),
- Ministerråd för kultur (MR-K),
- Ministerråd för justititefrågor (MR-Jus),
- Ministerråd för miljö och klimat (MR-MK),
- Ministerråd för social- och hälsopolitik (MR-S),
- Ministerråd för utbildning och forskning (MR-U).

Ärenden i ministerråden förbereds och följs upp av ämbetsmannkommittéer, som består av nationella tjänstemän. Sekretariatet i Köpenhamn leds av en generalsekreterare som leder en nordiskt sammansatt medarbetarstab på cirka 100 tjänstemän. Utgifterna fördelas mellan de nordiska länderna i förhållande

till respektive bruttonationalprodukt. Budgeten, som årligen skall godkännas av Nordiska rådet, ligger på strax under 1 miljard danska kronor. Förutom sekretariatet finansieras en rad institutioner, fonder, kontor och informationstjänster genom de gemensamma medlen. Sammanlagt delar Ministerrådet årligen ut medel till över 2 000 större och mindre projekt.

Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige har som nämnts varit medlemmar i Nordiska ministerrådet sedan 1971. Under årens lopp har de självstyrande områdena Grönland, Färöarna och Åland fått en ökad representation och stärkt ställning inom Ministerrådet och har idag i praktiken samma representation som länderna.

Varje land har en röst i Nordiska ministerrådet, som kan vara sammansatt av samarbetsministrarna eller fackministrar. De självstyrande områdena kan ställa sig bakom de beslut som fattas i Ministerrådet i den mån deras avtal och självstyrelse tillåter detta. Färöarna, Grönland och Åland har fått mer att säga till om i det officiella nordiska samarbetet efter att Ålandsdokumentet antogs av samarbetsministrarna i Mariehamn 2007. Det viktigaste styrdokumentet för Ministerrådet är Helsingforsavtalet från 1962, som reviderats och uppdaterats flera gånger, senast 1996.

Språkfrågan har i alla tider betraktats som central för Ministerrådet, bland annat med motiveringen att ”språkgemenskapen är en av de frågor som binder samman det nordiska samarbetet.”

1978 inrättade Ministerrådet en institution för språksamarbetet – nordiska språksekretariatet. Men efter 18 år lades sekretariatet ner, i likhet med flera andra institutioner. Under följande två decennier genomfördes inte mindre än fyra omorganiseringar av språksamarbetet för att finna fram nya samarbetsformer. Med språkgemenskapen i Norden förstås främst en språkförståelse mellan de tre skandinaviska språken danska, norska och svenska. Dessa tre språk är också officiella samarbetspråk inom det nordiska samarbetet, bland annat i Nordiska ministerrådets sekretariat och dess institutioner runt om i Norden. Under senare år har isländskans och finskans ställning stärkts när det gäller officiella möten och informationsgången till ifrågavarande länder.

Strid ström av rapporter

Under de senaste decennierna har Ministerrådet beställt rapporter av externa experter för att sätta fokus på en specifik fråga av framtida betydelse. Den kanske mest kända av dessa rapporter är den så kallade Stoltenbergrapporten (Nordisk samarbete om säkerhets- och försvarspolitik), som presenterades 2009 av Norges tidigare utrikes- och försvarsminister Thorvald Stoltenberg. I rapporten, som diskuterades flitigt, förde Stoltenberg fram 13 punkter kring vilka de nordiska länderna kunde intensifiera samarbetet inom försvarsfrågor. En del av förslagen upplevdes som orealistiska, men 10 år senare kunde kon-

stateras av de flesta av de 13 punkterna, till exempel gemensam övervakning av isländska luftrummet, gemensamt agerande mot cyberattacker och intensifierat samarbete mellan de nordiska utrikesförvaltningarna hade genomförts.

En annan rapport av betydelse var den tidigare svenska sjukvårds- och socialförsäkringsministern Bo Könbergs rapport om hur det nordiska hälso- och sjukvårdssamarbetet kan utvecklas och förstärkas (2014). Könberg lade fram 14 förslag, som behandlades på Nordiska rådets session 2014. Förslagen handlade bland annat om kampen mot antibiotikaresistens, sällsynta diagnoser, högspecialiserad behandling, registerbaserad forskning, folkhälsa, patientrörlighet, e-hälsa och teknologi, psykiatri, hälsoberedskap, läkemedel och tjänstemannautbyte.

Under tidigare norska ministern Dagfinn Høybråtens tid som generalsekreterare (2013-19) nedtonades Ministerrådet:s roll som mötesmaskin och istället lyftes fram sekretariatets möjligheter att fungera en som slags tankesmedja och leverantör av beslutsunderlag. I en enkät som Ministerrådet lät göra i 2017 framkom att 90 procent av nordborna ansåg att det nordiska samarbetet är viktigt och tvåtredjedelar av de tillfrågade ville gärna se mer nordiskt samarbete.

Bland de viktigaste frågorna upplevdes rörligheten inom Norden, det vill säga medborgarna hoppades på smidiga lösningar för att lättare kunna röra sig mellan länderna rent fysiskt, men också tillpassade digitala lösningar för att underlätta vardagen för gemene nordbor. Möjligheterna för enskilda medborgare, företag och organisationer att kunna vara operativa på tvärs av landgränserna och strukturerna var temat för norska ambassadören Ingvard Havdens rapport Norden – nye muligheter (2018).

Bland förslagen till att förbättra mobiliteten lyfte Havden fram nordisk identitet och språk, digitalisering, näringsliv, arbetsliv och utbildning, lagstiftning, transport och hälsa. Som ett möjligt framtida samarbetsprojekt föreslog han att Norden skulle ansöka om att ordna vinter-OS i 2030.

Havden betonade även betydelsen av ett nordiskt elektroniskt ID, ett initiativ som togs av Föreningarna Norden och som Nordiska rådet gett i uppdrag åt Ministerrådet att föra vidare, men som av någon anledning gått i stå.

Den variabla geometrins betydelse

Rapportserien följdes upp med en genomgång av samarbetet inom arbetslivet i Norden och en strategisk studie om hur energisamarbetet i Norden kan stärkas ytterligare. Rapporten presenterades av tidigare Nokia-chefen och Shells styrelseordförande Jorma Ollila.

Høybråtens tid som generalsekreterare sammanföll med en period när Norden väckte stort internationellt intresse och nordiska lösningar lyftes fram i den globala debatten. Norden framstod som ”coolare” ute än inne. Ibland påstås att samarbetet inom Ministerrådet hämmas av att de nordiska länderna

har valt olika lösningar på fundamentala områden som säkerhet och europeisk integration. Men Høybråten framhöll ofta den variabla geometrin som en styrka i det nordiska samarbetet. Den tar sig uttryck i att vissa nordiska länder är EU-medlemmar, medan andra ingår i EES. Tre nordiska länder är Nato-medlemmar, medan de två andra som står utanför samarbetar tätt. Ett land är med i eurozonen, medan övriga står utanför. I en sådan situation är det nyttigt att sitta vid samma bord, Ministerrådet. Alla har något att ge och alla har något att få.

Starka institutioner

Förutom redan nämnda kulturinstitutioner upprätthåller Ministerrådet idag en rad starka institutioner som samlar verksamhet från olika samhällsområden. Nordisk kulturkontakt i Helsingfors, har delvis samma roll som institutet, men administrerar därtill ansökningarna inom kultur- och konstfältet. NordForsk i Oslo har stärkts under senare år och är ett gott exempel på resultatrikt nordiskt samarbete. Nordisk energiforskning är också placerat i Oslo, liksom Nordic Innovation. Nordregio är placerad i Stockholm. Dessutom bör den gemensamma genbanken NordGen nämnas. Ministerrådet upprätthåller fortfarande informationskontor i Tallinn, Riga och Vilnius, medan ryska myndigheter stängt kontoret i St Petersburg med motiveringen att alla utländska aktörer betraktas som agenter.

Historisk utnämning

2019 skrev Nordiska ministerrådet historia när finska Paula Lehtomäki, som första kvinna utsågs till generalsekreterare. I det jämställda Norden tog det 48 år innan den första kvinnliga generalsekreteraren kunde krossa glastaket i Nordens hus, som Ministerrådet och Nordiska rådets gemensamma sekretariat Ved Stranden 18 heter. Dessutom är Lehtomäki, den första generalsekreteraren med finska som modersmål och den yngsta genom tiderna (f.1972).

Utnämningen av Lehtomäki sammanföll med statsministrarnas Vision 2030 för det nordiska samarbetet.

I augusti 2019 antog statsministrarna en vision för det nordiska samarbetet som skall leda till att Norden blir världens mest hållbara och integrerade region 2030. I visionen konstateras att nordbor, som i allmänhet har ett nära förhållande till naturen, strävar till att leva i harmoni med naturen och skapa hållbara samhällen. Men det är inte nog. Klimatförändringar, föroreningar och hot mot den biologiska mångfalden påkallar regeringarnas uppmärksamhet. Dessutom står den nordiska modellen inför växande utmaningar där demokrati, integration och inkludering är under press.

I visionen understryker statsministrarna att de är fast beslutna att visa vägen för att hitta bra lösningar för framtiden och att de är beredda att lyssna på de

unga och håller med dem om att tiden är inne för konkreta åtgärder för klimatet. Lösningarna finns: Hållbar energiproduktion och klimatneutralitet, gröna transporter och investeringar, bioekonomi och cirkulär ekonomi. I visionen framhålls att Agenda 2030 och Parisavtalet visar vägen, men att de nordiska länderna måste arbeta ambitiösare och snabbare för att Norden ska bli världens mest hållbara och integrerade region. Ministerrådet ges en ledande roll i visionen i och med att statsministrarna betonar att samarbetet i Ministerrådet ska bidra till att målet nås.

Tre strategiska prioriteringar

För att förverkliga visionen lyfts tre strategiska prioriteringar fram:

- Ett grönt Norden. Tillsammans ska länderna främja en grön omställning av samhällena och arbeta för koldioxidneutralitet och en hållbar cirkulär och biobaserad ekonomi.
- Ett konkurrenskraftigt Norden. Tillsammans ska länderna främja en grön tillväxt i regionen baserad på kunskap, innovation, mobilitet och digital integration.
- Ett socialt hållbart Norden. Tillsammans ska länderna främja en inkluderande, jämställd och sammanhängande region med gemensamma värderingar och stärkt kulturutbyte och välfärd.

Satsningen på de tre strategiska prioriteringarna sträcker sig fram till 2024. I visionen framhålls att ambitionen innebär en tydligare och förenklad styrning av ministerrådets verksamhet. Som första åtgärd presenterades en budget för perioden 2022-2024 där inbesparing på 22 procent görs inom kultur- och utbildningssektorn för att finansiera de nya satsningarna.

Budgetprioriteringen ledde till protester från kultursektorn, inte bara från de projekt och program som får understöd av Ministerrådet utan även av Ministerrådets egna kultur- och utbildningsinstitutioner som såg sin verksamhet hotad. Även det folkliga nordiska samarbetet protesterade mot den aviserade budgetnedskärningen som bland annat drabbar mobilitetsprogram som Nordjobb och kulturprogram som den nordiska litteraturveckan. Samarbetsministrarna och Ministerrådssekretariatet framhöll å sin sida att kulturen fortfarande kommer att vara den största budgetposten och att man är tvungen att göra prioriteringar om visionens målsättningar skall nås. 2021 kom också Nordiska rådet på banan. Ländernas delegationer till Nordiska rådet hade uppvaktats flitigt av dem som drabbades av nedskärningarna och inför Nordiska rådets sessionen 2021 i Köpenhamn krävde Nordiska rådets presidium att budgeten för perioden 2022-24 skall ses över. Under sessionen nådde sedan Nordiska rådets presidium och Ministerrådet (under ledning av finskt ordförandeskap) en budgetkompromiss för 2022 som innebär att kultur- och utbildningssektorn inte drabbas så hårt som de ursprungliga planerna gav vid handen.

Nätverk för medborgarsamhället

Under 2021 tog Ministerrådet också initiativ till ett nordiskt civilsamhällsnätverk, som ska ge ideella krafter större plats i arbetet att utveckla Norden till världens socialt mest hållbara och integrerade region. Nätverket består av 40 medlemmar som representerar nordiska civilsamhällsorganisationer. Nätverkets viktigaste funktion är att garantera att förverkligandet av Vision 2030 sker i tät dialog med civilsamhället.

Pandemin som väckarklocka

Covid-19-pandemin lamslog det internationella samarbetet (FN, EU) och det nordiska samarbetet utgjorde inget undantag. Trots decennier av etablerade samarbetsstrukturer och öppna kanaler kunde de fem nordiska regeringarna inte förmå sig att samarbeta för att tillsammans ta sig an den nya okända situation som uppstått. Den insikten resulterade sedan i att Nordiska ministerrådet i april 2021 gav en utredningsman, Finlands tidigare nordiska samarbetsminister och direktör för Nordiska rådet, Jan-Erik Enestam i uppgift att göra en strategisk genomlysning av nordisk civil krisberedskap.

I uppdraget ingick att ta tillvara lärdomar av coronapandemin, presentera ett antal konkreta rekommendationer för att stärka det nordiska samarbetet, särskilt inom Ministerrådet och värna och stärka integrationen i Norden. Rapportens första version diskuterades under Nordiska rådets sessionsvecka i Köpenhamn i början av november 2021.

Allt arbete inom Ministerrådet genomsyras sedan 2019 av statsministrarnas Vision 2030 och den handlingsplan som samarbetsministrarna antog i december 2020 (under pågående pandemi) syftar till att säkerställa att Ministerrådet arbetar effektivt för att visionens målsättning skall nås. Handlingsplanen omfattar 12 strategiska mål och sammanlagt 82 åtgärder. Nedan den lista på de åtgärder som har särskild relevans för utvecklingen av den nordiska krisberedskapen. Nordiska ministerrådet ska under perioden 2021-2024:

- Främja tillgången till digitala tjänster över gränserna i den nordisk-baltiska regionen så att det blir lättare att studera, arbeta och driva företag i ett annat land i regionen,
- Driva på utvecklingen på nordisk nivå om datautveckling och öppna data, bland annat göra det möjligt att dela hälsodata mellan de nordiska länderna på ett snabbt och säkert sätt,
- Bidra till målet att nordiska företag inom life science och hälsoteknologi ska vara ledande i världen, samt göra det enklare för företag att utveckla lösningar på sjukhus i Norden,
- Främja mobilitet i Norden, bl.a. genom att identifiera åtgärder som ökar mobiliteten av kunskap och kompetens över gränserna och som främjar regional tillväxt och en gemensam nordisk arbetsmarknad,

- Öka satsningarna för att uppnå gränsöverskridande digitala tjänster, med målet att offentliga tjänster ska kunna användas över gränserna så att det blir lättare att driva företag, studera och arbeta i ett annat nordiskt land,
- Arbeta för förbättrad hälsovårdsberedskap och ta lärdom av covid-19-krisen för att bidra till bättre hantering av kommande kriser, bl.a genom samarbete om försörjningssäkerhet såsom stabil produktion och säker distribution av livsmedel och läkemedel,
- Bidra till att utveckla det nordiska samarbetet inom samhällssäkerhet så att det bidrar till forskningsbaserad kunskap om hanteringen av covid-19-pandemin, analysera effekterna av de genomförda åtgärderna, jämföra åtgärder och bedriva erfarenhetsutbyte över hela Norden,
- Verka för att det nordiska kultursamarbetet innebär att tillit, förståelse och gemenskap byggs upp genom delade kulturupplevelser,
- Stödja de nordiska ländernas nationella integrationspolitik genom erfarenhetsutbyte och forskningsbaserad kunskap, i syfte att underlätta flyktingars och invandrares möjlighet att bli aktiva medlemmar i samhället,
- Bidra med forskning kring hur extremism kan förebyggas, i syfte att minska rekryteringen av nya medlemmar till extremistorganisationer i Norden och därmed bidra till samhällssäkerhet,
- Bidra till att fördjupa det nordiska polissamarbetet för att öka andelen uppklarade brott och på längre sikt minska den grova gränsöverskridande kriminaliteten, och
- Initiera en utredning som ska bidra till att öka rättssäkerheten för enskilda invånare och för myndigheterna när den offentliga sektorn digitaliseras, i syfte att stärka förtroendet mellan invånare samt mellan invånare och myndigheter.

Ministerrådets agerande under pandemin

I sin preliminära rapport konstaterar Enestam att samarbetsministrarna och fackministrarna möts ofta, men av förklarliga skäl virtuellt. Han framhåller vikten av att samarbetsministrarna ges ett starkt mandat för att styra aktiviteten inom Ministerrådet. Samarbetsministrarna utgör en välfungerande kommunikationskanal mellan regeringarna och har sina respektive regeringars mandat att kommunicera i realtid på sina regeringars vägnar. Under pandemin har samarbetsministrarna sammanträtt oftare än normalt, till en början virtuellt, senare i form av fysiska möten och hybridmöten. Ministerrådets sekretariat har fått i uppdrag att sammanställa diskussionsunderlag och beslutsförslag, bland annat i fråga om gränshinder och andra negativa följder av pandemin och de restriktioner den medfört.

Samarbetsministrarna har också upprepade gånger gett Ministerrådets sekretariat och dess sektorer i uppdrag att utreda hur det nordiska samarbetet i kristider kan stärkas. Enestam konstaterar dock att det konkreta resultatet varit blygsamt.

Samarbetsministrarnas möjligheter att agera har försvagats av att de inte haft ett tillräckligt starkt mandat. Det har gjort det svårt för dem att fungera som en effektiv kommunikationskanal mellan regeringarna samt mellan det nordiska samarbetet och det nationella beslutsfattandet.

Det är tydligt att det under pandemin inte har funnits en nordisk samsyn beträffande samarbetsministrarnas mandat. Å ena sidan har det funnits en vilja att stärka den nordiska koordineringen och informationsutbytet mellan länderna, medan andra har ansett att samarbetsministrarnas mandat och position inom sina regeringar inte möjliggör detta.

Betydande skillnader i de nordiska ländernas analys av covid-19-krisen och i strategierna för att hantera den har också gjort det svårt att hitta en gemensam nordisk linje i konkreta frågor och försvårat kommunikationen mellan länderna.

Problemformuleringar och rekommendationer

Enestam avslutar sin rapport med att ringa in en del problem och kommer med rekommendationer.

1. Samarbetsministrarna bör ges ansvar för det nordiska samarbetet inom civil krisberedskap!

Problem: Det saknas en tydlig och effektiv politisk styrning för den civila krisberedskapen på nordisk nivå.

Rekommendation: Regeringarna bör ge samarbetsministrarna ett tydligt mandat att ansvara för den politiska styrningen av den gemensamma nordiska civila krisberedskapen.

2. Inrätta en nordisk enhet för civil krisberedskap!

Problem: Det finns ingen struktur för civil krisberedskap på nordisk nivå. Därför har de nordiska länderna inte haft färdiga scenarier, handlingsplaner och manualer för ett effektivt samarbete under krisförhållanden.

Rekommendation: En gemensam nordisk enhet för civil krisberedskap bör inrättas. Det kan antingen ske genom ett särskilt avtal mellan länderna eller genom en revidering av Helsingforsavtalet.

3. Dela kunskap mellan privat och offentlig sektor!

Problem: De nordiska länderna har olika system för att engagera privata sektorn i den civila krisberedskapen på olika nivåer i samhället.

Rekommendation: Länderna bör skapa rutiner för att dela kunskap och erfarenheter om hur privata sektorn kan engageras i den civila krisberedskapen och hur samarbetet mellan offentlig och privat sektor kan byggas upp.

4. Inför ett gemensam nordiskt resintyg!

Problem: Tidigt under covid-19-krisen framfördes ett förslag om att de nordiska länderna skulle erkänna varandras testresultat för resa mellan länderna. Förslaget fick positiv respons från alla länder, men trots det har det inte genomförts.

Rekommendation: De nordiska länderna bör införa ett gemensamt reseintyg, som ger nordiska invånare som uppfyller vissa kriterier rätt att resa inom Norden när rörelsefriheten undantagsvis måste begränsas av tvingande skäl.

5. Gemensam upphandling av vaccin!

Problem: På den globala marknaden för medicinsk utrustning och material är de nordiska länderna var för sig små aktörer med en relativt svag förhandlingsposition.

Rekommendation: De nordiska länderna bör inleda ett pilotprojekt för gemensam upphandling av vaccin mot säsonginfluensa, med målet att skapa förutsättningar för gemensam upphandling av olika slags medicinsk utrustning och material.

6. Möjligheten till gemensamma beredskapslager bör undersökas!

Problem: Under covid-19-krisen har det blivit tydligt att de nordiska ländernas system för beredskapslager och försörjningsberedskap är väldigt olika.

Rekommendation: Länderna bör undersöka möjligheten att inrätta gemensamma beredskapslager för medicinsk utrustning och material samt andra produkter som kan behövas i samband med kriser. Lagren kan vara gemensamma för två eller flera länder enligt vad som bedöms som ändamlsenligt.

7. Lyft upp civil krisberedskap i Nordatlanten och den arktiska regionen på den nordiska agendan!

Problem: De nordiska länderna är var för sig för små för att ha en effektiv civil krisberedskap och intressebevakning i förhållande till de stora förändringar som pågår i Nordatlanten och den arktiska regionen.

Rekommendation: Trendspaning, analys, scenarioanalys och civil krisberedskap i Nordatlanten och den arktiska regionen bör göras till ett långsiktigt tema i det nordiska samarbetet.

8. Gör MR-Digital till permanent ministerråd för infrastruktur!

Problem: Det saknas en tydlig politisk styrning för infrastruktur, såväl digital som fysisk, på nordisk nivå.

Rekommendation: Ad hoc-ministerrådet för digitalisering bör omvandlas till ett permanent fackministerråd för infrastruktur (såväl digital som fysisk).

9. Modernisera skattelagstiftningen!

Problem: De nordiska ländernas skattelagstiftning och beskattningsavtal är delvis föråldrade. Personer som är bosatta i ett nordiskt land och arbetar i ett annat har därför fått problem med beskattningen när de övergått från pendling till distansarbete hemifrån.

Rekommendation: Skattelagstiftningen i och beskattningsavtalen mellan de nordiska länderna bör moderniseras så att de blir smidigare för medborgarna.

10. Modernisera avtal om arbete, beskattning, pension och social försäkring!

Problem: De nuvarande bilaterala avtalen om bland annat arbete, beskattning, pension och sociala förmåner i de nordiska gränsregionerna behöver moderniseras och kompletteras.

Rekommendation: Regeringarna bör se över och modernisera de bilaterala avtalen så att de svarar mot invånarnas och arbetsgivarnas behov i en modern arbetskultur med en flexibel kombination av gränsöverskridande pendling och distansarbete.

11. Trygga tillräcklig finansiering för nordiskt samarbete inom kultur-, fritids- och ungdomssektorerna!

Problem: När Ministerrådets budget omprioriterades i enlighet med handlingsplanen 2021–24, minskar finansieringen för nordiska kultur-, fritids- och ungdomssatsningar så att flera viktiga verksamhetsformer måste avslutas.

Rekommendation: De nordiska regeringarna, Nordiska rådet och Ministerrådet bör trygga en tillräcklig finansiering för samarbete inom kultur-, fritids- och ungdomssektorerna för att upprätthålla och stärka den nordiska identiteten, samhörigheten och tilliten, som utgör grunden för en gemensam nordisk civil krisberedskap.

12. Stärk språkgemenskapen!

Problem: I flera nordiska länder har kunskaperna i grannspråken försvagats under de senaste decennierna. Unga med icke-skandinaviska språk som modersmål lär sig allt oftare engelska som första språk i stället för ett skandinaviskt språk. Också vid universitet och högskolor har resurserna för forskning och undervisning i språk i Norden minskat.

Rekommendation: De nordiska länderna bör stärka undervisningen och forskningen i grannspråken på alla nivåer i utbildningssystemet och aktivt delta i nordiskt utbyte för ledande tjänsteinnehavare och experter.

13. Gör det möjligt för en mindre grupp länder att genomföra rekommendationerna!

Problem: En del av rekommendationerna är av sådan art att det i praktiken kan vara svårt att genomföra dem så att de fullt ut omfattar alla nordiska länder.

Rekommendation: Vid behov kan man tillämpa principen om *opting out* så att ett enskilt land kan välja om det deltar eller inte, eller endast till vissa delar.

Ovan nämnda handlingsplan och minister Enestams utvärdering med åtföljande rekommendationer visar att trots att pandemin lamslog det nordiska samarbetet finns det inom Nordiska ministerrådet en vilja att kunna fungera som en relevant aktör även under kommande decennier och att man är beredd att ta lärdom av pandemin för att bättre ta sig an kommande kriser.

Faktaruta: Nordiska ministerrådets generalsekreterare

Guðmund Saxrud, Norge 1972–73, Olli Bergman, Finland 1973–78, Hans Kühne, Danmark 1978–82, Ragnar Sohlman, Sverige 1982–85, Fridtjov Clement, Norge 1985–92, Pär Stenbäck, Finland 1992–96, Søren Christensen, Danmark 1996–2002, Per Unckel, Sverige 2003–06, Halldór Ásgrímsson, Island 2007–13, Dagfinn Høybråten, Norge 2013–19, Paula Lehtomäki, Finland 2019–.

ØYVIND PHARO

KNUT REIERSRUD OG DEN SVENSK-NORSKE BLUESUNION – da bluesen kom til Norge

Knut Reiersrud er Norges ukronete blueskonge, og det er via ham at norsk og svensk blues presenteres i denne artikkelen som beskriver sjangerens røtter og tradisjon, og gir innblikk i en mangfoldig aktivitet.

Øyvind Pharo har vært sentral i det norske blues-miljøet i mange tiår og er en anerkjent ekspert på denne musikken; også internasjonalt. Han er magister i litteraturvitenskap og har lang fartstid som forlagsredaktør.

Blues i Norge og Sverige – noen øyeblikksbilder

For en musikkelsker som er kommet litt opp i årene er det konserter på små klubber og minifestivaler som gir de beste musikkopplevelsene. Som den fredagen i juli 2019 da min gamle venn og Norges ukronede blueskonge Knut Reiersrud trollbandt et engere publikum på en låve noen mil sør for Svinesund. I ferieparadiset Grebbestad var det jazzfestival. Der befant jeg meg i godt selskap sammen med kona, et vennepar som er fans og Reiersruds kone Marit.

Det er like mye *star time* når han inntar scenen foran de anslagsvis to hundre tilhørerne som har fylt opp stolradene, som de gangene han har inntatt podiet med sitt Knut Reiersrud Band på Notodden Bluesfestival, en av Europas største i sitt slag. Da må tusener av bluesfans klumpe seg sammen stående på betonggulvet i den gjennomført utrivelige Hovigs Hangar så nært scenen som mulig så musikken kan overdøve skravla fra publikum i baren og til sponsorene på balkongen høyt oppe under taket. Da er det noe annet på låven der kveldens konferansier ikke kan legge skjul på hvor stolt han er over å ha den musikalske verdensborgeren med den blå sjelen på plakaten. Reiersrud har på sin side vært kjent i Sveriges kresne blues- og jazzkretser siden han var tenåring.

Stemningen er lyttende andektig mens Knut legger ut på sin mangslungne musikalske ferd, avbrutt av stormende applaus mellom numrene. Ved siden av stolen har han sitt medbrakte arsenal av et halvt dusin ulike gitarer, deriblant en såkalt stålgitar med resonator, av den typen som ble populær blant bluesgitarister på 1920- og 30-tallet for å kunne høres bedre for større publikum.

Knut Reiersrud på jobb.

Foto: Øyvind Pharo.

Gitarene har såpass ulike egenskaper at det er mer enn nok å ta tak i for hans ubegripelig avanserte fingerspill. Som bluessanger har Reiersrud aldri falt for fristelsen til å høres «svart» ut. Han er opptatt av å få fram teksten, og på den måten være solidarisk med at blues er vokalmusikk. Slik lar han tekst og instrumentalt uttrykk forsterke hverandre gjensidig. Den emosjonelle og ekspressive fargeleggingen fullfører han med munnspill som han trakterer med frapperende rytmisk teknikk og volumkontroll som gir langtrukne ul. Hans spill demonstrerer hvorfor munnspiellet blant innvidde også blir kalt «Mississippi-saksofonen». En bluesmunnspiler kan imitere damplokomotivets prustelyder, togfløytens tuting og jernbanevognenes rytmiske hamring mot svillene. Dette var lyden bomullsplukkerne hørte da toget fraktet bomullen til utskiping i New Orleans og etter hvert også de afroamerikanske bomullsplukkerne selv da de ble overflødiggjort av innhøstingsmaskinene som ble tatt i bruk på 1940-tallet. Toget tok dem nordover til industriarbeidsplasser i Memphis, St. Louis, Detroit og Chicago – bluesens Mekka.

Arven fra afroamerikansk blues

Toglyden er uløselig knyttet til den afroamerikanske blueserfaring. Toget symboliserte oppbruddet fra en ufri, fattig, brutal og utsiktsløs tilværelse under Jim Crow-lovene i sørstatene. Den amerikanske drømmen gjaldt for innvandrerne, men ikke for etterkommerne av slavene, de ufrivillige innvandrerne. Toget kunne personifisere rivalen når en sveikefull kjæreste hadde reist, eller gospelpredikantens tog for de frelste, eller borgerrettighets-bevegelsens frihetsmarsj til 60-tallets forjettede land uten diskriminering. Alt dette er nedfelt i Robert Johnsons "Love In Vain", Howlin' Wolfs «Smokestack Lightning'», Junior Parkers «Mystery Train», Arthur Crudups «Mean Ol' Frisco», Sister Rosetta Tharpes "This Train (don't carry no sinners)", Curtis Mayfields soulhymne «People Get Ready».

Alle disse ikoniske afroamerikanske numrene spøker i bakgrunnen for Knut Reiersruds en-mannsshow i blues, som veksler mellom ablegøyer og alvor, men repertoaret og formen hans er nærmere det akustiske folk- og countryblues-repertoaret fra den bluesmusikalske rike Piedmont-regionen på den sørøstlige Atlanterhavskysten. En stil som duoen Sonny Terry og Brownie McGhee ble kjent for. De ble med i kretsen rundt Woody Guthrie, Cisco Houston, Josh White og Leadbelly som spilte for hvite, venstreradikale kunstnere og intellektuelle på Cafe Society i Greenwich Village på 1940-tallet. Etter hvert la Terry & McGhee ut på stadig større turneer i USA og senere også Europa, og slik bidro de til den hvite *blues revival* som på begynnelsen av 60-tallet vokste ut av folk- og visebølgen.

Knut Reiersrud har hele blueshistorien inni seg der han sitter. Et av parade-numrene denne kvelden kommer fra repertoaret til Peg Leg Sam (1911–1977), en annen Piedmont-artist i samme generasjon som Terry & McGhee. Så sent som på 1970-tallet opptrådte Peg Leg Sam, som egentlig het Arthur Jackson, fortsatt som entertainer på tradisjonsrike *medicine show* der hans sang- og munnspillferdigheter skulle lokke tilhørere og skuelystne til å kjøpe patentmedisin. «Greasy Greens» var nok av de mer helsebringende produktene som Peg Leg Sam reklamerte for, eller kanskje det egentlig var noe annet.

På et tidspunkt setter Reiersrud seg ved et keyboard og roer det hele ned mens han synger den elegiske og Benjamin Britten-inspirerte «Wood» fra sitt ferske album *Heat*. Blues er hans utgangspunkt, men på slutten av 2010-tallet har han medvirket som studiomusiker på hundrevis av plater og i eget navn utgitt mer enn halvannet dusin soloalbum. Blåtonene hans inngår med største selvfølgelighet organiske forbindelser med arabisk og indisk folkemusikk som med en gangar fra Setesdal, symfonisk orkestermusikk, barokk kirkemusikk, vestafrikansk blues, støyrock, frijazz, pop, country, soul, gospel og svært gjerne blues fra 1920-tallet.

Av 20-tallsbluesen er innspillingene til den texanske bluesevangelisten Blind Willie Johnson og den falsettsyngende bluesgiganten Tommy Johnson fra Terry, Mississippi tydelige orienteringspunkter i Reiersruds musikk. I 1928 spilte Johnson inn en håndfull sublim bluessanger som nettopp handler om det å bryte opp og begi seg inn i det ukjente.

Om Grebbestad Jazzfestival fikk høre “Big Road Blues (ain’t going down that big road by myself)”, omgjort av Canned Heat til hippie-klassikeren “Down The Road Again” i 1968 eller “Bye, Bye Blues”, som den samtidige deltablues-artisten Charlie Patton gjorde om til «Pony Blues» og Howlin’ Wolf elektrifiserte til “Saddle My Pony” i 1948, husker jeg ikke i skrivende stund, men at Reiersrud spilte Tommy Johnson er sikkert. Johnson har en rituell plass i solorepertoaret, like sikkert som at Reiersrud på et eller annet tidspunkt mot slutten av sine solokonsserter blir tapt for denne verden, blir ett med gitaren og ruller rundt på scenegulvet med beina i været jagende etter de endelige tonene og akkordene.

Takk til Sveriges Radio

Før han har kommet så langt har han varmet opp publikum med humoristiske kåserier mellom numrene. Han forteller at han ikke oppdaget bluesen gjennom den norske statskanalen Norsk Rikskringkasting. I Grebbestad i nåtid kan Knut fortelle de svenske tilhørerne at Sveriges Radio allerede i 1964 sendte Olle Helanders egenproduserte bluesreportasjer med opptak av svarte utøvere fra Chicagos sørside, senere utgitt på CD. Tidlig på syttitallet sendte Sverige to ukentlige bluesprogrammer på sitt Program 3. Knut kjenner takknemlighet overfor Sverige.

At takknemligheten er reell, beviste Knut Reiersrud da han i 2013 utga et soloalbum på Notodden-selskapet *Bluestown* der repertoaret består av country blues og akustisk blues fra 1920- og 30-tallet som ble spilt på *Aftonblues*. Disse plateinnspillinger tok han opp på bånd sammen med storebror Gunnar. De var noen av de første blueslåtene som Knut lærte seg. Albumet henter sin tittel fra radioprogrammet, og ble kanskje ikke helt tilfeldig utgitt som en markering av at det var gått førti år siden han bestemte seg for å vie sitt liv til bluesen.

CD’en kom i såkalt digipack-omslag som kunne brettes ut. Albumets design er en komprimert fortelling både om bluesens historie og Knut Reiersruds inspirasjoner fra akustiske og landlige førkrigsuttrykk til 60-tallets elektriske gitarhelter. På baksiden hadde designeren Remi Lillebø brukt de visuelle elementene fra omslaget til den elektriske bluesgitaristen og sangeren Albert Kings debutalbum *Born Under A Bad Sign*.

På denne platen og med et begrenset antall gitargrep skapte den venstre-hendte Albert King vokabularet til den moderne elektriske bluesgitaren, og Albert King-symbolikken på baksiden av omslaget til *Aftonblues* er antagelig heller ikke tilfeldig. Det første voksenbandet Knut var med i, Hartvik & the Heartbreakers, trakk fulle hus da de turnerte Norge på kryss og tvers tidlig på 80-tallet. De rakk ikke å spille inn noe mer enn en selvfinansiert 45-singel, men det kraftige budskapet med Albert Kings «I'll Play the Blues For You» på den ene siden og Albert Collins' «Frosty» på baksiden annonserte at Knut mente alvor. Dette var moderne elektrisk blues i på sitt beste.

Til sitt timelange ukentlige *NRK-P2*-program, »Bluesasylet», som Knut nå driver alene etter at hans folkekjære makker Knut Borge døde i 2017, har han samlet Albert Kings ropende stemme fra LP'en *Live Wire Blues Power* og en intervjusekvens med Howlin' Wolf oppå et blytungt bluesgitarriff og en arbeidssang fra en lenkegjeng som kjenningsmelodi til programmet. Det er et vell av musikk å ta av, og Reiersrud vet hvordan blues fortsatt kan spille en rolle for afro-amerikansk identitet i Black Lives Matter-tiden vi lever i.

Aftonblues

Forsiden på omslaget til *Aftonblues* er tydelig nok med den avvæpnende selv-iscenesettelsen av en 12 år gammel Knut Reiersrud i samme positur som Robert Johnson har på en omslagsillustrasjon laget av Tom Wilson. Da *King of the Delta Blues Singers* ble laget i 1969 var det ennå ikke funnet fotografier av det gåtefulle bluesgeniet. 27 år gammel døde han etter å ha spilt i en juke joint i Greenwood, Mississippi. Det har vært spekulert i at han ble forgiftet av en sjalu kvinne eller ektemann, men dødsårsaken har aldri vært oppklart.

På Knuts kopi av omslagsillustrasjonen er han montert rett inn i det som skal være det mytiske hotellrommet i San Antonio, Texas som ble brukt som et provisorisk studio for Robert Johnsons første plateinnspillinger i november 1936. Stolen er den samme og ledningen fra mikrofonstativet til Robert Johnson er den samme, bortsett fra at Knut Reiersrud har en kassettpiller fra 70-tallet foran seg. Han er sin egen lydtekniker og har formodentlig satt den på opptak. Reiersrud holder gitaren på akkurat samme måte. På Robert Johnson-omslaget bakside er ledningen plagget inn i innspillingsutstyret i naborommet der produsenten og lydteknikeren kan se Robert Johnson gjennom et vindu i døra. Angivelig var Robert Johnson så sjenert at han satt med ryggen til. På kopiomslaget med Knut Reiersrud er landskapsmaleriene i hotellrommet erstattet av Knuts rørende gutteromplakater med Che Guevara og John Lennon. Han skriver vakkert om bakgrunnen for albumet:

I 1973 hadde radiomottakerne blitt sofistikert nok til ta inn svenske radioprogrammer og en skjebnesvanger onsdagskveld slo jeg tilfeldigvis på vår nye Tandberg radio med stereo under sendingen av Aftonblues, et halvtimes bluesprogram på svensk Program 3. Jeg ble fullstendig bergtatt av musikken og sammen med Gunnar, startet jeg en fire år lang tradisjon med å ta opp alle Aftonblues og Mera Blues-programmene. Blues ble min musikk; den samme formen for energi som jeg følte når jeg hørte på jazz, men enklere og mer sødmefyllt, og i mine ører langt mer poetisk. 12 år gammel ble jeg en komplett og total bluesfan – blues var smerte og forløsning, den uttrykte både lammet på offerbenken og nedoverbevegelsen til offerkniven.

(oversatt fra engelsk av Ø.P.)

Slik han formulerte det videre i egne ord og tilbakeblikk som voksen, ble bluesen en innvielse i voksenlivet før han knapt nok var ute av barndommens uskyldstilstand. Han bestemte seg for å fordype seg i og forstå bluesen. Samme år som han begynte å ta opp Aftonblues, så Knut Reiersrud en reportasje på svensk TV fra bluesklubbene i Chicagos svarte ghetto. Han så hvordan stjernemusikerne Buddy Guy og Junior Wells med band forvandlet ghettopublikummets livserfaringer til en musikalsk totalopplevelse som både kunne bekrefte og løfte dem ut av hverdagen. Dette bluesprogrammet ble det definitive vendepunktet i livet hans. Det var da han bestemte seg for å bli bluesmusiker. Seks år etter fikk Knut Reiersrud jamme med Buddy Guy og Junior Wells under en konsert i regi av Göteborgs Bluesforening. Det var

Robert Johnson-cover 1969.

Knut Reiersrud ca. 1973. Platecover med hilsen til artikkelforfatteren og hans kone.

det andre vendepunktet. Han skapte sensasjon med denne opptreden, og ryktet om den fenomenale unge norske gitaristen begynte å spre seg i det internasjonale bluesmiljøet.

Tidsskriftet Jeffersons betydning

Knut lærte seg bluesgitar ved å spille til plater og kassettopptak, og han leste seg opp på det som var tilgjengelig av blueshistorie og biografier om artister og ulike epoker og stilarter. Det meste på engelsk, men bluestidsskriftet *Jefferson* var på svensk og oppkalt etter Blind Lemon Jefferson, 1920-tallets største mannlige bluesstjerne. Det var han som spilte inn den originale «Matchbox Blues», tretti år etterpå innspilt av Carl Perkins som «Matchbox» som igjen ble innspilt av The Beatles i 1964.

Det svenske bluestidsskriftet, som i dag er verdens eldste aktive bluespublikasjon, ble startet av en gruppe unge entusiaster i studentopprørsåret 1968 da nettopp den engelske *blues revival* med John Mayall's Bluesbreakers, Cream og Fleetwood Mac i spissen var høyt og lavt i den britiske pop og rock-kulturen. De infame satirikerne i The Bonzo Dog Doo-Dah Band kunne ikke la være å spille inn sangen «Can Blue Men Sing the Whites».

Noen hvite kunne spille blues med større autoritet enn andre, men det var et tema i tiden at hvite artister ble popstjerner som beriket seg på å spille inn materiale av svarte bluesmusikere som i liten grad visste om komponistrettigheter og royalty-ordninger. Det var vanlig praksis i plateselskapene som utga blues og rhythm & blues at artistene måtte nøye seg med symbolske engangsbeløp for selve innspillingsjobben i studio. Økonomien til bluesartister handlet om vilkårene til de afroamerikanske musikerne, og den synliggjorde på en konkret måte hva den amerikanske borgerrettighetskampen handlet om. Likevel var bluestekstene mer eksistensielle enn politiske, av og til begge deler. Mange bluessanger består av faste vendinger og språklige bilder, såkalte *floating verses* fra muntlig tradisjon, og sangene låner av hverandre, men i den store kanon av blues- og rhythm & blues-sanger blir de kjente vendingene brukt på en original måte. Men hva betydde egentlig bluestekstene? Var det noe selvbiografisk i disse tekstene som hadde så mange faste vendinger? Hadde disse tekstene noe så allment ved seg at en hvilken som helst hvit popmillionær kunne framføre dem?

I NRK-programmet «Life Live At Røverstaden» med et konsertopptak med Knut Reiersrud Band i 2019 sier han dette om bluestekster: «... i motsetning til gamle ballader om storfolk og kongelige, er bluesen for meg den første musikken der sangen handler om det psykologiske, om det indre livet. Gjerne de absurde tingene som skjer – dobbeltbunnen i det å leve som menneske.»

Samtidig uttaler han at blues er mer enn tolv takter og tre akkorder. Først og fremst er det poesien i den musikalske fraseringen som han forbinder med bluesens kjerne. Knut Reiersrud begynte ikke å abonnere på *Jefferson* bare fordi han ville lese om kynismen i den amerikanske platebransjen fra 1920 til 1970. Han ville lære mer om musikken.

Jefferson ble medlemsblad for stiftelsen Scandinavian Blues Association, SBA, som var et nettverk av bluesklubber, primært i Sverige. Gjennom SBA var det mulig å bestille bluesplater på postordre. Snart abonnerte han også på de engelskspråklige bluesmagasinene *Living Blues* og *Blues Unlimited*, og kunne følge med på hva som foregikk i den internasjonale bluesfamilien. For å få råd til alle bluesbestillingene sine måtte trettenåringen Reiersrud gå med avisene før han gikk på skolen.

Muddy Waters og Otis Rush

Jeg tilhørte en vennegjeng i Oslo som hadde oppstått da jeg tok fag ved Universitetet i Oslo. Alle var opptatt av musikk. Noen spilte i band, noen var konsertgjengere, andre igjen var mer enn gjennomsnittlig opptatt av hva som til enhver tid kom ut på plate. En het Jon Ranheimsæter, han var musikkannemelder i *VG* fra 1967 til 1970, og i *Dagbladet* fra 1970 til 1974. Han var vårt orakel og jobbet i platebutikken Musikkhuset ved siden av studiene og var innom *NRK* med programmer om blues og rock. I 1973 fant vi ut at Howlin' Wolf var langt mer interessant enn elevene hans i Rolling Stones. Det hadde gått nedover med dem etter *Exile On Main Street*. Jeg ble for alvor hektet på blues og begynte å kjøpe *Jefferson* som ble solgt i løssalg i en bokkafé i Oslo. Artiklene og plateanmeldelsene i magasinet holdt høyt nivå.

Vennegjengen hadde opp igjennom årene vanket på Club 7, som siden 1963 var Oslos sentrale musikksted for jazz, blues og rock og også kjent for en DJ som spilte noe annet enn listepop. Han het Bjørn Lauritsen og spilte blues og soul og all slags musikk med guts. Mange ønsket seg mer jordnær musikk, ikke bare i mine kretser.

Jeg hadde vært litt rådgiver med musikalsk input til venner av meg med høyere ambisjoner enn bare å spille gitar i sofaen. Våren 1977 var plutselig lokalene til Arkitektenes hus i Oslo et sted der venner av meg spilte blues offentlig. Det var folk i 25-30-årsalderen som var klare til å starte en *blues revival* i Norge, for den store som skjedde i England ti år før tok aldri helt av i Norge. Miljøet hadde vært både for lite og for fragmentert. I 1977 var det mangel på spillesteder for nye band i Oslo og det var vanlig å gi diskotekene skylda for det. Det var billigere å betale en diskjockey enn et band, het det seg. Men i juni 1977 fikk vi avtale med en diskotekrestauratør som kunne tenke seg å ha levende musikk i ukedagene da de fleste ikke gikk på diskotek.

Studenter gikk ut på onsdager og torsdager. Bernie's Rhythm & Blues Club booket jazzvokalistene Radka Toneff og Arild Andersen med Åkessons Bluesband som forband. De spilte for døra (inngangspengene) og hadde over 200 betalende. Club Spotlight tok omsetningen i baren, og vi fikk løfte om å fortsette med livemusikk på onsdagene fra høsten av.

Det løst organiserte klubbstyret ville ikke lage medlemsklubb, slik som de svenske klubbene i SBA hadde. Vi ville fortsette å arrangere konserter der artistene spilte for døra, så fikk vi heller legger litt til side hvis det var noe igjen etter at honorar var betalt. Noen i klubbstyret hadde vært i kontakt med Stockholm Blues Society, en av medlemsklubbene i SBA. I oktober skulle Stockholmsklubben arrangere turné med en av den moderne gitarbluesens giganter, selveste Otis Rush. Lange køer hadde stått utenfor Club 7 i 1974 da han var hovedattraksjonen ved en Chicago All Stars-konsert. Den gangen meldte han sykdomsforfall, så han hadde fortsatt ikke vært i Norge. Tilbudet om å arrangere konsert med Otis Rush var noe vi ikke kunne si nei til. Oslo var sulteforet på artister av hans kaliber.

I august 1977 var det to store blueskonserter i Norge. På Club 7 spilte Bonnie Raitt for første gang i Norge og ga en forrykende konsert for fullt hus. Samme uka, om ikke samme dag, spilte Chicagobluesens far, Muddy Waters, under Jazzfestivalen i Molde. Han hadde med seg sitt velsmurte maskineri av bandmusikere og viste jazzfolket at blues ikke var et underbruk av jazz, men en stolt sjanger i seg selv. Samme år hadde også Muddy Waters utgitt en ny plate som het *Hard Again*, produsert av hans elev Johnny Winter og utgitt på Winters selskap som var et imprint av storselskapet Columbia. *Hard Again* hadde fått stor oppmerksomhet og anmelderne mente at det var det beste han hadde gjort på år og dag. Bare noen år før var plateselskapet Chess som hadde utgitt alle hans klassikere siden 1948 gått konkurs. Det var et tegn i tiden at Muddy Waters var tilbake og at Johnny Winter hadde vendt glamrocken ryggen og også gått tilbake til bluesrøttene sammen med læremesteren. Muddy kvitterte ved å synge «The Blues Had a Baby and They Named It Rock And Roll» og en nyinnspilt versjon av «Mannish Boy» som var proppfull av testosteron.

Knut Reiersrud var ikke på Bonnie Raitt-konserten. Han befant i konsertsalen i Molde da Muddy Waters Band satte i gang sin høytidstund av en bluesforestilling. Den ligger ute på nettet som «Muddy Waters at Molde Jazz 1977». Ute på gata hadde Knut gått rundt med en plakate der det sto «Er det noen som vil være med å starte bluesklubb?». Han hadde også med seg en blokk der folk kunne skrive opp navn, adresse og telefonnummer.

Han fikk ingen underskrifter, men snart kom det et oppslag på musikkssidene i *Arbeiderbladet* om at det skulle startes en bluesklubb i Oslo med bilde av oss

alle fem i styret. Der sto det at klubben skulle hete Kommunens Bluesklubb, men det ble senere endret til Oslo Bluesklubb. Dette oppslaget leste den alltid like oppvakte Knut Reiersrud som nå var seksten år og hadde begynt på videregående. Han hadde sett navnene og funnet ut hvem som hadde telefon – ingen selvfølge i Norge i 1977 – og når det skulle være styremøte.

Der dukket han opp sammen med en jevnaldrende og presenterte seg. Han var tolv år yngre enn meg og kunne mer om blues enn noen av oss kunne drømme om å lære seg gjennom et helt liv. For ikke å snakke om at han allerede var god nok til å opptre hvor som helst. Men det kunne ingen av oss ane. Vi så bare en lyslugget veloppdragen unggutt i marius-genser som sa at han gjerne stilte opp for Oslo Bluesklubb.

Og det gjorde han. Første oppdrag var å dra som observatør til årsmøtet i Scandinavian Blues Association. Der fikk han høre sangeren og gitaristen Sven Zetterberg og trommeslageren Stoffe Sundlöf i bandet Blue Fire bakke Louisiana-legendene Phillip Walker og Lonesome Sundown som var tatt over fra USA. Sammen med Sven Zetterberg dannet Knut tidlig på 1980-tallet den svensk-norske bluesgruppa The Four Roosters som i 1983 utga det sensasjonelt gode albumet *Rooster Blues* som regnes som en milepæl i skandinavisk blues. Samme året dro Svenne og Knut til Chicago sammen med de norske bluesutøverne Tor Einar Jacobsen og John Magnar «Hungry John» Bernes og Kristin Berglund, som i 1979 hadde utgitt albumet *Long Distance Love* som var spilt inn i USA med blant Lowell George i studio. Formålet var å spille inn plate sammen med noen av byens blueslegender. Den ble hetende *Chicago Blues Meeting*.

Oslo Bluesklubb

12. oktober 1977 innledet Oslo Bluesklubb en nesten fire år lang aktivitet med base på Club Spotlight i 2. etasje på restaurant Pilen. Otis Rush Bluesband innfridde alle forventninger og forhåpninger. Lokalet var smekkefullt med over 200 betalende og mange som hadde stått i kø, måtte gi opp å komme inn. Låter av Otis Rush hadde blitt innspilt av både Eric Clapton, Fleetwood Mac, J. Geils Band og Led Zeppelin, uten at han hadde blitt nevneverdig rik. Stevie Ray Vaughan som ingen i Norge hadde hørt om ennå, skulle snart starte et band i Austin, Texas som han oppkalte etter Otis Rush-sangen «Double Trouble». Hjulpet av sitt rutinerte band av Chicago-musikere leverte Otis Rush to sett der mange av hans store klassikere ble framført med all hans lidenskap og intensitet både på gitar og sang. Det var en konsert som uttrykte hele følelsesregisteret og det store dramaet i bluesen, og den fikk store ringvirkninger i et gryende norsk bluesmiljø som gjerne ville høre flere autentiske amerikanske artister.

De kom på rekke og rad og ofte med svenske musikere. Den gospelinspirerte rhythm & blues-legenden Roy Brown som på slutten av 1940-tallet hadde spilt inn «Good Rockin' Tonight» før Elvis Presley, kom på turné med gitaristen Rolf Wikström og hans band Hjærtslag og med Per «Slim» Notini på piano. Hjærtslag kom tilbake som backingband for fantomgitaristen, Master of the telecaster, Albert Collins, i desember 1978 og spilte for nok et stappfullt Club Spotlight. Han spilte uten plekter, og i pausen måtte Knut Reiersrud kjenne på fingrene hans. Han var hard i klypa. Deltablues-legendene Big Joe Williams med sin nistrengers gitar og Johnny Shines som hadde spilt med Robert Johnson tok med seg bluesens opprinnelige aura og Muddy Waters' rytmegitarist Jimmy Rogers hadde med seg Left Hand Frank da han spilte med Sven Zetterberg og Stoffe Sundlöf. En junikveld fylte Clifton Chenier & His Red Hot Louisiana Band det store kjellerlokalet i studentenes storstue Chateau Neuf. Oslo Bluesklubb var medarrangør. I februar 1980 kom Otis Rush Band tilbake til Oslo og spilte også i kjelleren på Chateau Neuf, og denne gang ble Knut invitert opp på scenen for å jamme med gitarguden mens publikum fulgte måpende med på det som utspilte seg. Måneden før hadde Albert kommet til Norge for første gang og hadde med band og full blåserrekke i selve storsalen i Chateau Neuf.

Ingen ringere enn Knut Reiersrud anmeldte Albert King-konserten for musikkavisen *Puls*. Han hadde blitt bidragsyter i samme musikkavis som jeg hadde skrevet for siden 1978, det året de startet opp og redaksjonen trengte noen til å skrive om den voksende bluesaktiviteten i Norge. Slik kom jeg inn i musikkjournalistikken. Konkurrenten *Nye Takter* hadde startet i 1977. Oppsvinget i bluesaktivitet fikk stor plass i *Puls*; min første artikkel der var om en Chicago All Stars-konsert i Göteborg sommeren 1978. Buddy Guy & Junior Wells sto øverst på plakaten. Da Buddy & Junior kom tilbake til Göteborg året etter, var det Knut som skulle dekke konserten for *Puls*, og det var da det endte med at journalisten måtte opp på scenen og jamme.

Våren 1981 fikk Oslo Bluesklubb vite at eieren av Club Spotlight ikke ville fornye avtalen fra høsten av. De siste konsertene Oslo Bluesklubb avholdt var på Jernbanekafeen i mai 1981. Det var de første konsertene i Norge med henholdsvis Sir Douglas Quintet og Buddy Guy & Junior Wells. Det var som det skulle være. Jeg intervjuet Junior Wells for *Jefferson*.

Sluttord

Knut Reiersruds landsomfattende turneer på 80-tallet med Hartvik & the Heartbreakers og Four Roosters tente bluesgnisten i Norge. Han fikk etterfølgere som Reidar Larsen, Johnny Augland, Good Time Charlie, Vidar Busk, Kid Andersen og Amund Maarud. Hans fryktløse selvtillit på vegne

av bluesen gjorde at han ble en rollemodell for aspirerende bluesmusikere i Norge. Han tilhørte aldersmessig en generasjon med punk og *new wave*. Den internasjonale blues revival nummer to falt sammen i tid med dette musikalske generasjonsskiftet, og bølgen av nye hvite bluesband ble ofte omtalt som *blue wave*. Knut Reiersrud ble en ledestjerne i Norge. Sven Zetterberg og hans Chicago Express hadde samme rolle i Sverige. De hadde en ledigere og mer selvstendig tilnærming til de afro-amerikanske røttene enn forrige *blues revival*, og var skandinaviske motstykker til The Fabulous Thunderbirds, Stevie Ray Vaughan og Robert Cray som tok blues til nye popularitetshøyder på 1980-tallet.

Denne bluesbølgen gjorde at noen ildsjeler trodde det var mulig å forvandle den tidligere storindustribyen Notodden til byen som skulle bli kjent for en av Europas største årlige bluesfestivaler. Derfor inviterer de Knut Reiersrud Band tilbake år etter år foran stadig flere folk i Hovigs hangar. Hallen er oppkalt etter bluesprogrammet til NRK-profilen Geir Hovig. festivalkonferans. Han var festivalkonferensieren som fra 1992 til han døde i 2009 bidro til at Notoddenfestivalen ble en årlig folkefest med stadig voksende publikum.

Bluesen er blitt stor i Norge, men vi lærte den via Sverige.

MARIANNE NORDENLÖW

ETT EGET RUM

– när nordiska, kvinnliga konstnärer erövrade konstnärsrollen

Utställningen *Ett eget rum – Konstnärsrollen under det sena 1800-talet* är den första någonsin som belyser den periodens konstnärsroll ur ett övergripande nordiskt perspektiv. På Prins Eugens Waldemarsudde i Stockholm visas utställningen hösten/vintern 2021/2022 med närmare hundra verk av ett femtiotal konstnärer, majoriteten av dem kvinnor men även män, i dialog med varandras konst.

Marianne Nordenlöw är journalist, fil.kand. i konstvetenskap och MFA i grafisk design från Konstfack.

Paris 1889. En ung kvinna sitter vid sitt staffli i en ateljé, högt upp under takåsarna. Genom en fönsterruta ser vi branta tak, skorstenar, en skog av skorstenspipor och en glimt blå, halvt molnig himmel. En murgrönsranka klänger kring fönstret, genom vilket dagsljuset letar sig in i det för övrigt dunkla rummet, vars väggar är draperade i mörka tyger. Ljuset modellerar kvinnans huvud och axlar, blänker till i ögon och på nästipp.

Hon betraktar oss uppmärksamt, utforskande, rakt i ögonen, med ett uttryck av självtillit och koncentration. Hon ter sig okonstlad – lite rosigt, med det rödblonda håret liksom hastigt uppsnott, och klädd i en grå, fläckig målarrock. Här är det konstnärsprofessionen som talar, med de klassiska attributen: pensel, palett, staffli och målarduk.

Med penseln i höger hand, parallell med bildplanet, ser konstnären ut att just skriva sin signatur i målningens nedre högra hörn – tecknet på att den är avslutad.

För det är inte oss utan sig själv hon betraktar, den svenska konstnären Mina Carlson-Bredberg, vars självporträtt det handlar om. Och hon är i sin fulla rätt att känna självförtroende, för med den här målningen antas hon till Världsutställningen i Paris samma år, och får där till och med ett hedersomnämmande, *mention honorable*¹.

Mina Carlson-Bredberg,
Självporträtt, 1889,
olja på duk, 91,5 x
73,5 cm, Prins Eugens
Waldemarsudde.
Foto: Lars Engelhardt.

Från De drogo till Paris till Ett eget rum

Mina Carlson-Bredberg var en av de omkring 120 nordiska kvinnor som studerade konst i Paris, mellan världsutställningarna 1867 och 1889.² Då hade kvinnor börjat få tillträde till konstnärliga utbildningar, och i Sverige hade 1864 den särskilda *Fruntimmers-Afdelningen* öppnat vid Konstakademien i Stockholm. Om Mina och hennes många nordiska konstnärskollegor under det sena 1800-talet, både kvinnliga och manliga, handlar utställningen *Ett eget rum – Konstnärsrollen under det sena 1800-talet* på Prins Eugens Waldemarsudde i Stockholm.

Här visas närmare hundra verk: målningar, skulpturer, grafik och teckningar. Av dem är knappt två tredjedelar utförda av kvinnliga konstnärer, under perioden omkring 1870–1910. Det skiljer *Ett eget rum* från en av dess främsta referenspunkter, den banbrytande utställningen *De drogo till Paris* på Liljevalchs i Stockholm 1988, som enbart innehöll verk av nordiska kvinnliga konstnärer och endast från 1880-talet.

Utställningen *Ett eget rum* är forskningsbaserad och bygger på intendenten och utställningskommisariern Carina Rechs doktorsavhandling i konstveten-

skap, *Becoming Artists – Self-Portraits, Friendship Images and Studio Scenes by Nordic Women Painters in the 1880s*. En av dess källor är den svenska konstnären Hildegard Thorells hittills opublicerade korrespondens, bland annat med flera konstnärsvänner. Utställningens perspektiv är bredare än avhandlingens 1880-tal, då den omfattar en längre period och fler konstnärer. Katalogen till utställningen är mycket gedigen, rikt illustrerad och med texter av forskare från Danmark, Finland, Norge och Sverige.

Åtskilliga av verken på dagens utställning fanns med även på *De drogo till Paris*, bland dem självporträttet ovan. Som en tydlig blinkning till 1988 års utställning har till och med samma bild använts som katalogomslag, nu som då: svenska Hanna Hirsch-Paulis porträtt av den finländska konstnärsvännen och -kollegan Venny Soldan-Brofeldt. Likaså återkommer affischbilden från 1988, danskan Bertha Wegmanns vänporträtt av den svenska konstnären Jeanna Bauck, på omslaget till Rechts avhandling.

Ovan: Hanna Hirsch-Pauli, *Konstnären Venny Soldan-Brofeldt*, 1886–87, olja på duk, 125,5 x 134 cm, Göteborgs konstmuseum.

Foto: Hossein Sehatlou/
Göteborgs konstmuseum.

Nedan: Bertha Wegmann, *Konstnären Jeanna Bauck*, 1881, olja på duk, 106 x 85 cm, Nationalmuseum.

Foto: Nationalmuseum.

Porträtt som tar plats

Hirsch-Paulis och Wegmanns anslående porträtt är de verk som jag själv minns tydligast från *De drogo till Paris*. De blev en aha-upplevelse, en ögonöppnare – kunde verkligen kvinnor måla av andra kvinnor så här, redan på 1800-talet? Så stort, så direkt, så avväpnande? Kunde man avbilda någon så ”fult”, som Soldan-Brofeldt är porträtterad, sittandes på golvet, på färgfläckiga papper och med leriga händer?

En ledtråd finns kanske i vad den danska konsthistorikern Lise Svanholm skrev om Wegmanns porträtt av Bauck, i katalogen till *De Drogo till Paris*:

”/.../ en kvinnlig målare har skapat ett humanistiskt porträtt av en annan kvinna på samma sätt som män i alla tider har avbildat andra män. /.../ Beträktaren konfronteras med en frigjord och intellektuell kvinna.”³

Båda porträtten tar plats, både bokstavligt och bildligt. De avporträtterade kommer oss nära, genom de stora formaten, den enkla klädseln, ögonkontakten och det sätt som de ser ut att just vara på väg att säga oss något.

Men nej, inte kunde man ostraffat avbilda en kvinna så ”tarfligt”, som Hirsch-Pauli målade av sin väninna och kollega. Porträttet fick visserligen mycket gott mottagande när det ställdes ut på Salongen i Paris 1887, vilket kom att leda till konstnärens internationella genombrott. Men hemma i Sverige och Finland sågs verket som kontroversiellt och reaktionerna var ambivalenta. Själva det tekniska utförandet fick beröm, men den okonventionella framställningen av modellen sittande på golvet togs emot med förvåning och till och med fientlighet. Det sågs som ”nonchalante”, ”slamsigt” och ”oanständigt”. Men det var modellen som fick bära skulden – inte konstnären. En arg Venny Soldan-Brofeldt skrev till sin väninna:

”Det behöfs kollossalt mycket sjelfförtroende för att ej bli alldeles förkrossad under tyngden af anklagelserna; porträttet ser du, det olyckliga porträttet; och så är det jag sen som uppbära det alltsammans då det väl egentligen är du som borde ansvara för det du målat en så svinaktig historia.”⁴

Deras vänskap verkar dock ha klarat pärsen, för Hirsch-Pauli skänkte senare målningen till vännen, som gav den en framträdande plats i sin ateljé.⁵

Även Wegmann fick sitt internationella genombrott i och med porträttet av vännen Bauck, när hon ställde ut det på Parissalongen 1881. Men det fick ett liknande mottagande. Den franska publiken var positiv, men i hemlandet Danmark fick det negativ kritik, bland annat för att modellen såg ”lätt sinnig” ut. Wegmann själv menade att hemmapubliken hade ”småborgerlig smak”. Sammantaget sågs alltså båda porträtten som för radikala i de nordiska hemländerna.⁶

”Kvinnlig konstnär” kontra manlig konstnärsroll

Mycket har hänt med synen på kvinnliga konstnärer sedan utställningen på Liljevalchs 1988. Många tidigare okända eller orättvist bortglömda kvinnliga konstnärskap har lyfts fram i ljuset, på senare tid till exempel svenskorna Julia Beck och Fanny Brate, norska Agnes Steineger och finländskorna Beda Stjernschantz och Dora Wahlroos, samtliga representerade på *Ett eget rum*. Ytterligare andra, redan tidigare kända, räknas numera snarast till kanon, bland dem danska Anna Ancher och finländska Helene Schjerfbeck. I år, 2021, är det dessutom femtio år sedan den amerikanska konsthistorikern Linda Nochlin skrev sin klassiska essä ”Varför har det inte funnits några stora kvinnliga konstnärer?”, som utställningskatalogen till *Ett eget rum* refererar till. Nochlin visade på att kvinnliga konstnärer under lång tid har utsatts för strukturell diskriminering. Hennes text blev startskottet för mycket av den feministiska, konstvetenskapliga forskning som har bedrivits sedan dess, inte minst i Norden och som bland annat resulterade i *De drogo till Paris*.

Ett syfte med utställningen är att sätta in de kvinnliga konstnärerna i samma konsthistoriska rum som de manliga, inte i ett parallellt universum. Man vill belysa vad det innebär att vara ”konstnär”, inte ”kvinnlig konstnär”. Själva den benämningen, att behöva särskilja ”kvinnlig”, är problematisk i sig, enligt feministisk, konstvetenskaplig forskning.⁷ Men än i dag är konstnärsrollen huvudsakligen manligt kodad och en kvinnlig konstnär ses som en avvikelse från normen. Likaså lever ännu myten om konstnären som det ensamma, manliga geniet, solisten.

Titeln *Ett eget rum* kommer naturligtvis från Virginia Woolfs essä *A Room of One's Own* från 1929, där hon skrev att ”En kvinna måste ha pengar och ett eget rum, om hon ska kunna skriva romaner”. Hon syftade på de ekonomiska, sociala, fysiska och mentala rum som enligt henne var nödvändiga för att kunna skapa.⁸ Utställningens kvinnliga konstnärskap kan ses som tidiga försök att förverkliga sådana egna rum, långt innan Woolf skrev sin text.

Ateljén – rum för självförverkligande och självframställning

Fokus i utställningen ligger på självporträtt, vänporträtt och ateljéinteriörer, som var vanliga genrer under det sena 1800-talet. Både manliga och kvinnliga konstnärer porträtterade sig själva, sina makar, vänner, kollegor – och sina miljöer, inte minst ateljéerna. Carina Rech använder i sin avhandling begreppet självframställning och den teoretiska utgångspunkten *self-fashioning*, med engelskans uttryck.⁹ Det innebär här kort hur konstnären iscensätter sig själv genom sin konst, för att positionera och marknadsföra sig. Men, som framgår av exemplen med porträtten ovan, var det särskilt viktigt – och känsligt – för kvinnor hur de framställde sig och framställdes av andra. Den manliga, bohemiska konstnärsrollen var delvis oförenlig med det borgerliga kvinnoidealet

Asta Nørregaard,
I ateljén (I atelieret),
1883, olja på duk,
64,5 x 48 cm, Norske
Selskab.
Foto: UiO, Arthur
Sand.

som ”anständig”, omhändertagande maka och mor.¹⁰ För att en kvinna skulle kunna erövra konstnärsrollen behövde hon hitta sätt att framställa sig själv som konstnär – men det var en svår balansgång.

Ett sätt att presentera sig var genom ateljémotivet. Norska Asta Nørregaards målning *I ateljén (I atelieret)* kan ses som ett utvidgat självporträtt, som även omfattar ateljérummet, där en mild höstsol lyser in. Konstnären har avbildat sig som en liten, stram figur mitt i rummet, klädd i petrolblå klänning med ett klarrött penselstreck till halsduk, som accent. Ansiktet är lätt tecknat – det är avbildat på långt håll – och ögonen anas bara, liksom antydning till ett par glasögon.

Målningen ska ha tillkommit för att dokumentera att Nørregaard, som första norska kvinna någonsin, hade fått i uppdrag att måla en altartavla, (till Gjøvik kyrka). Det är den enorma tavla vi skymtar till vänster. *I ateljén* har tolkats och omtolkats, bland annat av den norska konsthistorikern Anne Wichstrøm. Hon har visat på att Nørregaard iscensätter sig själv som en universalkonstnär, som behärskar alla genrer: historiemåleriet (altartavlan), porträttkonsten (självporträttet och den tomma stolen för en porträttmodell), stilleben (målarskrinet), landskapsmåleriet (utsikten genom fönstret) och interiören (ateljén).¹¹

Vänner, kollegor och livskamrater

Här finns fler exempel på ateljéinteriörer, bland annat av svenskorna Mimmi Zetterström och Emma Löwstädt-Chadwick. Den förra målade ett relativt skissartat *Självporträtt* 1876, där hon ses snett bakifrån, stående i helfigur, i full färd med att måla en stor duk. Hon är klädd i strikt svart dräkt – ingen målarrock där inte – i skarp kontrast mot målartrasor och hopknycklade papperstussar över hela golvet. Bilden formligen lyser av målarglädje i mättade röda och gröna toner.

I *Självporträtt i spegeln* (odaterad) anknyter Löwstädt-Chadwick till en lång tradition, där konstnären själv närvarar i målningen genom sin spegelbild.¹² (Tänk exempelvis på Jan van Eycks *Makarna Arnolfinis trolovning* från 1434, som Lena Cronquist långt senare parafraserade.) I det här fallet, där konstnären i en spegelbild hamnar intill en sovande modell, håller jag det för troligt att hon av en slump har sett och hunnit fånga motivet i en paus under mer konventionellt ateljémåleri.

Jeanna Bauck, själv avporträtterad som tidigare nämnts, målade i sin tur en ateljéscen föreställande sin vän i *Den danska konstnären Bertha Wegmann målande ett porträtt*, omkring 1888–89. Målningen är ovanlig för sin tid, då den skildrar en kvinna som den aktiva, målaren, medan modellen är en man, den danske läkaren Peter Dethlefsen.¹³ Likt Zetterströms självporträtt ovan ses konstnären snett bakifrån och är lika strikt klädd i svart klänning, men där slutar likheterna. Baucks målning visar en prydlig, idyllisk ateljéinteriör, med krukväxter i fönstret, tunga gardiner, äkta matta på golvet och mängder med rekvisita.

Bauck och Wegmann var ovanliga för sin tid. De var länge oskiljaktiga som arbets- och kanske även livskamrater – men hur nära de stod varandra vet vi inte med säkerhet. Den norske konstnären Gerhard Munthe beskrev dem i ett brev som en ”ovanligt duglig damfirma” – ”sjelden dygtige Damefirma”.¹⁴

Deras livsval, att inte gifta sig med en man eller skaffa barn, visar på en strategi för att kunna verka som konstnär. Det tyvärr välkända dilemmat för många kvinnliga konstnärer – att förena konst och familj – var för många olösligt. Många samtida valde att förbli ogifta och kanske bo tillsammans med en väninna eller familjemedlem. Andra gifte sig och såg det som nödvändigt att sluta med sin konst. Åter andra lyckades mer eller mindre kombinera de två, som svenska Jenny Nyström, som gjorde det med den äran och blev framgångsrik familjeförsörjare som illustratör, även om en och annan nog rynkade på näsan åt hennes tomtar. Eller danskan Anna Ancher, på utställningen avporträtterad av maken Michael Ancher, som har avbildat henne i helfigur, i profil och i en representativ dräkt, likt en renässansfurstinna. Hon blickar ut genom en dörr, öppen mot ett landskap. Familjens

hund, som en trohetssymbol, ser upp mot henne och hennes rundade mage. Anna Ancher är gravid på bilden, vilket sågs som opassande att avbilda enligt konservativa kritiker.¹⁵ Barnet hon väntar är parets dotter Helga, som några år senare kommer att sitta bredvid sin mor vid bordet på Peder Severin Krøyers kända målning *Hip, hip, hurra!*

Utställning

Ett eget rum – Konstnärsrollen under det sena 1800-talet, Prins Eugens Waldemarsudde i Stockholm 11 september 2021 – 23 januari 2022.

Noter

1. Carina Rech, "Ett eget rum – Kvinnor erövrar konstnärsrollen", i *Ett eget rum – Konstnärsrollen under det sena 1800-talet*, Carina Rech och Karin Sidén (red.), utställningskatalog, Prins Eugens Waldemarsudde, Stockholm, 2021, s. 48.
2. Rech, "Ett eget rum", 2021, s. 34.
3. Lise Svanholm, "Bertha Wegmann, 1847–1926", i *De drogo till Paris – Nordiska konstnärinnor på 1880-talet*, Lollo Fogelström och Louise Robbert (red.), utställningskatalog, Liljevalchs, Stockholm 1988, s. 213.
4. Rech, "Ett eget rum", 2021, s. 27–31.
5. Anna-Maria von Bonsdorff, "Möjlighet att skapa – om kvinnliga konstnärer i Finland", i *Ett eget rum*, Prins Eugens Waldemarsudde, Stockholm, 2021, s. 119.
6. Rech, "Ett eget rum", 2021, s. 56.
7. Carina Rech, *Becoming Artists – Self-Portraits, Friendship Images and Studio Scenes by Nordic Women Painters in the 1880s*, doktorsavhandling, Makadam Förlag, Göteborg & Stockholm 2021, s. 389.
8. Karin Sidén, "Förord", i *Ett eget rum*, Prins Eugens Waldemarsudde, Stockholm, 2021, s. 7.
9. Rech, *Becoming Artists*, 2021, s. 388–389.
10. Rech, "Ett eget rum", 2021, s. 27.
11. Rech, "Ett eget rum", 2021, s. 67.
12. Rech, "Ett eget rum", 2021, s. 64–67.
13. Rech, "Ett eget rum", 2021, s. 59.
14. Rech, "Ett eget rum", 2021, s. 53–55.
15. Mette Bøgh Jensen, "Runt bordet – rum för gemenskap", i *Ett eget rum*, Prins Eugens Waldemarsudde, Stockholm, 2021, s. 144.

Litteratur

De drogo till Paris – Nordiska konstnärinnor på 1880-talet, Lollo Fogelström och Louise Robbert (red.), utställningskatalog, Liljevalchs, Stockholm 1988.

Ett eget rum – Konstnärsrollen under det sena 1800-talet, Carina Rech och Karin Sidén (red.), utställningskatalog, Prins Eugens Waldemarsudde, Stockholm 2021.

Rech, Carina, *Becoming Artists – Self-Portraits, Friendship Images and Studio Scenes by Nordic Women Painters in the 1880s*, doktorsavhandling, Makadam Förlag, Göteborg & Stockholm 2021.

ANDERS LIDÉN

DIPLOMATI OCH NORDISKT SAMARBETE

Vad är diplomati och hur går det till? Vad krävs av en diplomat? Vad får en ambassadör göra? I denna artikel ger Anders Lidén inblick i det praktiska uppdraget att agera ur ett svenskt och nordiskt perspektiv. Artikeln utgår från ett kapitel i boken *Diplomati i praktiken*.

Anders Lidén har arbetat i 37 år som diplomat bl.a som svensk FN-ambassadör och som ambassadör i Israel, Zimbabwe, Malawi, Mauritius, Cypern och Finland. Han är fil.dr. i statsvetenskap.

Under kriget i Libanon 1982 kom en norsk diplomat till svenska ambassaden för att få hjälp med att skicka ett hemligt chiffrtelegram till Oslo. Det var naturligt för honom att ta sig till svenska ambassaden, när skottlossning hindrade honom från att nå sin egen. Problemet var att den svenska telexapparaten inte kunde sända ett norskt chiffer. Det knastrade och sprakade om apparaten som kämpade med texten och något chiffer blev det inte. Norrmannen lommade iväg med oförrättat ärende. Om det blev något telegram till Oslo den dagen, vet jag inte.

Ute på ambassader och särskilt i krislägen är det vanligt att nordiska diplomater söker sig till varandra för samvaro, men också för att be om hjälp. Men som i detta fall utgör ibland våra olika säkerhetspolitiska lösningar hinder för samarbetet.

Det nordiska samarbetet är annars väl utbyggt. I Berlin delar vi ambassadbyggnad med övriga nordiska länder och i länder som Zambia, Moçambique och Kazakstan är Sverige inhyst i samma byggnad som Finland. Vi hjälper i flera fall varandra med konsulära ärenden. I Zimbabwe tog på min tid Norge hand om våra viseringar och även på andra håll finns en arbetsfördelning mellan de nordiska länderna. Likaså kan utrustning i somliga fall delas.

I multilaterala sammanhang har vi ett nära utbyte och hjälper varandra. I FN samråder vi regelbundet. Jag har som svensk varit aktiv i både Finlands och Islands kampanjer för att de ska kunna få en plats i FN:s säkerhetsråd. Med hjälp av en rotationsordning försöker vi se till att Norden finns representerat i säkerhetsrådet med inte alltför långa mellanrum. En norsk diplomat knöts till svenska utrikesdepartementet i samband med Sveriges medlemskap i säkerhetsrådet 2017-18 som förberedelse för ett norskt medlemskap 2021-22.

Även i flera sakfrågor uppträder vi tillsammans. För att få till stånd en struktur för samordning av FN:s arbete med jämställdhet mellan kvinnor och män spelade de nordiska ansträngningarna en avsevärd roll. Inom EU förekommer samverkan mellan Sverige, Danmark och Finland. Där är det förstås en svaghet att både Norge och Island står utanför. Samarbetet inom EU är dock inte lika omfattande som i FN, där vi exempelvis är bättre på att stödja varandras kandidaturer till viktiga befattningar. En skillnad mellan FN och EU är att i FN handlar det ofta om att främja normer, där de nordiska länderna mestadels har en samsyn. I EU gäller det mer att verka för det egna landets intressen och då händer det att samarbetet gnisslar.

Inte sällan gör de nordiska ländernas diplomater gemensamma uppvaktningar i de länder där de verkar för att få större tyngd när ett budskap ska framföras. Men det händer också att de konkurrerar, särskilt på platser där det egna exportfrämjandet står i centrum. Även personkemi har betydelse för hur harmoniskt förhållandet kan vara mellan de nordiska diplomaterna. Vid FN i New York har samhörigheten ibland hämmats av ambassadörer som vill profilera sig på en större scen än den nordiska. Det är också känt att FN:s två första generalsekreterare Trygve Lie och Dag Hammarskjöld inte hade särskilt höga tankar om varandra. I Washington är konkurrensen stor om tillträdet till de högsta nivåerna och det kan göra att andra intressen än den nordiska solidariteten står i centrum.

Samverkan gör de nordiska länderna starkare. Tillsammans utgör de en av världens största ekonomier och skulle kunna göra anspråk på en plats i G20 eller liknande sammanhang. När USA:s president Barack Obama besökte Sverige 2013, bjöd statsminister Reinfeldt klokt nog övriga nordiska statsministrar och Finlands president till ett gemensamt möte med Obama. Tillsammans blev de nordiska länderna mer intressanta för USA och kunde få större genomslag för sina synpunkter. Även ute på ambassader brukar de nordiska kollegerna bjuda in varandra till möten med viktiga företrädare för stationeringslandet. Det blir ofta attraktivare för hedersgästen att tacka ja till en inbjudan, om tillfälle ges att träffa diplomater från samtliga nordiska länder. I New York bjöd jag också med de tre baltiska kollegerna till nordiska lunchmöten som med USA:s FN-ambassadör Susan Rice. På samma sätt inleds ofta ministermöten i EU med en nordisk-baltisk frukost (utan Norge och Island förstås).

Arktis är ett område där alla de nordiska länderna har intressen och behöver hålla ihop för att hävda sig mot bjässar som Ryssland, USA och Kanada, samt även Kina som har ambitioner i området.

De nordiska länderna är som fem syskon, de har mycket gemensamt i fråga om kultur, värderingar och även språk. Språken är snarlika, givetvis med undantag för i Finland, där ändå svenska talas av många och där svenskan vid

sidan av finskan erkänns som nationellt språk. Ofta kan nordiska diplomater tala med varandra på sitt eget språk och ibland på någon sorts skandinaviska, som jag själv använt i samtal med danskar. Ibland talas engelska med finska kolleger, men samhörigheten blir oftast starkast med finländare som kan tala svenska. Finskspråkiga förstår dock sällan danska och missförstår lätt norska. Även islänningarna, som lär sig danska i skolan och uttalar den på ett svenskliknande sätt, kan ha svårt att förstå de andra om de inte studerat vidare i ett annat nordiskt land.

Skilda vägval

Allt är inte ständigt frid och fröjd och den nordiska samhörigheten kan inte tas för given. Trots likheterna har konkurrens alltid funnits och egna identiteter som markerats på olika sätt. Som ofta händer med syskon har de nordiska länderna gjort skilda vägval. I fråga om säkerhetspolitik, ekonomisk politik, valuta och hur en pandemi ska hanteras har de rört sig i olika riktningar. Sverige, Danmark och Finland är med i EU. Norge, Danmark och Island tillhör Nato, medan Finland och Sverige valt att vara militärt alliansfria. De har alla olika valutor och endast Finland använder euron.

Länderna i Norden är små och sårbara. De söker sin säkerhet i samarbeten med andra, men också i hopp om att kunna undvika att bli indragna i konflikter mellan stormakter. Vare sig de ingår i en militär allians eller inte är målet för deras säkerhetspolitik att slippa hamna i krig. Vad är då skälen till de olika säkerhetspolitiska vägvalen? Egna erfarenheter och uppfattad identitet ligger till grund. Geografi och historia kan förklara mycket. Det är värt att titta på kartan och i historieböckerna för att förstå de olika vägvalen och perspektiven. Dessa är det viktigt för nordiska diplomater att känna till.

Norden är ett stort geografiskt område i Europas nordliga utkant. Söderut ligger det kontinentala Europa med en blandning av kulturer och med två dominerande makter, Tyskland och Frankrike. I väst finns den anglosaxiska världen med en stark kulturell och ekonomisk dragningskraft, som manifesteras i att engelskan dominerar som första främmande språk i alla de nordiska länderna. I öster ligger Ryssland ofta betraktat som ett hot, och – inte minst i Finland – också som en möjlighet för ekonomiskt och kulturellt utbyte. Historiskt har de nordiska länderna befunnit sig i ett kraftfält mellan tre folkrika, ofta konkurrerande, nationer och stormakter – Ryssland, Tyskland och Storbritannien. Erfarenheter av grannskap till Ryssland respektive Tyskland har präglat tänkandet i Sverige och Danmark.

Norge ligger vid Atlanten med blicken riktad västerut. Kontakterna med Storbritannien har varit naturliga. Under andra världskriget blev länken till Storbritannien ännu starkare med den norska exilregeringen i London.

Efter kriget försökte Sverige skapa ett nordiskt försvarsförbund, men Norge såg större trygghet i att vända sig västerut och gick med i Nato. Den långa Atlantkusten har haft strategisk betydelse för flyg och sjöfart i norra Atlanten, inte minst för de tre stormakterna, Ryssland, Tyskland och Storbritannien, och i förlängningen Förenta staterna. Söder om Norge ligger Skagerack och närheten till Östersjöns inlopp, vilket också har sin egen säkerhetspolitiska betydelse. I norr styr Norge över en stor del av Ishavet med Svalbard i centrum, i närheten av utloppet från Rysslands nordliga isfria hamnar vid Murmansk, som spelar en central roll för Rysslands militära förmåga.

Danmark präglas främst av sitt läge vid Östersjöns utlopp i Atlanten och närheten till Tyskland, som när det vuxit i styrka blev ett säkerhetspolitiskt problem för Danmark. Att Färöarna och Grönland tillhör Danmark gör landet till en relevant aktör i norra Atlanten och Arktis, som har försvarspolitisk betydelse framför allt för Storbritannien, USA och Kanada. Både Tyskland och Storbritannien har haft central betydelse för Danmarks export av jordbruksprodukter. Att hålla sig väl med båda har därför genomgående varit ett danskt intresse. När planerna på ett nordiskt försvarsförbund havererade följde Danmark Norge in i Nato.

Erfarenheterna från andra världskriget har gjort Natomedlemskap mindre kontroversiellt i Danmark och Norge än i Sverige, där neutralitet mellan stormakterna setts som en del av den egna identiteten.

Island är helt omslutet av Atlanten och har sina säkerhetspolitiska intressen i denna region inklusive i en del av Arktis. Inte förrän 1944 fick Island sin självständighet. Landet saknar en egen försvarsmakt och är helt beroende av Nato för sin säkerhet.

Sverige har historiskt främst varit en Östersjömakt. Rivalen framför andra i öst har varit Ryssland. Sedan Ryssland vuxit sig starkare än Sverige, har Sverige sett Ryssland som det största säkerhetspolitiska hotet. Rädslan för Ryssland har förblivit ett bestående element i svenskt säkerhetspolitiskt tänkande.

Finland var förenat med Sverige i ett gemensamt rike från 1200-talet till 1809, då landet blev en del av det ryska imperiet. Området kring Åbo ingick i Svea rike innan hela Småland gjorde det. Längre var Finland ett gränsland mellan väst och öst, där gränsen till Ryssland flyttades ett antal gånger. Finland blev självständigt först 1917 och fick då en egen utrikes- och säkerhetspolitik.

Den 130 mil långa gränsen mot den ryska kolossen har varit central för de finska vägvalen, som har utspelat sig i triangeln mellan Moskva, Stockholm och Berlin. Som en följd av andra världskriget tvingades Finland ingå en vänskapspakt med Sovjetunionen som begränsade landets handlingsutrymme. Den lyckades man frigöra sig ifrån 1992 efter Sovjetunionens kollaps. Den finländske historieprofessorn Matti Klinge har påpekat att Finland har mindre

gemensamt med Norge och Danmark än med Sverige. Norge och Danmark har enligt honom historiskt främst haft intressen väster- och söderut och delar inte samma historiska gemenskap som Sverige och Finland. Mot detta kan sägas att stora delar av den finländska befolkningen ser samhörigheten med Norden som säkerhetspolitiskt vital för att inte falla under ryskt inflytande från öster. För Finland är dock Norden främst en fråga om Sverige och möjligen norra Norge.

Även handelspolitiskt har de nordiska länderna valt olika vägar. När den europeiska ekonomiska gemenskapen EEC, som senare blev EU, bildades 1957 stod alla de nordiska länderna utanför. De blev istället medlemmar av frihandelsorganisationen EFTA, som kallades ”de yttre sju” med Storbritannien i spetsen. Sovjetunionen motsatte sig ett finskt medlemskap i EFTA och det sågs som en framgång när Finland så småningom tilläts bli associerad medlem.

Efter det att Storbritannien 1961 sökt medlemskap i EEC sökte sig också Danmark dit. Storbritanniens val var avgörande, eftersom landet var den största marknaden för danska jordbruksprodukter. Därför följde Danmark Storbritannien in i EEC 1972, när Frankrike gett upp sitt motstånd mot ett brittiskt medlemskap. För Danmark med sitt stora beroende av export till både Tyskland och Storbritannien blev det ohållbart att stå utanför EEC, när även Storbritannien sökt sig dit. Sverige för sin del höll sig utanför EEC för att inte undergräva trovärdigheten i sin neutralitetspolitik. I Norge fanns inte tillräcklig opinion för ett medlemskap i EEC och där var inte heller det ekonomiska behovet lika starkt som för Danmark.

Sverige i mitten

Som störst av de nordiska länderna och beläget i mitten har Sverige troligen starkast intresse av nordisk sammanhållning. Då Norge och Island står utanför konsultationerna inom EU har den nordiska gemenskapen blivit viktigare för dem som ett sätt att få insyn i EU:s verksamhet. Sverige och Finland ser å andra sidan en möjlighet att komma närmare Nato via de nordiska Natomedlemmarna. För Sverige är det historiskt en stor framgång att vi uppnått en nordisk gemenskap, om än med tidvis förekommande irritationsmoment. Men det skapar också en förväntan på Sverige och det är begripligt om våra nordiska grannar kände sig svikna under andra världskrigets händelser och hade hoppats på mer hjälp än de faktiskt fick. Samma besvikelse kände danskarna när den svenska hjälpen mot tyskarna uteblev 1864.

En svensk diplomat får därför räkna med att det kan leva kvar en viss misstro mot Sverige bland de nordiska grannarna och det finns en historiskt grundad motvilja mot att bli dominerad av det något större Sverige. Inte minst Norge har värjt sig mot att behöva underordna sig Sverige. Ibland har funnits

en svensk tendens att förvänta sig att de övriga nordiska länderna ska sluta upp bakom svenska initiativ. Större ödmjukhet behövs därför från svenska diplomater och hänsyn till de nordiska grannarnas intressen samt förståelse för att det nordiska samarbetet måste vara en fråga om att ge och ta. Det gäller att förstå deras perspektiv, som gör att Finland är beroende av ett fungerande förhållande till Ryssland, och att norrmännen är måna om sin självständighet, med den påtvingade unionen med Sverige 1814-1905 i minne. De vill inte gärna åter ingå i en union.

Nordiska länder samverkar i militära frågor och har flera gånger uppträtt tillsammans i FN-operationer eller Natoinsatser med FN-mandat. Det militära samarbetet har utvecklats vidare och Nordefco tillkom 2010. Denna samverkan har varit ett sätt att spara pengar genom gemensamma materielinköp och fredstida övningar. Den tidigare norske utrikesministern Torvald Stoltenberg ville i en rapport från 2009 gå längre och upprätta säkerhetsgarantier mellan de nordiska länderna. Han föreslog också att de skulle ta ansvar för gemensam flygövervakning av Island. Detta blev verklighet 2013 när Sverige och Finland tillsammans med Norge opererade i det isländska luftrummet. Stoltenbergs tanke var att de nordiska länderna skulle hjälpa varandra, som det hette, med alla relevanta medel i enlighet med varje lands säkerhets- och försvarspolitik. Detta skulle föra Sverige och Finland närmare Nato, samtidigt som de skulle kunna fortsätta att vara militärt alliansfria. Hur detta skulle gå ihop i en krigssituation var kanske inte helt lätt att reda ut.

Danmarks, Norges och Islands Natomedlemskap medför begränsningar för långtgående militär samordning med Sverige och Finland, som dock har ett betydande utrymme att agera tillsammans. Sverige och Finland gör ofta likartade säkerhetspolitiska bedömningar, men skiljer sig ibland åt i utrikespolitiken. Finlands före utrikesminister Erkki Tuomioja har förklarat det med att, ”för Sverige är utrikespolitiken inrikespolitik, medan den för Finland är just utrikespolitik”.

Under min tid som ambassadör i Helsingfors blev jag vittne till hur Ukrainakrisen 2014 fick Finland att söka ett ännu närmare försvarspolitiskt samarbete med Sverige – något som utvidgades till att också kunna ske i ett skarpt läge. Någon formell militärallians finns inte och finländarna tror inte att Sverige kan försvara Finland. Men tillsammans med Sverige blir de en större munskbit att svälja, och framför allt ser de Sverige som en länk västerut och särskilt till USA. En utbredd uppfattning i Finland är att Sverige har närmare relationer till USA. Till detta kommer att Finland vill ha sällskap i säkerhetspolitiken både gentemot Ryssland och väst. Oron är stor att Sverige ska gå med i Nato utan att konsultera Finland. Ofta blev jag påmind om Sveriges ansökan om EU-medlemskap 1991, då finländarna tyckte att Sverige gick bakom ryggen på Finland. Frågan om man kan lita på Sverige är alltid lika

aktuell. Nato vill Finland närma sig tillsammans med Sverige och samarbetet med Nato är centralt för Finland, helst utan ett formellt medlemskap. Något sådant tror man skulle reta upp ryssarna som kan svara med att skapa problem utmed den långa gränsen.

Samverkan med Sverige går bra på allt fler områden. Inte bara på skämt brukar finländare säga att det blev så mycket lättare efter 1995, då Finland vann ishockey-VM och slog Sverige i finalen. Sedan dess har många svenska och finska företag som annars konkurrerat slagit ihop sina påsar.

Men det finns också en risk att Sverige och Finland glider isär. Möjligheten finns att Sannfinländarna etablerar sig som det största partiet i Finland. Partiet vill avskaffa den obligatoriska skolsvenskan och togs 2017 över av en falang som inte såg något behov av nära band till det övriga Norden. Att Finland har euron och befinner sig i EU:s kärna till skillnad från Sverige kan också få länderna att gå skilda vägar. I Finland finns större öppenhet än i Sverige för att ge mer makt åt EU. Finländarna har tillhört ett imperium – det ryska – och är måna om sin självständighet, men ser också fördelar med att ingå i en större enhet. Det ger trygghet åt ett land som betraktar sig som litet. Kanske inte så konstigt när man är granne med det ryska jätteriket.

Coronaepidemin 2020 avslöjade spänningar i Sveriges relationer till de nordiska grannarna. Stängda gränser och oro för smittspridning bidrog. Dessutom valde länderna olika strategier för att bekämpa smittan. Det blev en fråga om prestige och tonläget var inte alltigenom gott. Det naturliga umgänget i gränsområdena avbröts, vilket påverkade samhörigheten negativt. Mest drabbade det Öresundsregionen och Tornedalen, men även gränshandeln med besökande normän i Bohuslän och Värmland fick sig ett avbräck. Sådant går att reparera. Men om något visade det att gemenskapen kanske inte är så grundmurad som vi vant oss vid att tro. Det bekräftade att relationen till de nordiska länderna ständigt behöver vårdas. Det är en tillgång som gör oss alla så mycket starkare, inte bara i diplomatiska sammanhang. Och ju mer motsättningarna ökar i Europa och om EU försvagas, desto viktigare blir det nordiska samarbetet. Det är en uppgift för diplomaterna att slå vakt om och att stärka.

Litteratur

Anders Lidén. *Diplomati i praktiken. Fantasi. Empati. Förnuft*. Carlssons Bokförlag, Stockholm 2021.

KRISTIAN HVIDT

AMALIE SKRAM OG SÆDELIGHEDSFEJDEN

I de sidste par år har den offentlige debat for en stor del drejet sig om forholdet mellem mænd og kvinder – ligestilling og ligeværdighed og ligestilling for kvinder under feltråbet *MeToo*. Kristian Hvidt skriver ud fra tre billeder om forholdet mellem ægtefællerne Amalie og Erik Skram i lyset af nutidens debat om køn og identitet.

Kristian Hvidt er dr.phil., bibliotekar og arkivar for det danske Folketing 1969–99, formand for Det Letterstedtske Selskabs danske afdeling 1990–2005.

Gennem de sidste 140 års nordiske historie har problemer omkring kønsroller flere gange været et hovedemne i samfundsdebatten. Første gang for alvor 1880-1900 efter premieren på Henrik Ibsens ”Et Dukkehjem”. Det gjaldt kønsmoralen i ægteskaber, sædeligheden hed det dengang næsten dristigt. Det drejede sig især om mændenes adgang til usædelighed og omkring dette pikante tema udspillede sig de følgende to årtier en såkaldt fejde i form af talrige romaner, afhandlinger og debatartikler. Fejden udspillede sig samtidig med Det moderne gennembrud i dansk litteratur, realismens opgør med romantikken. Så meningen om sædelighed delte sig i to partier, den lille gruppe omkring Georg Brandes, der repræsenterede den såkaldt moderne form kontra flertallet af konservative.

En af gennembruddets mænd var den netop debuterede skribent Erik Skram, som opsøgte og ægtede den siden langt mere berømte forfatter Amalie Skram. De følgende sider baserer sig på en bog om ægteparret, jeg udgave i 2015 under titlen ”Det moderne gennembrud”. Den handler bl.a. om, hvordan parrets ægteskab efter 1884 på godt og ondt gennemløb mange ”moderne” stadier i sædelighedsfejden, ikke just et dukkehjem.

Busten

Først en smuk buste af den unge Amalie, født Alver, opstillet dér hvor hun blev begravet på Bispebjerg Kirkegård i København i 1905. Busten blev først rejst i 1996 på initiativ af den norske kulturminister for at betone hendes betydning og norske herkomst. Den er dygtigt formet af billedhuggeren Per Ung.

Så godt så den unge Amalie Alver vist ud. Hun var statelig og mørk af lød, brune øjne og kulsort hår. Fra sin ungdom i Bergen måske vant til at have en hale af drenge og mænd bag sig. Men udgået af et lurvet miljø. Hendes far, købmand Mons Monsen Alver gik fallit, stak af til Amerika og efterlod

familien med mange børn til foragt og fattigdom. Det var den da 17-årige Amalie, der reddede lidt af familiens ære og økonomi. Kort efter faderens afrejse stod den flotte skibskaptajn August Worm Müller i stuen og tilbød at gifte sig med hende. Han fik et ja, og bryllupsrejsen begyndte få dage efter og var mere end barsk: To gange fire måneder ombord med sin kaptajn på det 3-mastede barkskib, "Admiral Tromp" på vej med trælast til og fra Australien.

Hun gjorde rejsen igen 3 år senere, nu med sine to små drenge, to og fire år. 1½ år til søs. Denne gang

ud via Australien til Sydamerika for at laste guano i Peru og tilbage til Bergen. Hun havde brug for sin hårde vilje, for manden drak nu og besøgte piger på land. Problemet var også økonomisk – sejlskibs fart var blevet helt urentabelt. Hendes liv i Bergen endte med skilsmisse og hendes nervesammenbrud. Et blidt ophold på Gausdal sindssygehospital 1878 bragte hende på fode igen.

Det var livet ombord og den hårde tilværelse i Bergen, der tegnede virkeligheden i hendes kommende forfatterskab. Den syngende Bergen-dialekt slap hende aldrig i skrift og tale lige så lidt som indtrykkene af det barske forhold mellem mænd og kvinder i byens fiskerkvarterer. Men Bergen vågnede også kulturelt til live i de år – byen fik et teater med Bjørnstjerne Bjørnson som leder og et dagblad, der bragte bud fra det øvrige Norden om de nye strømninger i Christiania og København.

Amalies appetit på denne nye kultur fik hende til at skrive anonymt til Bjørnstjerne Bjørnson og siden indlede en korrespondance med ham, der varede hele livet. Hun skrev desuden forbavsende modne boganmeldelser optaget anonymt i *Bergens Avis*, bl.a. en om en senere opførelse af Ibsens "Et Dukkehjem" – ægteskabet er, skrev hun af egen erfaring, bare en forsørgelsesfabrik for kvinder, som mændene kan udnytte efter behag. Hun blev dermed

en purung deltager i den store debat om sædeligheden. Hun var selv noget så uhørt som fraskilt kvinde, et ensomt, ubeskyttet menneske i moraldebattens tid.

I 1880 rejste hun til Christiania med sønnerne og blev optaget i byens bohémeliv, som helt vakte hende, især da selveste Georg Brandes kom til byen og helt betog hende – det var også omvendt. Brandes fik øje på hende og beskrev hende som:

”Kvinden med det uforglemmelige hoved, en bakkantinde, led ved mændene, noget sky og stridig i sit væsen, hvis hun føler sig såret.”

Hun hørte ham også tale om den unge danske forfatter, Erik Skram og hans realistiske roman ”Gertrude Colbjørnsen”, som løftede ham op i Brandes lille armé, som han kaldte ”Det moderne gennembruds mænd”. Det forlød i Christiania, at Skram – jævnaldrende med Amalie – havde været tapper soldat i 1864, en flot fyr og – som sandt var – nær ven og skolekammerat med Holger Drachmann og J.P. Jacobsen. Skram kom fra en borgerlig familie, slog sig igennem som stenograf i den danske Rigsdag. Hans problem var nu, at forfattertalentet var spinkelt. Han døjede slemt med den næste roman. Han nåede den aldrig.

Nu var det så heldigt, at Bjørnson i 1882 havde tjent penge i Amerika og ville holde sit 25 års forfatterjubilæum på Aulestad. Blandt de første han inviterede var dejlige Amalie Müller, hun pyntede på selskabet ligesom de to flotte danske digtere, der skulle komme, Holger Drachmann og Erik Skram. De to mænd ventede sig meget af mødet, især til at træffe denne Amalie – og Drachmann foregreb totalt ufint situationen ved at skrive til hende i forvejen, at hun skulle vare sig mod Skram – han har, som det hed, altid 4-5 kvindeforhold gående, som han ”skiftevis pirker til”.

Og nu skal vi se, hvad mødet på Aulestad førte til: En uforglemmelig fest for Bjørnson, også fordi eroterne fløj omkring blandt gæsterne – der var en del natlig rumsteren på Aulestad, og Skrams dagbog fortæller i detaljer, hvordan han gik af med sejren. Amalies lede ved mænd forvandlede til vild forelskelse i Skram – et vidunderligt crescendo mellem de to kønne 36-årige på vejen ned til Christiania. På bænke i byen nær damperen til København talte de i timevis om, hvordan de skulle mødes og forenes i salig elskov.

Amalie nævnte dog brevet fra Drachmann, og Skram fortalte hende da, at han havde jo Camilla i København, som han elskede på tredje år og ikke ønskede at opgive, førend Amalie kom til København.

Parret

Det var netop denne pirken, som fik Amalie til at stivne og tænke sig godt om. Men slutresultatet blev som man ser her. Om maleriet fra 1894, der nu hænger i Bergen Offentlige Bibliotek, skrev hun til Bjørnson:

”Harald Slott-Møllers billede af Erik og mig. Det har Hegel (Gyldendals direktør) af sin godhed ladet sig bedåre til at lade den torsk male. Det skal han betale 2000 kr. for. Hvis jeg var Hegel tror jeg ikke, jeg ville have det i min stue. Ånej, dette er uretfærdigt. Der er noget i billedet. Disse regioner af indre forskel mellem Erik og mig har han fået frem.”

Ja, det kom der altså ud af mødet mellem de to stærke mennesker, fortrolige med stor litteratur. I første omgang sagde hun selvfølgelig nej til ham, da han fortalte om Camilla. Det blev begyndelsen til en enestående brevveksling, da Erik Skram skulle vinde sin elskede tilbage, lige ved 600 breve udvekslede de over 15 år, langt over halvdelen af brevene alene i de to år, inden de i 1884 blev gift. Brevene er fornemt udgivet 2002 i Oslo i tre bind.

Skram havde en slags strategi imod hendes modstand, nemlig fuldstændig åbenhed. I et brev på ti sider beskrev han i detaljer om sit forhold til forskellige kvinder. ”Du ved, at alle vi mænd ikke lever kysk”. Han tilstod at han var en slags erotisk hamster, en Don Juan, som ejede særlige evner til at

tilfredsstillende kvinder: ”Jeg vidste jo, at jeg kunne give mere end andre mænd, at lykke var knyttet til min person”. Der var ingen følelse af dobbeltmoral, han var jo ugift og der var nok lige så mange gifte kvinder som mænd, der havde sexproblemer. Han fortalte hende dog ikke, at han ved siden af Camilla også havde et forhold til Lucie i Istedgade 11, som han havde ”arvet” fra sin storebror. Med hende havde han af vanvare fået to børn, som han betalte underholdsbidrag til. I et andet ti sider langt brev udlagde Skram sin filosofi: ”På elskovslejet skabes ikke blot børnene, men også al poesi, kunst og inspiration.” Han var påvirket af den store samtidige filosof og biolog Herbert Spencers neoliberalisme, fortolket på dansk af Viggo Drewsen i den lille bog: ”En livsholdning grundet på elskov”. Selv for en liberal nutid virker Skrams drifter ekstreme. Men det er vigtigt at tilføje, at Skram ikke adskilte sig så forfærdelig meget fra sine idoler, Georg og Edvard Brandes m.fl. Her finder man den mørke side af sædeligheden, der også fostrede utallige gribende romaner og ordrige indlæg i aviser og tidsskrifter – Amalie udgav som nævnt allerede 1885 et af de første og stærkeste indlæg, romanen ”Constance Ring” om den unge tjenestepige, der bliver misbrugt af herren i huset.

Amalie lod sig totalt erobre af Skram – Camilla var erklæret væk, da hun i marts 1884 landede i København. Med sig havde hun to stykker fjerkræ (tjurfugle) til hendes første middag med ham, desuden udkast til to noveller og en ny, gul kjole. Ægteskabet var lykkeligt de første år, selv om Amalie i perioder nagedes stærkt af ulykkelig mistanke til hans rene kærlighed. Især da hun en dag fandt de nyopfundne kondomer i hans bukselomme. Men på den anden side lå hun helt under for hans evne til at forløse hendes skrivelyst – deri lå det stærke fællesskab, måske mere end i det seksuelle. Hans evne i den retning var enestående. Han skrev f.eks. til hende:

”Jeg er ikke meget fornøjet med, hvad du skriver om dit forfatterskab...Du vil ikke skrive ud af din sjæls indhold, siger du! Men min lille pige...du kan ikke få én linje til at du noget, uden at du føder den og elsker den som dit eget barn, ammer den med din egen mælk.”

Han ordnede også hendes vanskelige forhold til forlagene, læste korrektur på hendes mærkelige dansk-norske blandingssprog, roste hende også flittigt. Skønt han ofte kunne genkende sin egen prosa som slet dulgte karikaturer i hendes tekster, skrev han:

”Du er ung og frisk, spændt for den litterære kærre som en fole lige indfanget fra græsgangen, men du spilder for mange kræfter, for du kender ikke hemmeligheden ved at trække – du forstår ikke seletøjets indretning.”

Således kom trods den stærke jalousi foruden romanen ”Constance Ring” adskillige noveller og første bind af ”Hellemysrfolket” til verden gennem firserne.

I 1890 opdagede Amalie at hun var gravid, pigebarnet Johanne, kaldet Småen, blev født og dannede en lidenskabeligt elsket, men vanskelig hindring for hendes stadige næsten vulkanske skrivetrang – og behov for indtægter til husførelsen – hun græd sig til sine bøger, fortalte han, hun råbte replikkerne på sit bergenske såkaldte strilemål, der blev gengivet ordret i teksten, en vanskelighed for danske læsere. Hun skabte især den første nordiske socialrealisme – chokerende ved de lurvede miljøer og ved, at hele fire af hendes værker ender med hovedpersonens selvmord. Uhørt på den tid. Hverken Bjørnson eller Georg Brandes havde lyst til at rose hende for det, og forlagene undslod sig.

Det satte sig spor af stress i deres samliv. Lommesmerter og pylren om Småen, krise omkring hendes halvvoxne sønner, der måtte hentes ned fra Norge og flytte ind hos dem – 4 voksne plus 1 barn og hurtigt skiftende tjenestepiger i en lille lejlighed på femte sal. Ikke mindst var det kampen for at skaffe hende arbejdsro – Skram forsømte sin egen virksomhed for hendes skyld – værkerne var ikke blevet færdige uden hans bistand. Hendes kærlighed til ham var total, men mistroen til hans seksuelle sædelighed – brusede ofte voldsomt op. Den, jalousien, blev så at sige en del af drivkraften i hendes forfatterskab – og han synes at vide det og lade hende leve med det.

Maleriet afspejler, at Erik og Amalie blev et ombejlet par i selskabslivet: hendes beundrer, Herman Bang beskrev hendes bergenske temperament:

”Hvem har som hun så klinger en røst og lader den lyde så frit. Som dem fra Bergen er hun hidsig, og hastig løber munden over med alt, hvad det modtagelige sind er fuldt af.”

I perioder var hun en tid længe alene i Bergen, mens Skram passede barnet. Men skriveblokeringer og længsel efter barnet fyrede op under hendes nerver. Op mod 1894 bliver livet ulideligt for hende.

”Ja, så blev jeg altså fortvivlet tilslut. Gik oppe nogle nætter og græd til kl. 4 og plagede Skram forfærdeligt, hvad jeg så sørgede mig halvt ihjel over, fordi han altid var så storartet god mod mig.”

Nætter med overforbrug af sprut og sovemedicin. Skram foreslog derfor en dag en indlæggelse på Kommunehospitalet ligesom det på Gausdal. Det tog hun mod med kyshånd. Det blev til den berømte historie om hendes forfærdelige ophold på Kommunehospitalet hos professor ”Hieronimus”, især plaget af, at Skram (efter ordre fra ham) ikke besøgte hende i de 8 uger.

Opholdet nedbrød hende psykisk, men hævnthørsten mod professor Pontoppidan og hans nye fag, psykiatri, gav hende inspiration til de to romaner, der gjorde hende rig for første gang. Hendes første salgssucces. Amalie ville nu begynde forfra. Hun rejste alene til Paris og irrede i tre måneder rundt på boulevarderne uden at kunne skrive.

”Jeg var pludselig fattig, nøgen og dødsdømt og vidste at jeg levede af et menneskes nåde. Vidste, at når det menneskes arme sank trætte ned, da var det forbi. Ja, kære, kære Erik, sådan har dit liv været sammen med mig.”

Skilsmissen

I de sidste år inden skilsmissen i 1899 – her malet af vennen Georg Achen – flyttede hun skiftevis til og fra Erik Skram og datteren i Classensgade. Hun var så at sige sin egen værste fjende. Maleriet skildrer fint de dystre undertoner bag det smukke ansigt. Skrams tålmodighed fortsatte og udtrykte det flere gange så smukt:

”Du anklager og kræver – min kære ven: Vil du blive min gode hustru, vil du danne dig en rede for dig, for magen og for din unge? Vil du bygge, så bygger jeg med. Men du må ikke undre dig over, at jeg ikke nu formår at gå foran.”

Hun fik skrevet et sidste dystert bind af ”Hellemyrsfolket” og kastede pludselig sin kærlighed på politikeren Viggo Hørup, den geniale journalist, men privat en stille, forbeholden mand. Da han nænsomt sluttede med at svare på hendes klagebreve, kastede Amalie sig i stedet over kunstneren Valdemar Irminger med hvem hun vekslede over 200 breve gennem hendes sidste fem triste år efter århundredeskiftet.

Det passer på Amalie Skrams skæbne, hvad en engelsk forfatterinde har skrevet: Galskab er prisen, som kvindelige kunstnere har måttet betale for at kunne udøve deres kunst i en mandsdomineret kultur. Galskab er måske for stærk et ord for Amalie, fyrrigt temperament passer bedre.

Amalie blev undertrykt af kaptajn Müller, men ikke af Erik Skram. Hun løftede sig som kunstner i varmen og støtten fra ham. ”Tag mig og min usædelighed som jeg er”, syntes han at sige. Sin taknemmelighed bekræftede hun i sit sidste, mærkelige skrift, ”Landsforræddere”. Den lille bog handler især om hendes had/kærlighed til sine landsmænd. Allerede i 1901 spåede Edvard Brandes om hende: Om 20 år, skrev han, vil Amalie være glemt i Danmark, men berømt i Norge. Og sådan gik det. Norges kulturminister måtte 150 år efter hendes fødsel sende hendes buste til København for at minde danskerne om hendes norske herkomst.

For samtiden stod Erik Skram som en lidt komisk figur med sin militære holdning og omhyggeligt viksede blonde skæg. Edvard Brandes kunne således bruge ham som sekundant, da han som den sidste dansker duellerede på pistoler med en skuespiller år 1900. Da Skram døde i 1923 skrev samme Edvard Brandes:

”En særpræget, kraftig personlighed.. ..Fremtiden vil påskønne ham mere end samtiden.” Han blev så at sige far til Amalie Skrams store forfatterskab – og en vigtig figur i sædelighedsfejden.

Litteratur

Kristian Hvidt. *Det moderne gennembrud set igennem Erik og Amalie Skram*. Forlaget Vandkunsten, København 2015.

SUSANNE ERIKSSON

ÅLAND 100 ÅR AV SJÄLVSTYRE

Åland firar 100 år av självstyre under 2021 och 2022. Ålandsfrågan avgjordes i Nationernas förbund 1921. Därefter förrättades landstingsval, och landstinget sammanträdde till sitt första plenum den 9 juni 1922, idag Ålands självstyrelsedag.

Susanne Eriksson, som är lagtingsdirektör vid Ålands lagting, hoppas att regeringen och riksdagen i Helsingfors inför 100-årsjubileet ska visa att Finland är ett bra land för Åland att höra till.

Det blev inte som de hade tänkt sig. Om ålänningarna själva hade fått bestämma hade Åland istället återförenats med Sverige år 1921 men Finland och världen ville annorlunda. När Ålands landsting samlades till sitt första plenum den 9 juni 1922 skedde det alltså efter viss tvekan, ålänningarna hade aktivt kämpat för en återförening med ”moderlandet Sverige” och här stod de nu med en självstyrelse som de aldrig efterfrågat utan som erbjudits Åland i ett försök från Finlands sida att övertyga ålänningarna om en finländsk statstillhörighet.

Idag är situationen en annan och sedan årtionden tillbaka firas den 9 juni med pompa och ståt som Ålands självstyrelsedag. Så kommer det också att bli på 100 årsdagen den 9 juni 2022, men kanske inte helt utan smolk i glädjebägaren.

Självstyrelsens tillkomst

Så länge man känner till har ålänningarna talat svenska och den åländska kulturen är snarlik den svenska. Åland tillhörde också Sverige, tidvis med en rätt självständig förvaltning, ända till kriget 1808–1809 då Sverige tvingades avstå Finland och Åland till Ryssland. Åland blev då en del av storfurstendömet Finland.

När det ryska tsardömet började falla i spillror hölls i augusti 1917 en hemlig överläggning mellan företrädare för alla åländska kommuner vid Ålands folkhögskola. På mötet beslöts att åländska representanter skulle framföra en begäran om återförening med det gamla moderlandet till den svenska kungen och regeringen. Till stöd för sin begäran hade representanterna en massadress som hade undertecknats av en överväldigande majoritet av den vuxna hemmavarande befolkningen på Åland.

I december 1917 utropade sig Finland till självständig republik med stöd av samma princip om folkens självbestämmanderätt som ålänningarna

*Ålands flagga.
Foto Helgi Þorsteinsson/
norden.org.*

åberopade till stöd för återföreningen med Sverige. Principen var en av de fjorton punkter som den amerikanske presidenten Woodrow Wilson fört fram i sin plan för fred år 1918. Från finländsk sida var man dock inte beredd att tillmötesgå ålänningarnas återföreningsanspråk, utan ville i stället ge ålänningarna självbestämmande genom en självstyrelselag som i snabb ordning antogs av Finlands riksdag år 1920. De åländska företrädarna förhöll sig dock kallsinniga och vägrade acceptera självstyrelselagen trots att avsikten var att Åland skulle få en mycket omfattande självbestämmanderätt. I regeringens proposition till den första självstyrelselagen sägs nämligen att "Sålunda skulle ålänningarna tillförsäkras möjlighet att själva ordna sin tillvaro så fritt det överhuvud är möjligt för ett landskap, som icke utgör en egen stat."

Till skillnad från idag stod Åland vid den här tiden högt på den världspolitiska agendan. Bland andra Frankrikes konseljpresident Clemenceau gav stöd för Ålands återförening med Sverige. Sannolikt bidrog det internationella stöd som uttalades för Åland både till den finländska regeringens snabba framtagande av självstyrelselagen och till ålänningarnas mod att inledningsvis tacka nej till den omfattande autonomi som Finland erbjöd. Från Ålands sida saknades också en tilltro till möjligheterna att bevara det svenska språket under republiken Finlands överhöghet liksom en rädsla för den unga republikens framtida öde nära Sovjetunionen.

Eftersom Finland och Sverige inte kunde enas hänskjöts frågan om statstillhörigheten till det nybildade Nationernas förbund. Lösningen i Nationernas förbunds råd i juni 1921 blev i sanning en kompromiss – ingen blev helt lottlös men ingen fick heller allt. Finland fick statsöverhögheten men var tvunget att acceptera två allvarliga inskränkningar i suveräniteten. Finland måste förbinda

sig att garantera Ålandsöarnas befolkning dess svenska språk, kultur, lokala traditioner och den självstyrelse som Finland år 1920 erbjudit Åland blev ett verktyg för att bevara språket. Beslutet kompletterades med ett avtal mellan Finland och Sverige om hur garantierna skulle förverkligas, den så kallade Ålandsöverenskommelsen. Frågan om att bevara språket och kulturen på Åland var alltså inte att betrakta som en intern finländsk angelägenhet.

NF beslöt även att ett avtal om Ålands demilitarisering och neutralisering skulle ingås för att Åland inte i framtiden skulle utgöra ett militärt hot mot Sverige. Konventionen om icke-befästade och neutralisering av Ålandsöarna undertecknades den 20 oktober 1921 och därmed bekräftades den demilitarisering som kommit till i form av en ensidig utfästelse från rysk sida vid Parisfreden 1856 efter Krimkriget. Alla internationella avtal om demilitariseringen och neutraliseringen är fortfarande i kraft och dessutom anses statusen vara en del av en sedvanerättslig regim för Östersjöregionen. Den icke-militära statusen fråntar inte Finland ansvaret för försvaret av Åland. Genom beslutet i Geneve 1921 kom frågan om statstillhörigheten, demilitariseringen och neutraliseringen samt självstyrelsen att för framtiden bli intimt förknippade.

Efter det att självstyrelselagen från år 1920 hade kompletterats med bestämmelser om jordförvärv och rösträtt förrättades år 1922 valet av det landsting som sammanträdde till sitt första plenum den 9 juni. Ålänningarna hade alltså valt att trots besvikelsen göra det bästa av situationen.

Självstyrelselagen – grunden för autonomi

Självstyrelselagen är den lag som reglerar maktindelningen mellan Finland och Åland. Självstyrelselagen antas och ändras av Finlands riksdag i grundlagsordning och dessutom krävs Ålands lagtings samtycke för alla ändringar. Lagen har alltså en mycket stark ställning i den finländska konstitutionen och maktfördelningen kan inte rubbas utan att båda parter är överens.

Grunden för maktindelningen i självstyrelselagen är att ålänningarna själva ska få besluta om sina inre angelägenheter. Det innebär i klartext att Ålands lagting har övertagit riksdagens lagstiftningsrätt på områden som utbildning och kultur, social- och sjukvård, trafik, miljö, jämställdhet, kommunalförvaltning, post, radio/tv och polis. På de här områdena fungerar Åland i princip som en självständig stat och rikets myndigheter kan inte ingripa.

Självstyrelselagen har varit föremål för två omfattande omarbetningar och däremellan har flera mindre ändringar gjorts. Den nu gällande självstyrelselagen är den tredje i ordningen och den trädde i kraft den 1 januari 1993. De föregående lagarna var från år 1920 och år 1951.

*Ålands lagting.
Foto Johannes Jansson/
norden.org.*

Internationella relationer

Åland är sedan år 1970 medlem i Nordiska rådet och lagtinget utser två av rådets sammanlagt 87 medlemmar. Landskapsregeringen deltar för sin del i Nordiska ministerrådets arbete. Det nordiska samarbetet står högt i kurs på Åland och ålänningarna känner i regel en stark nordisk samhörighet. En bidragande orsak kan vara att i den nordiska kontexten tillhör ålänningarna den språkliga majoriteten till skillnad från i det egna landet.

Även utanför ramen av det nordiska samarbetet är kontakterna till Sverige starka. Ålänningarna ser svensk TV och följer i övrigt noga med vad som händer i Sverige. Stockholm är ålänningens närmaste storstad och under normala förhållanden gör ålänningarna ofta dagsresor dit. Dessutom är Sverige Ålands utbildningsland eftersom en stor majoritet av de ungdomar som studerar på högskolor och universitet söker sig till Sverige där utbildningsutbudet på svenska vida överstiger utbudet i Finland. Många av dem som studerat i Sverige återvänder till Åland med ett svenskt kontaktnät i bagaget.

Utrikespolitiken hör inte till åländsk lagstiftningsbehörighet men enligt självstyrelselagen krävs lagtingets samtycke för internationella avtal som berör den åländska behörigheten. På så sätt kan självstyrelselagens delning av lagstiftningsmakten respekteras även i Finlands utrikesrelationer. Tillämpningen av bestämmelsen i självstyrelselagen är i regel odramatisk eftersom det sällan finns anledning till åländska undantag i de internationella avtalen.

I samband med EU-anslutningen år 1995 uppstod dock en intressant situation eftersom lagtingets samtycke krävdes för att Åland skulle följa Finland in i EU. Ett protokoll till Finlands anslutningsfördrag med vissa undantag för Åland krävdes slutligen för att lagtinget skulle ge sitt bifall till anslutningsavtalet. Protokollets undantag ger Åland möjlighet att fortsatt kräva så kallad hembygdsrätt, det vill säga fem års bosättning, av den som förvärvar mark på Åland eller etablerar ett företag. Protokollet innebär även att Åland står utanför EU:s skatteunion på gott och ont. Skatteundantaget innebär en möjlighet till s.k. tax free försäljning i trafiken till och från Åland men de landbaserade företagen och de enskilda ålänningarna drabbas av en del byråkratiska hinder i utrikeshandeln. Så länge sjöfarten är ryggraden i åländsk ekonomi anses dock fördelarna med skatteundantaget överstiga nackdelarna.

Ett av Ålands starka önskemål i samband med EU-medlemskapet, en egen representation i Europaparlamentet, har dock ännu inte uppfyllts. EU-medlemskapet innebar att politisk makt överflyttades från både Helsingfors och Mariehamn till Bryssel men till skillnad från Finland kompengades Åland inte genom något direkt inflytande i EU. Från finländsk sida har det framförts att Åland genom representation i EP skulle få ett i förhållande till befolkningens mängden oproportionerligt inflytande medan det från åländsk sida framhålls konstitutionella skäl för att respektera självstyrelselagens maktindelning. Det kan noteras att Finland, på grund av den regressiva proportionaliteten i EP, är klart överrepresenterat i parlamentet i förhållande till de stora medlemsstaterna.

Det är viktigt att framhålla att kraven på hembygdsrätt för markköp och företagsetablering inte på något sätt är avsedda att isolera Åland eller att förhindra inflyttning. Tvärt emot vad man kanske kan förvänta sig i fråga om en ögrupp ute i havet, har befolkningen på Åland vuxit under många årtionden. Med sin småskalighet, närhet till naturen och en grundskola i världsklass attraherar Åland inflyttare från framför allt Finland och Sverige. Till och med under pandemin är Åland en vinnare i fråga om inflyttning. Andelen utländska medborgare bosatta på Åland är idag cirka 12 procent att jämföra med Finlands 5 procent, majoriteten av de utländska invånarna är svenskar och övriga nordbor men statistiken visar att det talas 68 olika språk bland dem som bor på Åland. Fram till pandemins utbrott har den åländska arbetsmarknaden

karaktäriserats av en låg arbetslöshet och brist på arbetskraft inom vissa yrkesgrupper särskilt under högsäsong varför många inflyttade kunnat erbjudas arbete. Ålänningen i gemen förefaller uppskatta internationaliseringen.

Pandemins utmaningar

Få ålänningar har, som tur är, hittills drabbats av allvarlig covid-19 men pandemins verkningar har på annat sätt varit stora för Åland. För en öppen och därtill sjöfartsberoende ekonomi var gränsstängningarna inledningsvis näst intill förödande och pandemin har dessutom blottat luckor i lagstiftningen så att oklarheter har uppstått i fråga om ansvarsfördelningen mellan Åland och Finland.

Ansvarsfördelningen har lösts på ett pragmatiskt sätt och i inledningen av pandemin valde Åland att, oavsett brister i lagstödet, följa direktiven från Helsingfors. I takt med att den inledande paniken har lagt sig har dock röster höjts för att det kanske inte varit nödvändigt att stänga små skolor i den åländska skärgården på grund av en stigande smittotal i huvudstadsregionen. Skillnaden i synsätt mellan regeringarna Helsingfors och Mariehamn kulminerade under början av sommaren 2021 då Finland införde krav på testning av inresande från bland annat Sverige. Reaktionerna från Åland, som vanligen tar emot verkligt stora mängder svenska resenärer, lät inte vänta på sig eftersom incidenstalet i Finland då klart översteg incidenstalet i Sverige.

Den åländska ekonomin har fått sig en rejäl törn till följd av pandemin. Ålands statistik- och utredningsbyrå beräknar att Ålands BNP under 2020 minskade med 15 procent, en nedgång som klart överstiger den som Island drabbades av under finanskrisen. Enligt prognosen beräknas BNP-volymen återhämta sig något under 2021 och 2022 då tillväxten förväntas uppgå till runt 5 respektive 4 procent per år. Det stora antalet semestrande finländare som besökte Åland sommaren 2021 för att resa ”utomlands i eget land” bidrar till att överlevnadsmöjligheterna för företag i den landbaserade turist- och restaurangbranschen ökar. Rederiernas situation är dock fortfarande inte positiv och oron är stor i fråga om den framtida ekonomiska situationen.

En utvecklingsbar autonomi?

Den gällande självstyrelselagen börjar bli till åren. Efter att den trädde i kraft för snart 30 år sedan har samhället genomgått stora förändringar och under många års tid har olika kommittéer arbetat med förslag till en ny självstyrelselag. Från åländsk sida var förhoppningarna inledningsvis stora. Inspirationen kom från Färöarna vars flexibla självstyrelse innebär att lagtinget kan ta över all behörighet utom på några få kärnområden som hör till Danmark. Steg för steg har dock de åländska förhoppningarna grusats.

Frågan om grundfinansieringen av självstyrelsen har emellertid lösts år 2018 i en delreform som i viss mån innebar en ökad ekonomisk självstyrelse. Ålänningarna betalar fortsättningsvis statskatt på samma sätt som övriga invånare i Finland. En del av den skatt som på så sätt överförts från Åland till Finland återbetalas årligen i form av en klumpsumma som lagtinget fritt kan förfoga över. Det nya är att den statliga förvärvs- och kapitalinkomstskatten samt samfundsskatten som betalas in från Åland betalas tillbaka till samma belopp och att klumpsumman i viss mån justeras i förhållande till befolkningsutvecklingen på Åland. Procentsatsen för klumpsumman hade före det inte höjts sedan 1991 trots en stor befolkningsökning, vilket innebar att fler skulle dela på samma kaka. Från åländsk sida framfördes inledningsvis ett önskemål om möjligheter att själv sköta ekonomin genom egen beskattning såsom på Färöarna men från finländsk sida har man genomgående förhållit sig kallsinnig till ett sådant förslag.

Från åländsk sida tycker man sig ha många goda argument för en utveckling av självstyrelsen och ”oss väl och ingen illa” är ett uttryck som ålänningarna ofta återkommer till med avstamp i synsättet att det som är bra för Åland är bra också för Finland. Jordmånen för argumenten förefaller dock inte vara den bästa i Helsingfors, vilket delvis kan bero på okunskap om det komplicerade självstyrelsesystemet. Att leva upp till de löften Finland i tiden gav det internationella samfundet i fråga om Åland eller som regeringen i Helsingfors avger i sitt regeringsprogram förefaller inte vara tillräckliga skäl för att verkligen utöka självstyrelsen. Inte heller den politiska överenskommelse som nåddes mellan riksdags- och lagtingspartierna i den s.k. Ålandskommittén har hållit streck. Den hundraåriga autonomi verkar fortsatt vara en främmande fågel i många finländska politikernas och tjänstemäns ögon och svenskan tappar terräng i landet liksom i statsförvaltningen. Självstyrelsen ses kanske som ett besvär, det skulle ju vara mycket enklare om allt var lika i hela landet.

Det som nu återstår efter årtal av arbete och förhandlingar är en självstyrelselag som innehåller något mer flexibilitet i fråga om behörighetsfördelningen, en i någon mån förenklad lagstiftningskontroll, ett antal nya språkbestämmelser samt vissa symboliska och tekniska förbättringar. Många åländska politiker har svårt att se detta som en verklig utveckling av självstyrelsen.

Ledamöterna i lagtinget förefaller alltså anse att det ännu återstår en hel del innan regeringen uppfyllt sitt löfte från år 1920 om att Åland skall bli så självstyrt som det är möjligt utan att bli en självständig stat och när förhandlingarna om den nya självstyrelselagen alldeles snart går mot sitt slut kommer de åländska lagtingspolitikerna troligen att stå inför ett dilemma. Är det acceptabelt med en urvattnad lag som långt ifrån motsvarar förväntningarna men som ändå är något bättre än gällande lag – eller är det värt att vänta på

eventuella ljusare politiska tider i Finlands regering och riksdag? Stämningen bland våra politiker är redan idag präglad av besvikelse men ännu finns ett hopp om att regeringen och riksdagen i Helsingfors inför 100 års jubiléet ska visa att Finland är ett bra land för Åland att höra till.

Åland 100 värt att fira

De allra flesta på Åland förefaller med åren ha kommit att acceptera statstillhörigheten på grund av den självstyrelse som är förenad med den. I dagens åländska parlament säger sig alla politiska grupperingar förespråka en självstyrelse som är utvecklingsbar och endast en i dagsläget mycket liten politisk grupp ser på sikt en total självständighet som ett mål.

Lite smolk i glädjebägaren inför firandet av Åland 100 är oron för att självstyrelsen inte tar det kliv i utveckling som många hade hoppats på och smolket kryddas av de ekonomiska utmaningarna i pandemins spår.

Under de gångna 100 åren har Åland dock, mycket tack vare självstyrelsen, utvecklats till ett nordiskt demokratiskt samhälle med både välmående och välfärd. Det är klart att det är värt att fira! Under jubileumsåret, som sträcker sig fram till kulmen den 9 juni 2022, ordnas många olika typer av firande och man kan med fog anta att många ålänningar känner stolthet och lycka över sitt vackra örike.

NT-INTERVJUN

KLIMADIGTEREN

Samtale med Lars Skinnebach

Foto Lisbeth Bonde

Lars Skinnebach.

Som 14-årig fandt den danske digter Lars Skinnebach (f. 1973) sin bestemmelse i livet: At lade sproget komme til ham – og udgå fra ham – på måder, der bryder med dets konventioner for derigennem at leve årvågent og tæksomt i verden. Med andre ord at blive digter. Det skete, da han læste en digtsamling af Ivan Malinovski, hvis suggererende sprog sprang op fra siderne og talte direkte til ham.

Lisbeth Bonde har besøgt den kontroversielle digter, for hvem økokrisen er det vigtigste punkt på digtningens dagsorden, da menneskeheden står ved afgrunden.

Før vi giver ordet til digteren, kommer en kort præsentation: Lars Skinnebach voksede op i Grønland, men familien flyttede til en dansk provinsby, da han var fyldt 14. Han

er uddannet fra Forfatterskolen i 1994-96 under Poul Borums ledelse. Han debuterede i 2000 med digtsamlingen *Det mindste paradys*. Senere fulgte digtsamlingerne *I morgen findes systemerne igen* (Gyldendal 2004), *Din misbruger* (Gyldendal 2006), og i 2009 *Enhver betydning er også en mislyd* og i 2011 *Øvelser og rituelle tekster*. Så gik der syv år, inden han udgav sin næste digtsamling *TEOTWAK* (2018, akronym for The End of the World as We Know it). Lars Skinnebach har bl.a. modtaget Rifbjergs debutantpris fra Det Danske Akademi (2004), produktionspræmie fra Statens Kunstfond (2004) og Gyldendals Boglegat (2005). Lars Skinnebach var redaktør af litteraturtidsskriftet *Den Blå Port* 2003-2005. I efteråret 2021 udkommer hans næste digtsamling.

Lisbeth Bonde møder Lars Skinnebach dagen efter, at han er vendt hjem fra München, hvor han var inviteret af Det tyske Akademi. Anledningen var udgivelsen af en stor antologi med dansk lyrik fra Per Ræv Lille (1400-ukendt år) til Signe Gjessing (f. 1992). Han og digterkollegaen Mette Moestrup (f. 1969) repræsenterede den danske digterstand og læste op af deres forfatterskaber ved et lyrikarrangement i den bayerske hovedstad. Nu sidder vi i hans grønne, solbeskinnede have i lillebyen Sønderho på Fanø. Hønsene gokker rundt i hønsegården, vestenvinden rusker let i lindetræets krone, og man hører småstemmer fra de forbipasserende på vejen. Der er en dejlig sommerstemning her i landsbyen, hvor han slog sig ned for 13 år siden sammen med sin hustru og sine to børn.

Men lad os begynde med begyndelsen, nemlig med Lars Skinnebachs opvækst i Grønland – henholdsvis i Sisimiut og i Aasiaat og spørge til, hvordan digtekunsten kom til ham.

”Jeg kommer ikke fra noget litterært hjem, og i bogreolerne var der flest krimier. Min mor havde dog været på højskole som ung og havde her haft den danske forfatter Erik Knudsen (1922-2007) som lærer. Han havde været meget inspirerende. En dag fandt jeg i bogreolen en smal lille bog, som muligvis var endt der på grund af min meget læsende farmor. Jeg tog den ud og begyndte at læse i den. *Det var Vinterens hjerte* (1980) af den danske lyriker Ivan Malinovski (1926-89). Jeg havde aldrig tidligere læst et digt. På det tidspunkt havde jeg ingen venner og havde stort set ikke talt med nogen i et halvt år. Vi var netop vendt hjem fra Grønland, og nu boede vi meget langt ude på i landet i landsbyen Salløv ved Roskilde. Jeg længtes utrolig meget efter det liv, vi havde forladt i Grønland, og jeg var rastløs. Jeg læste digtsamlingen i ét stræk. Derefter gik jeg op på mit værelse og skrev seks digte på en elektrisk skrivemaskine. Jeg foldede arkene meget omhyggeligt og satte dem ind i Malinovskis digtsamling. Så gik jeg ned til min mor i køkkenet – hun var arbejdsløs dengang – og læste dem op for hende. Malinovskis digte åbnede op for nogle verdener og en længsel, som jeg havde båret på i lang tid, men ikke rigtigt havde kunnet give udtryk for. Den stærkt politisk engagerede Malinovski var kommunist, men i 1980’erne blev han også holist, dvs. han i denne digtsamling viste en større interesse for det spirituelle. Jeg forstod det hele intuitivt. Min mor lyttede alvorligt og blev meget begejstret for digtene, som hun jo troede var Malinovskis. Vi talte længe om, hvad de mon betød. Da jeg afslørede, at det var mig, der havde skrevet dem, blev hun endnu mere begejstret. Fra da af opsøgte jeg folk, der vidste noget om digtekunst og begyndte at læse alle de digte, jeg kom i nærheden af.”

Skinnebach var seks år gammel, da familien flyttede til Grønland og 14 år, da de flyttede tilbage til Danmark. De vigtigste formative år tilbragte han således i Grønland i et konfliktfyldt samfund med to nationaliteter i samme land. Det var en balancegang at begå sig, hvis man ville undgå konfrontationer. Selv om det grønlandske samfund er båret af den socialdemokratiske drøm om et godt og humant velfærdssamfund, var der et A- og et B-hold, der manifesterede sig helt ned i skolesystemet, som opererede med en dansk- og en grønlandssproget skole. Alle danskere tilhørte A-holdet, mens flertallet af grønlænderne blev holdt uden for indflydelse, bl.a. fordi de talte dårligt dansk og derfor ikke kunne videreudanne sig.

Aasiaat, hvor han boede størstedelen af sin tid i Grønland, er arnestedet for den grønlandske selvstændighedsbevægelse, Inuit Ataqatigiit, hvis sag Skinnebach i øvrigt støtter. I byen var og er der en klar bevidsthed om, at Danmark er kolonimagt, hvilket gav anledning til et stærkt danskerhad fra

grønlandernes side. Som dansker fik man ofte klø. Hans far og bror fik tæsk, og Skinnebach blev ved flere lejligheder slået og pisket med en hundepisk. Men der var en konsensus i familien om, at selv om volden på ingen måde kunne forsvares, så var det forståeligt, at grønlanderne var frustreret over koloniseringen af deres land, og at det danske sprog blev brugt som undertrykkelsesmiddel.

Hvad har den vilde, grønlandske natur betydet for din naturopfattelse som økokritisk digter i dag?

”Som de romantikere, vi var, forestillede vi os, at vi kunne leve i pagt med naturen. Vi kørte i hundeslæde, tog ud at fiske og gik på jagt i den uberørte natur. Da jeg vendte hjem til Danmark, var det vanskeligt at forlige mig med, at hele den danske natur er menneskeskabt eller kultiveret, og at ligegyldigt hvor man kigger hen, er der tegn på indgreb i eller påvirkning af den. Det er en enorm fattigdom. Det er kun i kunsten, at det menneskeskabte opnår en kompleksitet og rigdom, der nærmer sig den vildtvoksende natur. Alt er præget af andre mennesker, der har været der, og klaustrofobien greb mig. Jeg savnede grænseløsheden, samtidig med at jeg langsomt erkendte, at det land, som jeg troede var mit, egentlig ikke var det. At Grønland tilhørte et folk, som jeg og min familie havde været med til at undertrykke. At også vores eksotisme og romantisering havde været undertrykkende. På den måde blev tabet af barndommen dobbelt: Jeg savnede min barndom og den grønlandske natur, men følte samtidig skyld over mit savn, fordi jeg tilhørte det undertrykkende folk. Senere i forbindelse med økokritikken har jeg også måttet indse at opfattelsen af naturen som uberørt var falsk. At den allerede var forandret af menneskets aktiviteter. Og at grænserne mellem natur og kultur er så flydende, at vi behøver et andet sprog til at beskrive omverdenen med.”

Efter oplæsningen af sine første digte for moren skrev han ”helt naivt og pubertetsagtigt” i sin dagbog, at han ville være digter, og at han inden sit 37. år ville have modtaget Nobelprisen og have begået selvmord. Han fandt dagbogen i 2009, da han skrev på *Enhver betydning er også en mislyd* og konstaterede, at han nu endelig var udfriet fra den forbandelse, som han dengang havde lyst over sig selv.

”I Roskilde Amtsgymnasium fik jeg en dansklærer, Erik Rønnov, der sjovt nok ikke kunne lide digte. Ikke desto mindre var han også dansklærer for digterne Thomas Boberg, Nicolaj Stochholm, Peter Højrup og et par stykker til, så han må have givet os et inspirerende modspil.”

Den samme dag, som Skinnebach begyndte i gymnasiet, så han en plakat på skolen om, at Galleri Sct. Agnes, der to år efter blev til Museet for Samtidskunst i Roskilde, søgte frivillige. Her meldte han sig, fordi han var så sulten efter kunst i alle afskygninger. Efter et stykke tid gik det op for

ham, at det, museet formidlede, ikke var mainstream modernisme, men derimod avantgarde- og fluxus-kunst. Her mødte han alle mulige kunstnere fra Yoko Ono til fluxuskomponisten Henning Christiansen. Da der var meget få besøgende på museet, kunne han virkelig gå i dybden og studere samlingen og samtidig spille saxofon. Et af de værker, som gjorde mest indtryk, var den ungarske komponist György Ligeti (1923-2006) fluxusklassiker *Poème Symphonique for 100 Metronomes* og andre eksperimenterende værker, som ekspanderede hans bevidsthed på radikal vis. Skinnebach arbejdede på museet hver dag gennem hele gymnasietiden. Han pjækkede fra alle fag undtagen dansk, oldtidskundskab og musik og lagde i stedet sin tid på museet. Det fortsatte i de efterfølgende år, hvor han gik på Forfatterskolen. Dengang kunne man ikke få Statens Uddannelsesstøtte som elev på Forfatterskolen, men som bistandsklient med dertil knyttet aktiveringskrav kunne han arbejde videre på Museet for Samtidskunst.

Skinnebach konkluderer: ”Jeg fik min uddannelse på Museet for Samtidskunst i kombination med Forfatterskolen.”

Skinnebach har stort set ikke fløjet siden 2008, hvor han for alvor blev klimabevidst. Han tager altid offentlige transportmidler, hvis ikke han cykler eller går. Det gjaldt også oplæsningen i München, som blev nået med tog. Det er ikke tilfældigt, at valget at bo i sin tid faldt på Sønderho, for både Skinnebach og hans hustru var meget optaget af musikken, som blomstrer i byen. De ville gerne dyrke muligheden for at bo i tætte fællesskaber. I dag kommer kunstnerne mere på besøg hos Skinnebachs, der fører de åbne døres politik. En lind strøm af kunstnere, musikere og forfattere, der repræsenterer samtidens kunst og litteratur, kigger forbi hele året rundt. Men Skinnebach er og har meget længe også været optaget af ældre litteratur:

”I mange år har jeg ført en samtale med ældre digtere, som om de var mine slægtninge.”

Det, som Goethe kaldte valgslægtskaber?

”Ja, men de er vigtigst, mens man ”danner sig”. Læsningen af ældre digtekunst giver indsigt i den tradition, som man som digter er en del af. Undertiden møder jeg den opfattelse, at jeg ikke er forbundet med den klassiske digtekunst. Intet kunne være mere forkert. Selv om jeg klart har veneration for avantgardekunsten, studerer jeg også metrikken i digte fra 1600-tallet eller middelalderdigtekunst fra 1400-tallet, ligesom jeg er optaget af kinesisk digtekunst og religiøs digtning. Det er meget vigtigt for mig gennem læsningerne at udforske, hvad man kan udtrykke gennem sproget. Alle de digtere, som jeg har ført en indre dialog med, hidrører faktisk fra traditionen bagud i tiden. Der er mange indirekte citater i mine digte fra den kinesiske digterfilosof Lao-Tse til den franske avantgardekunstner Lautréamont (1846-70) eller den finlandssvenske Gunnar Björling (1887-1960), som jeg også er meget

optaget af. Men for nogle år siden skrev jeg, at ”jeg ikke længere har nogen forbilleder blandt levende eller døde.” Jeg føler, at jeg nu er blevet mig selv. I de senere år har det dog været væsentligt for mig at finde nye valgslægtskaber hos nogle af de digtere, der pga. fødested eller køn ikke har haft samme plads i min kunstneriske opdragelse som andre.”

Skinnebach gør godt og grundigt op med den dualisme-forestilling, som har præget europæisk tænkning siden kristendommens indførelse. Han mener, at vi hænger sammen både sindsligt og kropsligt. Denne grundopfattelse stod allerede klart for ham som barn under hans mange vandringer i Grønlands store, uberørte natur:

”Når man vandrer i fjeldet i Grønland på steder, hvor der aldrig før har været mennesker, bliver naturen en psykologisk instans og tingene begynder at tale, og der kommer mærkelige væsener hen til en. Der lærer man, at det indre og det ydre oscillerer med hinanden. Denne erfaring kan kun opstå, når man befinder sig i det kognitive rum, og ikke som man plejer i det kommunikative rum. I et sådant rum er der plads til guder og til besjælede sten og fjelde, der taler til en.”

Skinnebach havde for længst forladt sin grønlandske opvækst, da han gik på Forfatterskolen i København og orienterede sig mere mod den danske, amerikanske og europæiske litteratur. Men Grønland vendte tilbage til ham, da digteren og litteraturkritikeren Poul Borum (1934-96), som var medstifter af og lærer ved Forfatterskolen (og skribent ved *Nordisk Tidsskrift*), gav sin berømte ”Sprøjtekanon”. Her gennemgik han over tre uger 800 litterære værker, hvilket i sig selv var noget af en bedrift. Ifølge Borum var den bedste danske digtsamling *Snehyttens sange*, som bestod af sange, som den danske polarforsker Knud Rasmussen (1879-1933) havde indsamlet i Grønland. Borum havde ret, konstaterede Skinnebach, der kort efter anskaffede sig denne dansksprogede digtsamling. I indledningen står der, hvordan sangene er opstået:

”Folk tog op i fjeldet og isolerede sig dér i et halvt til et helt år. På et tidspunkt opstod sangene helt af sig selv. Når folk havde ”fået” sangene, kunne de gå tilbage til deres bosteder og fortsætte livet med de andre. Det er en helt anden digttradition, hvor der eksempelvis optræder kampsange, som indgår i retsvæsenet, således at man fremstiller sin anklage som sang, mens man nikker skaller, og hvor den anklagede tilsvarende fremstiller sit forsvar som sang. Her tjener poesien et retsligt formål. Yderligere er der jagtsange, der handler om at berolige dyrene og lokke dem til. Der er kærlighedssange, slægtssange og i det hele taget en lang række sange, der indgår i det sociale liv. Eller indgik, for denne tradition hører til fortiden. Idéen om den autonome kunst, der opstår i den moderne tid, eksisterer ikke i denne tradition. I denne digttradition er der ingen distinktion mellem brugskunst og kunst, mens der i den moderne kunst er vandtætte skotter mellem digtning, politik, religion m.m. Jeg anser denne adskillelse for at være futil.”

Skinnebach mener, at man i vor kultur glemmer, at det æstetiske også altid er værdibærende. For ham står skønheden hele tiden til forhandling. Det var eksempelvis før i tiden helt OK – og også meget smukt – at tage et fly til NYC for at sætte en udstilling op. Men i dag er dette alt andet end skønt:

”Opgaven nu er at finde det skønne i de store krisers tid. Moderniteten har kæmpet med at adskille det gode fra det skønne, men denne distinktion er ikke længere gyldig. I dag er det ikke skønt, hvis en forfatter eller kunstner svigter sin familie og lever usundt på kanten af samfundet for at skabe kunst. Vi står et andet sted nu, hvor man må tage ansvar for andre og for naturen. På et tidspunkt sagde jeg, at kunst, der ikke beskæftiger sig med klimakrisen, ikke er værd at beskæftige sig med. Det handler om, på hvilke vilkår man kan skabe kunst NU.”

I forlængelse af dette gik Skinnebach så vidt med digtsamlingen *Øvelser og rituelle tekster* (2011) at kræve, at læseren skulle underskrive en kontrakt, der forpligtede vedkommende til at bruge alle sine midler på mad og intet andet i fem dage, før bogen kunne erhverves. Det er en ny og aktivistisk måde at bruge digtekunsten på.

Når Lars Skinnebach læser op ved lyrikarrangementer, er det væsentligt at levendegøre sproget helt ned i syntaksen. Han lægger megen intensitet i selve det auditive og gestiske udtryk og betoner ordenes lydlig muligheder i sin mundtlige fremlæggelse. Hver sætning får sit eget, selvstændige liv som en helhed under oplæsningen. Efterhånden som flere sætninger kommer til, dannes et partitur, hvor bogstaverne er som partikler, der samler sig til ord, der bliver til sætninger, der igen danner betydningshelheder. Også hvordan bogen er udformet, hvor marginen ligger på siden, kunstnerens livsvilkår og den proces, der går forud for at skabe værket, spiller med. Faktisk spiller det hele med.

Han skriver de fleste digte i hånden med en smuk kalligrafisk skrift. Men hans næste digtsamling er skrevet på en elektrisk IBM med forskellige kuglehoveder. Den skal trykkes i Rotterdam – i første omgang i 50 dupliserede eksemplarer. Bogen bliver dernæst affotograferet elektronisk, så den efterfølgende kan udkomme på forlaget Gyldendal. I hans seneste, lidt cirkusagtige eller kulørte digtsamling fra 2018, omtalte *TEOTWAWKI*, som har han produceret sammen med den færøsk fødte multimediekunstner Goodiepal (f. 1974), er der tale om et grafisk fornyende *Gesamtkunstwerk*. På den ene side introduceres vi for Goodiepals omfattende kunstsamling, på den anden side løber Skinnebachs kalligraferede fortælling om, hvordan teknologien ”skyder tråde op gennem asfalten ind i husene, hvor mennesker bliver ét i stille sammenkobling.” Hovedpersonerne, Timo og Dana, er de sidste overlevende menneskevæsener, der dog kun er halvt biologi, som vi kender den, og halvt flydende krystaller. Øer har overtaget subjektiviteten i bogen, og ø er også symbolet på den tomme mængde i matematikken.

Så hvad er der tilbage, efter at bestrålingen har ramt jorden?

”I 2011 udgav jeg digtsamlingen *Øvelser og rituelle tekster*, hvor jeg advarede om, at vi dengang kun havde 5-10 år til at ændre klimapolitikken, hvis vi skulle afværge de allerværste følger af klimakrisen. 7 år efter, i 2018, måtte jeg ændre fokus, for nu var de irreversible naturkræfter sluppet løs, og klimakrisen kan ikke længere bremses. Samtidig føres en biopolitik, der sorterer mellem de folk, der får lov til at overleve på jorden, og de, der ikke gør. Vi i Norden vil sikkert klare den. Men milliarder længere sydpå vil dø som følge af tørken. Alle er enige om, at klimakrisen nu er uafvendelig. Men vi kan mindske lidelsen ved at føre en ansvarlig politik. Dog funderer jeg over, hvem der skal læse digtene, når først store dele af menneskeheden er omkommet, og verden er forvandlet til ukendelighed? Men det er nok det mindste problem,” griner Lars Skinnebach.

Lisbeth Bonde

Fra Din misbruger (2006)

Der er for mange der rejser mod dødsrigerne
på de her breddegrader her
for at finde ungdommens kilde
Men du skal finde den i livet, allerede
for sent til rå ekspapisme, nu
Du er så hurtig, slap af!
Huset brænder af følelse, tag mig
med, tag mig længere
Før mig gennem insekternes stille stuer
af vellyd og smerte, hvad laver du der
mellem mine ben, dit skrig
er så fattigt, dit fly venter
og du vil gå om bord som en dronning
der siger farvel til hjernens
undersøgelse af sig selv. Kom med!

Fra Enhver betydning er også en mislyd (2009)

Kritik af digtet

Hvis jeg skal opgive subjektet, det personlige stedord:

Hvis jeg skal opgive det personlige stedord:

Hvis jeg skal opgive navneordene:

Hvis jeg skal opgive grammatikken:

Hvis jeg skal opgive vellyden:

Hvis jeg skal opgive gentagelsen:

der er luftigt fra de mytologisk nok

set i stå at kom fra dengang

med det hurtige mellem tusind drikker sig fulde

FÖR EGEN RÄKNING

GRÄNSHINDERRÅDET FRÄMJAR MOBILITET OCH HANDEL

Foto Magnus Fröderberg/norden.org

Kimmo Sasi

Gränshinderrådets arbete kan stärkas genom ökat samarbete med berörda sektorer inom Nordiska ministerrådet. Rådets arbete visar att det finns en vilja att förverkliga visionen om Norden som världens mest hållbara och integrerade region 2030, säger rådets ordförande Kimmo Sasi.

Kimmo Sasi är tidigare riksdagsledamot och minister, och var under en lång följd av år aktiv medlem i Finlands delegation i Nordiska rådet och rådets president 2012.

Nordiskt samarbete har en framgångsrik historia. Men framtiden är utmanande trots mycket god vilja.

Norden var på 1960-talet kanske den mest integrerade regionen i världen. Långt före EU. Vi var mera gränslösa än något annat område i Europa.

På 1950-talet slöts två avtal om gränskontroller och fri rörlighet mellan de nordiska staterna. Dessa avtal lade grunden för den nordiska passionen.

Flera avtal inom det nordiska samarbetet rörde arbetsmarknad och social trygghet. Avtalen syftade till att underlätta rörligheten för arbetstagare över gränserna och säkerställa att personer inte förlorar sin sociala trygghet på grund av flytt mellan de nordiska länderna.

Nordiska samarbetets grundlag, Helsingforsavtalet, innehåller många långtgående förpliktelser för de nordiska länderna att utveckla lagstiftningen och förhållandena på olika områden med syftet att utveckla och fördjupa samarbetet. Vid utformningen av lagar och andra rättsregler ska länderna enligt artikel 2 behandla medborgare i de övriga länderna lika med landets egna medborgare.

Kärnan i nordiskt samarbete, harmoniseringen av vår lagstiftning, fortsatte intensivt till 1990-talet. Sveriges och Finlands medlemskap i EU och den europeiska integrationen ledde till att det nordiska harmoniseringsarbetet flyttades över till Bryssel. Då de nordiska länderna inte kunde förenhetliga sin aktiebolagslagstiftning på 1990-talet, förstod man att harmoniseringen mellan fem suveräna stater är nästan omöjligt.

EU och EES medlemskapet ändrade också grunderna för den fria rörligheten i Norden. Sedan samtliga nordiska stater anslöt sig till Schengenområdet den 25 mars 2001 har den nordiska passunionen till stora delar spelat ut sin roll. Regelverket gäller fortfarande, men endast i den mån det är förenligt med Schengenregelverket.

Också stora delar av bestämmelserna om arbetsmarknad och social trygghet påverkas av att samtliga nordiska länder ingår i Europeiska unionen och/eller Europeiska ekonomiska samarbetsområdet sedan den 1 januari 1994. Regelverket har följaktligen anpassats för att vara förenligt med unionsrättens bestämmelser, särskilt socialförsäkringsförordningen.

EU harmoniserar lagstiftningen i EU/EES området på sitt behörighetsområde. Detta gör livet lättare för medborgarna. Harmoniserad lagstiftning skapar en inre marknad med lika konkurrensvillkor.

EU harmoniserar lagstiftningen genom förordningar och direktiv. Förordningar tillämpas på samma sätt i alla medlemsländer. EU:s direktiv ger medlemsländerna rörelseutrymme i den nationella lagstiftningen. De nordiska länderna har länge diskuterat om en harmoniserad implementering av direktiv för att undvika gränshinder. Det finns dock inte ett systematiskt sätt att sträva till att stifta likadana nationella lagar på basen av direktiv.

Skillnader i lagstiftningen och olika behandling av medborgare från andra nordiska länder leder till gränshinder. En person som har bott i två nordiska länder får då problem som inte en person som har levt hela sitt liv i ett nordiskt land har. Detta minskar viljan att bo, arbeta eller studera i andra nordiska länder.

Antalet nya gränshinder ökar hela tiden. Detta beror på att regelverket i alla länder täcker nya områden och blir mera detaljerat. Flexibiliteten i myndighetsarbetet minskar hela tiden delvis på grund av datoriseringen av beslutsprocessen i förvaltningen.

Ett typiskt exempel på ett nytt stort gränshinder är kravet på identifiering på nätet. Tidigare kunde man ringa och diskutera sina egna ärenden med myndigheter. Man litade på att människor var ärliga. Idag måste man sköta allt på nätet. För att komma vidare i sin sakbehandling måste man kunna identifiera sig. Då måste man ha landets personnummer och tillgång till identifieringskod för att styrka sin person. Många som har bott i ett annat nordiskt land under datoriseringens tidigare ålder har inte denna möjlighet.

När nordiska medborgare har problem i ett annat nordiskt land ifrågasätter de nyttan av det nordiska samarbetet. De frågar politikerna vad löften om nordisk integration och om det gränslösa Norden verkligen betyder.

För att svara på den här kritiken har både Nordiska rådet och Nordiska ministerrådet satsat resurser på gränshinderarbete under de senaste 15 åren. Man har skapat en mekanism för att lösa gränshinder, gränshinderrådet.

Gränshinderrådet är ett politiskt tillsatt organ som 2014 fick i uppdrag av de nordiska regeringarna att främja mobilitet och handel mellan de nordiska länderna för såväl enskilda som företag. Gränshinderrådet har en medlem från varje nordiskt land och självstyrande område.

Gränshinderrådet skall vara pådrivare gentemot de nationella politiska och administrativa systemen i syfte att skapa förutsättningar för en integrerad region där invånare enkelt kan arbeta, flytta, studera och starta företag över gränserna.

Eftersom det nordiska samarbetet är ett mellanstatligt samarbete har regeringar, departement och ministerier, nationella parlament, myndigheter och andra nationella aktörer det största ansvaret för att avlägsna gränshinder.

Gränshinderarbetet sker i tätt samarbete med aktörer såsom informations-tjänster, gränskommittéer, arbetsmarknadens parter och näringslivsorganisationer. En missnöjd nordisk medborgare tar kontakt med InfoNorden eller med gränstjänsten Öresund Direkt, Sverige-Norge eller Nordkalott. Dessa förmedlar beskrivningen av problemet till gränshinderrådets sekretariat i Nordiska ministerrådet. Där analyserar man problemet. Sedan kvalitetssäkrar man alla fakta med nationella myndigheten. Efter detta fattar gränshinderrådet ett beslut om att föra ärendet vidare till en lösning hos berörda nationella myndigheter.

Gränshinderrådet har valt fem temaområden som gäller alla nordiska länder och som förutsätter samarbete med motsvarande nordiska ministerråd. Det viktigaste är Digitalisering. Målet är att skapa en nordisk-baltisk eID som dock baserar sig på EU:s eIDAS system att identifiera sig. Man kan inte förmedla statistiska mikrodata till andra nordiska länder. Därför arbetar rådet för att skapa gränsregional statistik. Många branscher ställer speciella yrkeskvalifikationer som medborgarna i andra nordiska länder inte uppfyller. Därför arbetar man för erkännande av yrkeskvalifikationer eller ett enkelt sätt att fylla dem. Redan under några årtionden har man försökt harmonisera olika byggbestämmelser.

Enskilda gränshinder har man grupperat enligt följande: arbetslivet, hälsa och socialskyddet, utbildning, skatter, näringslivet och övriga. De här är de områden inom vilka de flesta problemen förekommer. Men hindren är väldigt olika. Ett exempel är att man inte kan köra med en penningtransportbil över gränsen mellan Finland och Sverige. Länderna har olika krav på bilen och utbildningen av personal. Detta förhindrar att bilen hämtar euron från Haparanda till Torneå i stället för att de som nu transporteras till Stockholm och vidare med en viss kostnad. Ett annat exempel är rätt till tjänstledighet för politiskt uppdrag från arbete i annat nordiskt land. Speciellt svåra är olika medicinska kriterier för rehabilitering i stället för förtidspensionering.

Coronatiden var ett hårt slag mot det gränslösa Norden. Gränserna stängdes. Finland t.o.m. förbjöd sina egna medborgare att lämna landet. Kravet på för samhället nödvändigt arbete blev för en lång tid ett kriterium för att korsa gränsen. Norge och Finland hade de strängaste kraven.

I opinionsmätningen under pandemitiden bland de som bor i gränstrakterna ställde man följande fråga: Är du tillfreds med regeringarnas hantering av covid-19? 70% var missnöjda. Enligt svaren var de största problemen ländernas olika restriktioner kring smittspridningen, gränsregional information, att träffa familjen, myndighetsinformation, stödpaket till företagen och gränskontroll. Människors tillit till nordiskt samarbete har minskat. Många funderar på om man kan bo i ett nordiskt land och arbeta i ett annat och hurdana risker det innebär.

Man har frågat vad Nordiska ministerrådet och Nordiska rådet gjorde för att begränsa restriktionerna bara till de mest nödvändiga. Gränshinderrådet reagerade genast. Människor tog aktivt kontakt med gränstjänsterna vars kontor ligger vid gränsen. Gränstjänsten försökte med en gång hjälpa på plats. Problemfall förmedlades direkt till kontoret i Köpenhamn och nationella medlemmar i gränshinderrådet. Nationella medlemmar var i kontakt med sina myndigheter. Rådet började samla en särskild databas över alla rapporterade covid-19 hinder. Man hade inte tid att noggrant analysera och kvalitetssäkra dem. I den databasen har man samlat långt över 100 störningar. Ännu i slutet av sommaren 2021 hade man 54 störningar kvar.

Gränshinderrådet valde i informell process de viktigaste problemen som man arbetade med. Att få träffa barnen var högt på agendan. I den frågan var argumenten övertygande. Distansarbete förorsakade genast socialskydds- och skatteproblem. Socialministrarna konstaterade att om man är tvungen att göra distansarbete i pandemisituationen så ansvarar egentliga arbetslandet fortfarande för socialskyddet. Skatteproblematiken var svårare då det enligt finansministrarna skulle ha krävt en ändring av det nordiska skatteavtalet. En del mindre problem kunde man lösa genom diskussioner med respektive lands myndigheter.

Coronapandemin visade klart att i en krissituation agerar de nordiska länderna själviskt ur sitt eget perspektiv. Ministrar hade meningsutbyte inför en del beslut. Men besluten fattades mellan regeringen och hälsomyndigheterna i varje land. Sverige valde en annan linje än de andra nordiska länderna på rekommendation av statsepidemiologen.

Gränshinderrådet hade ingen kraft att försöka på något sätt inverka på de beslut som regeringarna gjorde. Men rådet hade möjlighet att få ministrarna att tänka om när något beslut visade sig vara ineffektivt och mycket besvärligt för medborgare. Enklast var det att diskutera sådana anvisningar som

myndigheterna själva kunde förändra. Det finns mycket vett på fältet hos myndigheterna.

Ministerrådets ställning är inte heller så stark att det med framgång kunde ingripa i en nationell beslutsprocess i en krissituation. Om man vill stärka på något sätt det nordiska samarbetet i en krissituation då måste man ha en handbok med klara regler om hur man informerar andra och vem förhandlar med vem. Då man är tvungen att fatta snabba viktiga beslut, måste förhandlingarna och besluten koncentreras i få händer med makt. Detta betyder att ministerrådet inte kan ha någon beredande roll. Dess viktigaste uppgift kan bara vara att tolka att förhandlingströskeln har överskridits.

Det är bra att man nu förbereder sig för nästa kris. Jan-Erik Enestam skriver en strategirapport om nordiskt samarbete under kristider till ministerrådet. Det kan också nämnas att Hanaholmens kulturcentrums har tagit initiativ till ett samarbetsprogram om civilberedskap mellan Finland och Sverige. Om programmet lyckas väl, kan det säkert dupliceras för hela Norden.

Kan gränshinderrådet verkligen röja bort gränshinder? Statistiken visar att rådet kan lösa närmare tio gränshinder årligen. De gäller ofta ett eller två länder och rör inte principiella frågor. Om man kan motivera att lagändringen är nyttig och inte till någons skada, får man lätt förståelse. Om man kan motivera att samhällsutvecklingen har gått framåt och att det gäller att uppdatera lagstiftningen, kan man lyckas. Ofta är tröskeln att ändra lagstiftning så hög att man måste visa att ett ansevärt antal personer berörs.

Nordiska rådets problem är att man godkänner rekommendationer som inte leder till någonting, om de ens uppmärksammas. I det nordiska beredningsarbetet löser man ofta problem genom att beställa en utredning. Ministerrådet får årligen några utredningar som har betydelse också för gränshinderarbetet. Ofta är dessa konsultprodukter bra men rör sig en aning på allmän nivå. De som har beställt den får en fin presentation. Efter det än man nöjda men det händer ingenting. Men som vi vet. Ofta räcker det i politiken med att man kan säga att man har gjort någonting. Resultaten kan låta vänta på sig. För att undvika detta borde ministerrådet och gränshinderrådet alltid fatta ett beslut om vilka åtgärder man vidtar på basis av en rapport. Sedan borde man också ha uppföljning.

Under hösten 2021 ska ett nytt mandat godkännas för gränshinderrådet för åren 2022-24. Det nu existerande maskineriet fungerar väl i fall av enskilda gränshinder. Men om gränshindret är en aning politiskt känsligt eller gäller alla nordiska länder, då behöver man bredare politiska axlar.

Mera styrka får gränshinderrådet genom tätare samarbete med respektive ministerråd. Om man vill lösa ett problem hjälper det mycket om ministerrådet fattar ett beslut att hindret skall röjas och i stora drag hur det skall ske.

Under detta år har gränshinderrådet och Nordiska rådets gränshindergrupp grundat gemensamma arbetsgrupper för vissa mera problematiska gränshinder. Då man i dessa grupper har personer från olika länder och olika politiska grupperingar ger det styrka att få processen i gång och att följa upp beredningen i det land problemet gäller.

Det är svårt att säga om gränshinderrådet kan röja undan gamla gränshinder snabbare än nya uppstår. Men rådets arbete visar att man har vilja och också förmåga att sträva till vision 2030: Norden som världens mest hållbara och integrerade region. Nordborna kan se att man försöker underlätta vardagslivet i Norden – tillsammans.

Kimmo Sasi

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

VAD VILL NORDEN MED EU?

TYDLIGA SVAR SAKNAS

I en TV-intervju i samband med sitt tillträde uttalade Tysklands nya finansminister Christian Lindner att "... Tyskland inte kan handla som ett litet nordiskt land".

Några veckor tidigare besökte Frankrikes president Emmanuel Macron Italiens regeringschef Mario Draghi och undertecknade då ett förstärkt samarbetsavtal, Quirinalavtalet. När detta fransk-italienska avtal presenterades angavs som ett syfte med överenskommelsen att bemästra "de frugala staterna i norr". Beteckningen "frugala stater" blev populär under pandemin när EU:s återhämtningsfond förhandlades fram. I gruppen ingick förutom Nederländerna och Österrike även Danmark och Sverige. I slutskedet av förhandlingarna anslöt sig även Finland till de frugala, det vill säga snåla eller sparsamma staterna.

Tyskland, Frankrike och Italien, som också tillhör EU:s grundarstater har alla en ambition att fördjupa EU-samarbetet. Åtminstone i Tysklands fall handlar det också om en känsla av ansvar för att hålla ihop EU. Lindner sa inte bara att Tyskland inte kan handla som ett litet nordiskt land. Han tillade att "vi har ansvar för att valutaområdet (euroländerna) förblir samlat, att andra länder också kan investera och att det råder en överordnad politisk stabilitet".

Man kan se Lindners uttalande om "ett litet nordiskt lands" politik som en omöjlig hållning för Tysklands del och kommentarerna om "de frugala staterna i norr" som en kritik av de nordiska staternas uppträdande i eller gentemot det mest omfattande europeiska samarbetet, nämligen Europeiska Unionen. Finns det fog för kritiken? Är det vi ser självtillräcklig småstatsrealism?

Island ägnar EU allra minst utrymme i de dokument som formulerats vid nuvarande nordiska regeringars tillträde. Islands nya regering tillträdde 28 november i år, för övrigt samma koalition av partier som föregick den nuvarande, dvs. Vänstergröna partiet, lett av statsminister Katrín Jakobsdóttir, Självständighetspartiet, lett av finansministern Bjarni Benediktsson, och Framstegspartiet, lett av infrastrukturminister Sigurður Ingi Jóhannsson. I den plattform för regeringssamarbetet som formulerades efter det senaste Alltingsvalet återfinns denna passus om Islands relation till EU:

"Islands intressen betjänas bäst utanför Europeiska unionen. Regeringen kommer att lägga ökad vikt vid genomförandet och utvecklingen av EES-avtalet på ett sätt som säkerställer Islands intressen och suveränitet i samarbete och handel med andra stater."

Norge står liksom Island utanför EU. Norges nya regering, med Arbeiderpartiets Jonas Gahr Støre som statsminister och Senterpartiets Trygve Slagsvold Vedum som finansminister tillträdde den 14 oktober. Jonas Gahr Støre efterträdde statsminister Erna Solberg som i åtta år, från oktober 2013 till och med oktober 2021, varit Norges regeringschef.

I den så kallade Hurdalsplattformen som föregick den norska koalitionsregeringens bildande sägs bland annat följande: "EØS-avtalen og norsk medlemskap i NATO ligger fast. Regjeringen vil ikke søke medlemskap i EU. ... EØS-avtalen skal ligge til grunn for Norges forhold til Europa. Handlingsrommet i avtalen skal utredes og brukes aktivt, og det skal jobbes målrettet for å forsvare norske interesser overfor EU".

Sveriges nya helt socialdemokratiska regering med tidigare finansministern Magdalena Andersson som statsminister, tillträdde 29 november. I sin regeringsförklaring deklarerade Andersson bland annat följande om EU:

"Det europeiska samarbetet är avgörande för Sverige. Det handlar om jobben, eftersom EU är vår viktigaste marknad. Det handlar om fred och säkerhet, både i vårt närområde och längre bort. Men inte bara det. Klimat, migration, vaccin och bekämpandet av den gränsöverskridande och organiserade brottsligheten – allt detta hanteras bättre i samarbete med andra. ... Sverige kommer inte att stå passivt om en katastrof eller ett angrepp drabbar ett annat land i Norden eller i EU och vi förväntar oss att dessa länder agerar på samma sätt om vi själva drabbas. EU är Sveriges viktigaste utrikes- och säkerhetspolitiska arena."

Finlands regering består sedan december 2019 av en fempartikoalition ledd av statsminister Sanna Marin (s). I koalitionen ingår Socialdemokraterna, Centern, Gröna förbundet, Vänsterförbundet och Svenska folkpartiet. I regeringsprogrammet sägs bland annat följande beträffande EU:

"Finlands utrikes- och säkerhetspolitik ska bygga på goda bilaterala förbindelser, aktiv påverkan inom Europeiska unionen och effektivt multilateralt samarbete grundat på respekt för och stärkande av internationell rätt. ... När det gäller yttre förbindelser är Europeiska unionen Finlands viktigaste referensram, kanal för påverkan och säkerhetsgemenskap. Det är i Finlands intresse att stärka EU:s yttre funktionsförmåga och homogenitet. Det är också viktigt för Europa i den förändrade omvärlden att utveckla de transatlantiska förbindelserna. Som EU-medlem kan Finland inte stå utanför, om säkerheten i vårt närområde eller någon annanstans i Europa är hotad."

I Danmark tillträdde Mette Frederiksen den 27 juni 2019 som statsminister för en socialdemokratisk minoritetsregering. Före tillträdet publicerades ett avgörande dokument för regeringens bildande med rubriken "Politisk forståelse mellem Socialdemokratiet, Radikale Venstre, SF (Socialistisk Folkeparti)

og Enhedslisten (De rødgrønne): Retfærdig retning for Danmark”. Beträffande EU kan man i dokumentet bland annat läsa följande:

”En ny regering vil lade Danmark påtage sig et aktivt, forpligtende og engageret internationalt ansvar. Uagtet, at partierne bag den politiske forståelse ser forskelligt på Danmarks medlemskab af EU, er der enighed om, at Danmark som medlem af EU skal arbejde for, at den politik, der føres i EU, bliver langt mere progressiv end i dag. Det gælder særligt i forhold til at føre en mere ambitiøs klimapolitik og en styrket indsats mod skattely og skattespekulation. Danmark er en del af Schengen-samarbejdet. Det er et samarbejde, som en ny regering bakker op om, og fortsat ønsker at være en del af.”

Norden är, som framgår av ovanstående, inte påtagligt samstämmigt när det gäller relationen till EU. Det är naturligtvis särskilt tydligt mellan å ena sidan EU-medlemmarna Danmark, Finland och Sverige och EES-staterna Norge och Island å den andra. Av de grundläggande dokumenten för regeringsbildningarna i Island och Norge att döma vill båda dessa stater snarare fjärma sig än närma sig EU.

En kommande revision av Schengensamarbetet, som nämns i det danska ”förståelsepapiret” och som Frankrikes president Macron fört upp på agendan för det franska ordförandeskapet i EU:s Ministerråd första halvåret 2022 kan bli en provosten för det nordiska samarbete och den frihet över gränserna som i Norden inleddes första hälften av 1950-talet. Under 2022 är det 70 år sedan den Nordiska passunionen tillkom och dess hävd har brutits under massmigrationen och pandemin under 2010-talet och nu på 2020-talet. Att återupprätta friheten att färdas över gränserna utan hinder för nordiska medborgare kräver insatser såväl på nordisk som europeisk nivå.

Inget av de nordiska länderna kan idag anses tillhöra EU:s kärna. Den stat som ligger närmast till för att inkluderas i denna är Finland, framför allt genom att vara Nordens enda euroland och därmed ensam om att vara med när valutaområdets politik fastläggs. Att Finland sedan inträdet i EU styrts av majoritetsregeringar har gjort att det finns en betydande kontinuitet i landets agerande.

Danmark är det medlemsland i EU som har det mest komplicerade förhållandet till unionen. Sedan landet 1972 blev EU-medlem, det är femtioårsjubileum 2022, har sju folkomröstningar genomförts och de har oftast handlat om att minska EU-samarbetets omfattning. Idag har man fyra undantag från fastlagd EU-politik, bland annat vad gäller rättsligt samarbete, med betydelse för migrationspolitiken, och försvarssamarbetet. Många menar dock att Danmark hävdar sig väl när det gäller att skaffa sig inflytande i EU.

Sverige beskrivs ibland som en ”motvillig europeé”. Bland annat röstade majoriteten i Sverige nej till euron och var bland de mest frugala när återhämtningsfonden under pandemin formades. Då statsminister Magdalena

Andersson nyligen träffade Europeiska rådets ordförande Charles Michel och EU-kommissionens ordförande Ursula von der Leyen betonade Andersson att "EU-samarbetet är viktigt för Sverige och svenska intressen". Första halvåret 2023 är det upp till bevis för Sveriges del: då är det Sverige som är ordförande i EU:s Ministerråd.

Tysklands nya regering har som mål att bidra till bildandet av en "federal europeisk förbundsstat". Frankrike vill att EU ska eftersträva "strategisk autonomi", i Tysklands 177-sidiga överenskommelse för den regering som för första gången innehåller tre partier används orden "strategisk suveränitet".

Frankrike, Tyskland och Italien kan i den nära framtiden beräknas ta flera initiativ för ett förstärkt europeiskt samarbete. De kommer ha goda argument för att nå framgång i ett sådant samarbete: klimatpolitiken, migrationspolitiken, säkerhetspolitiken och inte minst den ekonomiska politiken. Som Tysklands förbundskansler Olaf Scholz nyligen underströk riskerar Europa att marginaliseras. Det gör att den nuvarande världsordningen, som i allt väsentligt bygger på europeiska värderingar tack vare samverkan med USA, kan komma att hotas.

Nordens länder och Norden som gemensam politisk aktör behöver en diskussion om sin strategiska förmåga att påverka den union de små länderna är så beroende av. Annars får de nordiska länderna nöja sig med att anpassa sig till en ordning som andra bestämmer.

En gemensam nordisk strategi när det gäller EU-samarbetet framstår som en utopi. Men de nordiska länderna borde tydligare försöka svara på frågan: Vad vill vi med EU? I varje fall borde detta göras i länderna var för sig. Med det som utgångspunkt finns det kanske också möjlighet att på vissa områden finna samarbetsmöjligheter i Norden om EU:s framtid.

Anders Ljunggren

LETTERSTEDSKA FÖRENINGEN

DET NORDISKA ÖVERSÄTTARPRISET

ur de nyhlénska medlen 2021

Tilldelat John Swedenmark, Sverige

Den 29 november 2021 överlämnades Letterstedtska föreningens nordiska översättarpris ur de nyhlénska medlen 2021 till prismottagaren John Swedenmark, Sverige. Prisutdelningen ägde rum på LF svenska avdelnings höstmöte på Piperska muren i Stockholm, i närvaro av avdelningens medlemmar och gäster. Prisutdelare var Björn von Sydow, LF ordförande.

LF översättarpris utgör belöning för översättning mellan de nordiska språken av ett litterärt eller essäistiskt verk eller en översättares gärning som helhet. Priset har tillkommit genom en donation till Letterstedtska föreningen från fd universitetslektorn i tyska vid Stockholms universitet Lars-Olof Nyhlén och hans framlidna maka Marthe Urzander, Hässelby. År 2021 är det tionde året som översättarpriset delas ut. Priset är på 100.000 sek.

Motivering till priset 2021: ”Letterstedtska föreningens nordiska översättarpris för 2021 tilldelas John Swedenmark, översättare, Sverige. Han översätter sedan 30 år från isländska till svenska såväl romaner, barnböcker som poesi. Under senare tid kan John Swedenmark betraktas som den isländska litteraturens främste ambassadör i Sverige.”

Lena Wiklund

John Swedenmark och Björn von Sydow.

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

ISLANDS SPRÅK OCH KULTUR

– en upptäcktsresa utan slut

Samtal med John Swedenmark

John Swedenmark, svensk översättare, essäist och redaktör har tilldelats Letterstedtska föreningens nordiska översättarpris ur de nyhlénska medlen för 2021. Som översättare har han främst översatt skönlitteratur från isländska till svenska.

Lena Wiklund, *NT* huvudredaktör har träffat John Swedenmark för ett samtal.

Du är född 1960 i Sundsvall. Vilken betydelse hade litteratur i barndomshemmet?

– Litteraturen och skrivandet har jag fått med mig hemifrån. Min far var kåsör i lokaltidningen. Han skrev kåserierna på morgonen innan han sedan på dagen arbetade med att sälja annonser, ett arbete han avskydde även om han inte tillstod det. Men hans kärlek till skrivandet och skrivmaskinen har medfört att både jag och mina syskon har blivit obotligt skrivande personer.

När väcktes intresset för Island och hur lärde du dig isländska?

– Det var mycket speciellt, nästan som en kallelse. Jag skrev in mig vid Uppsala universitet och bodde i en av de stora studentkasernerna. En dag satt jag i mitt rum och studerade med radions kanal *P2* på. De sände så en gammeldags isländsk växelsång och jag fick en vision om en ö mitt i havet full av trolldom och hemligheter. Jag studerade vid den tiden lingvistik och anmälde mig till en kurs i nordiska språk. Det hade kommit en ny isländsk lektor, Þorleifur Hauksson, en av Islands mest litteraturkunniga personer. Jag fick i princip privatundervisning för det var inte så många på kursen. I slutet av kursen sa Þorleifur: ”Du ska översätta en roman, ”Djävulsön” av Einar Kárason, och jag har talat med Ola Larsmo på Bonniers och fått besked om att om översättningen blir bra så ger de ut boken”. Alla översättare vet att den första boken är ett nästan oöverstigit projekt. Alla problem måste lösas för första gången. Jag var klar med boken efter ett halvår. Förutom någon detaljsynpunkt antogs den av förlaget.

När började du tala isländska?

– Jag hade en litterär och grammatisk utbildning men när jag kom till Island hade jag svårt att hänga med då folk talade så snabbt. Jag började då konversera med citat, vilket var populärt. Så småningom fick jag ett genombrott i att tala språket.

Vad är det som ger din dragning till isländskan?

– Det var delvis en slump, det hade kunnat bli något annat språk. Att närma sig det isländska språket och kulturen är en upptäcktsresa som aldrig tar slut och som ständigt fördjupas. Det gäller framför allt den folkliga kulturen som är så grundläggande i allting isländskt. Och slagfärdigheten – man vet inte vad som väntar runt nästa hörn. Jag hittar i språket hela tiden nya spår att följa.

Du har varit verksam som översättare sedan 1988, omfattande mer än 50 titlar modern isländsk litteratur till svenska, romaner, poesi, noveller och dramatik. Vad är skillnaden att arbeta med dessa olika genrer? Vad är roligast att översätta? Svårast?

– Det roligaste och svåraste är att översätta sångtexter. Då måste vartenda ord komma på rätt ställe. Jag översätter ofta sångtexter som övning för jag menar att klarar jag av det så klarar jag av allt det andra också. Egentligen tycker jag inte att det är någon större skillnad att översätta poesi och prosa, även om poesi på rim är en sak för sig. Många bra romanförfattare har börjat som poeter.

Hur skulle du beskriva dig själv som översättare? Hur har du utvecklats över tid?

– Jag har utvecklats på så vis att det som var problem i början löser jag nu automatiskt, det ”sitter i fingrarna” hur saker ska överföras från isländska till svenska. Jag har med tiden också fått en mycket bättre teoretisk förståelse för språket. Men det har funnits med ända från början att det är en slags gåva som jag har för översättandet av isländska.

Vad inspireras du av i översättarbetet?

– Varje bok är ett nytt projekt. Tidvis har jag en annan god författare som förebild; till exempel Selma Lagerlöf. Ofta spelar jag också depressiv musik när jag arbetar för att komma i stämning.

Vilken är den största utmaningen med att översätta just från det isländska språket?

– Den stora utmaningen är att språken isländska och svenska är så pass olika. Det finns flera olika grammatiska skillnader som man måste ta hänsyn till, till exempel kasus. Om man översätter ordagrant blir det lätt fel. Jag har med åren lärt mig att hitta övergången mellan språken, från en grammatisk konstruktion till en annan.

Hur går översättandet till i praktiken, hur ser arbetsprocessen ut när du närmar dig ett nytt verk?

– Arbetsprocessen är unik för varje verk, den uppfinns varje gång. Jag tittar på boken, läser lite här och var. Dikter översätter jag som regel baklänges, jag börjar med sista raden och arbetar mig uppåt. Vissa romaner har jag också

översatt baklänges. I vissa uppdrag arbetar jag mer som en tjänsteman, från början till slut och med fasta tider. En del böcker översätter jag utan att ha läst dem först, och det gör också många av mina kollegor. Det är frukten av min rutin att jag ganska snabbt kan avgöra om en bok kommer ha framgång i Sverige. Jag har också blivit ganska bra på att förutse vilka böcker som ska bli prisbelönda.

Hur skulle du beskriva skillnaderna i att översätta olika författare?

– En skillnad är hur mycket jag samarbetar med författaren. När jag översätter Steinunn Sigurðardóttir som är en av de mest komplicerade författarna att översätta, så samarbetar vi tätt. Hon är bra på svenska och kan ha synpunkter på ordval. Jón Kalman Stefánsson drivs av fantasi när han skriver och där är jag mer fri att uppfinna mer. Eiríkur Örn Norðdahls senaste bok utspelar sig i hans hus i Ísafjörður som jag fått låna tidigare och det var mycket speciellt att vara ”hemma” i den värld som boken skildrar. Men varje bok är ett nytt projekt. Jag gjorde en gång misstaget när jag trodde att jag skulle kunna översätta en ny bok av Jón Kalman Stefánsson snabbt. Men han hade utvecklat sin berättarkonst och jag behövde se den nya boken med andra ögon.

Du har också skrivit om översättarens hantverk, bland annat i essäböckerna ”Kritikmaskinen” (2009) och ”Baklängesöversättning” (2011). Vad är speciellt för översättarens uppdrag?

– Översättarens skapande gärning är att förändra språket och berättandet så att det som finns i originalet kommer över till det andra språket. Ett språk som inte får ett inflöde av översättningar förblir vid det gamla. Varje lösning jag gör i översättandet är ett bidrag till att svenskan utvecklas.

Vad karaktäriserar den nutida isländska litteraturen och språkutvecklingen?

– Det gamla är alltid närvarande i det isländska språket, i det som skrivs idag. Språket är tämligen oförändrat. Dikter från järnåldern och medeltiden, psalmdiktningen, romantikens diktning – allt det där existerar samtidigt i allt som skrivs. Modernisterna har klanger av Edda-diktningen, romanerna citerar psalmdiktning från 1600-talet, hur moderna de än är. Det finns ett historiskt djup i isländska språket som bara kan jämföras med italienskan som har ungefär samma rötter till latinet. Samma stora resonansrum finns i litteraturen, i och med att det gamla språket är så närvarande i den isländska kulturen. Med lite övning kan en isländsk gymnasieelev läsa 1200-talstexter, vilket är helt otänkbart för en svensk gymnasist.

Hur hanterar ett litet språkområde som isländskan påverkan från engelskan?

– Det är en mycket komplex situation. För isländskan har man haft ett renhetsideal som är världsberömt. I början av 1800-talet ägde en återerövring

av språket rum med det gamla språket och folkdiktningen som förebild. Det skapade också den nationella identiteten på den tiden och framåt. Man gick tillbaka till de ursprungliga orden och undvek inlån av ord, det fanns också en myndighet för detta. Det handlade om ett rent självförsvar. Om man inte tog makten över språket så skulle man också tappa makten över sin egen verklighet. Detta fortsatte också under amerikanska ockupationen efter kriget och uppdraget att hålla det isländska språket levande var en kollektiv uppgift. Detta höll i sig fram till början av 1990-talet. Nu håller det på att uppstå en skiktning, de som vill bevara det goda språket är en kategori medan engelskan brett ut sig mer inom nöjesliv och teknologi. Parallellen finns till Finland, med grupperingar som bevarar språket, och grupperingar som mer tar sig fram på engelska.

2007–2014 var du kulturredaktör på tidningen "Arbetet" (f.d. LO-tidningen) och utsågs 2014 till Årets redaktör av Svenska journalistförbundet. Vad präglade arbetet i den tjänsten?

– Jag lärde mig mycket om hur samhället fungerar genom att arbeta på en tidning som belyser samhällsfrågor. Jag började se annorlunda på de böcker jag översatte, jag såg de sociologiska och ekonomiska dimensionerna i romanerna på ett nytt sätt. Jag har också till exempel skrivit om samhällssynen och skildringen av klassamhället i Jón Kalman Stefánssons romaner. Jag lärde mig därtill att möta andras texter positivt och uppmuntrande, att hela tiden försöka få fram det bästa i andras texter. Det påverkade också mitt eget skrivande.

2014–2018, var du sekreterare i översättarsektionen inom Sveriges författarförbund. Vilka var lärdomarna från den tiden?

– Jag blev tvungen att sätta mig in i hur bokmarknaden fungerade. De åren jag var verksam i förbundet var också en förändringstid med nya medier och nya distributionsformer. Det blev ett vilda västern där översättarna hamnade i bakvattnet. Vi ordnade konferenser om de fackliga frågorna och belyste översättarnas villkor. Det är idag ännu mer oklart vad en bok är och vilka olika villkor som olika typer av böcker har på marknaden.

Du är också essäist med bidrag till bland annat "Bonniers Litterära Magasin", "Nya Argus" och "Ord & Bild". Du ingår i redaktionen för tidskriften "Divan" för kultur och psykoanalys och tidskriften "Karavan" som introducerar författarskap från Afrika, Asien och Latinamerika. Vad skiljer det egna skrivandet från översättargärningen?

– Jag började med att misslyckas med att bli författare och poet. Däremot essän är en form där man får leka och överraska på ett sätt som passar mig. Jag har lärt mig mycket av de författare jag översatt om hur man bygger upp och konstruerar en roman eller dikt. Jag har tillägnat mig många tricks som

jag kan använda i mitt skrivande, till exempel tekniker för att hålla läsarens intresse vid liv.

Du har belönats med många utmärkelser. På senare tid 2018 isländska Falkorden, 2019 Svenska Akademiens översättarpris och samma år Ordstår, den isländske presidentens hedersutmärkelse. 2020 fick din översättning av Einar Kárasons roman "Stormfåglar" med Kulturhusets Stadsteaterns internationella litteraturpris. Vilken betydelse har priser?

– Priserna är mycket viktiga. I samband med priserna kommer översättaren fram i ljuset. Till exempel med Stadsteatern Kulturhusets pris så står författaren och översättaren bredvid varandra och får dela på prissumman. När jag erhöll Falkorden kände jag att jag fick uppdraget av isländska nationen och presidenten att sprida det isländska i Sverige och skapa kontakter. Priserna gör också att man har något att se fram emot när det går trögt i arbetet eller man har brist på uppdrag. Priserna kan därtill inspirera unga personer att slå in på översättarbanan.

Vad skulle du vilja förmedla till dagens bokläsare, och kanske främst ungdomar, varför ska man läsa isländsk litteratur?

– Den isländska litteraturen är så bra berättad och man sugns in i böckerna på ett särskilt sätt. Island har en tradition av berättande som går så långt bakåt i tiden och på djupet. De isländska berättelserna påbjuder en aktiv läsning, till skillnad från när man ser en tv-serie och matas med intryck. I läsandet av isländsk litteratur framträder den egna fantasin och medskapandet.

Lena Wiklund

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN
 Styrelser och medlemmar 2021

Den svenska avdelningen 2021

I. Styrelse (som tillika är föreningens huvudstyrelse)

Ordförande:

fd. talman Björn von Sydow

Medlemmar:

fd. forskningsassistent Birgitta Agazzi
 professor em. Lars-Åke Engblom
 fd. ambassadören Anders Ljunggren
 fd. kanslichef Eva Smekal
 professor em. Fredrik Sterzel
 professor em. Bengt Sundelius
 fd. generaldirektör Per Thullberg
 professor em. Gunnar Öquist

Sekreterare:

fil. kand. Lena Wiklund

II. Övriga medlemmar:

fil. dr Jan A. Andersson
 professor em. Birgit Arrhenius
 fd. ambassadören Kerstin Asp-Johnsson
 prof. em. Hans-Gunnar Axberger
 direktör Percy Barnevik
 fd. ambassadören Mats Bergquist
 fil. dr Kersti Blidberg
 redaktör Christer Blomstrand
 fd direktör Britt Bohlin
 fd. riksdagsledamot Sinikka Bohlin
 professor Dan Brändström
 professor Ulla Börestam-Uhlmann
 professor Ulla Carlsson
 författaren Stewe Claeson
 redaktör Elisabeth Crona
 professor Elina Druker
 professor Lars-Erik Edlund
 översättaren Paula Ehrnebo

författaren Kerstin Ekman
professor em. Lennart Elmevik
fd. riksteaterchef Birgitta Englin
professor em. Lars Engwall
fd. landshövding Eva Eriksson
litteratursribent och -kritiker Therese Eriksson
direktör Bertil Falck
professor em. Malin Falkenmark
fil. mag. Catharina Grünbaum
professor em. Bo Gräslund
professor em. Gunnel Gustafsson
professor Harald Gustafsson
fd. museichef Elisabet Haglund
redaktör Anna Hedelius
professor Karin Helander
översättaren Ylva Hellerud
fd. statsrådet Mats Hellström
fil. lic. Nanna Hermansson
överste Bo Hugemark
fil.mag. Maj-Britt Imnander
lantbrukare Olof Irander
professor Karl Magnus Johansson
docent Ann-Cathrine Jungar
vissångerskan Hanne Juul
redaktör Inger Jägerhorn
fd. utbildningsledare Christian Lange
professor Lars-Gunnar Larsson
fd. folkhögskolelärare Ingmar Lemhagen
verkställande direktör Lena M. Lindén
redaktör Bengt Lindroth
folkhögskolerektor Mats Lundborg
fd. folkhögskolerektor Ingegerd Lusensky
professor em. Lars Lönnroth
författaren Azar Malouhjian
fd. styresman Christina Mattsson
professor Torbjörn Nilsson
professor em. Erling Norrby
fd. fonddirektör Britta Nygård
fd. universitetslektor Lars-Olof Nyhlén
redaktör Sture Näslund

fd. riksdagsledamot Berit Oscarsson
fil.dr Stina Otterberg
fd. högskolerektor Ingegerd Palmér
fd. direktör Ewa Persson Göransson
professor Torsten Persson
fd. stadsjurist Inger Ridderstrand-Linderoth
fd riksdagsledamot Gabriel Romanus
fd. chefredaktör Arne Ruth
departementssekreterare Carolina Sandö
fil. dr Ingrid Sjöström
fil. kand. Jacqueline Stare
professor em. Stig Strömholm
professor em. Jan Svanberg
professor Astrid Söderbergh Widding
fd. museichef Solfrid Söderlind
professor em. Daniel Tarschys
docent Caroline Taube
professor em. Ulf Telemann
skådespelaren Solveig Ternström
fd. landshövding Göran Tunhammar
professor em. Sven Tägil
professor Ingela Wadbring
fonddirektör Mats Wallenius
riksdagsledamot Hans Wallmark
professor em. Erling Wande
univ. lektor Jacob Westberg
professor em. Boel Westin
fd. statsrådet Håkan Winberg
fd. folkhögskolerektor Birgitta Östlund Weissglas

Den danske afdeling 2021

I. Bestyrelse:

Steen Adam Cold, kontorchef (form. og sekr.)

Jørn Lund, prof.

Bergur Rønne Moberg, universitetslektor (repr. det færøske sprog)

Torben Kornbech Rasmussen, afd.dir.

Bente Scavenius, kunstanmelder

Henrik Wivel, dr. phil

Marianne Zibrandtsen, gymnasierektor

II. Øvrige medlemmer:

Anders Ahnfelt-Rønne, teaterchef

Henrik Borberg, forlagschef

Mogens Dahl, dirigent

Jan Garff, museumsinspektør

Rasmus Glenthøj, universitetslektor

Henrik Hagemann, gen.sekr.

Jens Morten Hansen, statsgeolog

Arne Hardis, politisk redaktør

Kjeld Hillingsø, generalløjtnant

Hulda Zober Holm, forf. (repr. det grønlandske sprog)

Kristian Hvidt, dr. phil.

Carsten U. Larsen, folketingsdirektør

Annette Lassen, universitetslektor

Me Lund, teateranmelder, forf.

Ingrid Markussen, prof.

Knud Michélsen, universitetslektor

Erik Skyum-Nielsen, universitetslektor

Eva Pohl, kunst/litt. anm.

Søren Ryge Petersen, programredaktør

Laust Riemann, stedf. gen.sekr.

May Schack, litteraturanmelder

Claus M. Smidt, seniorforsker

Karen Skovgaard-Petersen, dir.

Ditlev Tamm, prof.

Marja Vasala-Fleischer, adm ambassadesekr.

Kathrine Winkelhorn, kulturproducent

Den norske avdelinga 2021

Leiar: Professor Hans H. Skei

Nestleiar: Cand philol, seniorrådgjevar Torbjørg Breivik

Revisor: Tidl. statsråd Bjarne Mørk-Eidem

Sekretær: Prosjektleiar Jan Kløvstad

Øvrige medlemmer:

Cand econ Bjørn Andreassen

Historikar og direktør Bård Frydenlund

Professor Ole Kristian Grimnes

Tidl. stortingspresident og statsråd Kirsti Kolle Grøndahl

Professor Svein Harald Gullbekk

Førsteamanuensis Ruth Hemstad

Dagleg leiar Eva Jakobsson-Vaagland

Sekretariatsleiar Kjell Myhre Jensen

Historikar Morten Nordhagen Ottosen

Generalsekretær Anne-Merethe K. Prinos

Professor Kari Anne Rand

Professor Tore Rem

Førsteamanuensis Håkon Roland

Redaktør Hilde Sandvik

Professor Tone Selboe

Professor Anne-Kari Skarðhamar

Cand. polit. seksjonsleiar Jarle Skjørestad

Redaktør Harald Stanghelle

Forfattar Arild Stubhaug

Professor Arne Torp

Avdelningen i Finland 2021

Ordförande: Professor Peter Stadius

Sekreterare: Delegationssekreterare Mari Herranen

Övriga medlemmar:

Professor Pauline von Bonsdorff

Vicehäradsövding Juha Väyrynen

Docent Lars-Folke Landgrén

Fil. mag. Dag Lindberg

Pol. mag. Guy Lindström

Professor Kristina Lindström

Professor Mirja Saari

Professor em. Seppo Zetterberg

Docent Henrik Stenius

Professor John Westerholm

Förbundssekreterare Henrik Wilén

Professor Anna-Maria Åström

Isländska avdelningen 2021

Ordförande: Þór Magnússon, fd riksantikvarie

Sekreterare: Bryndís Sverrisdóttir, museolog

Övriga medlemmar:

Guðrún Gauksdóttir, docent

Haraldur Sigurðsson, prof. emeritus

Sigrún Klara Hannesdóttir, fd riksbibliotekarie

Snjólaug G. Ólafsdóttir, fd expeditionschef

Sveinbjörn Björnsson, fd universitetsrektor

Úlfhildur Dagsdóttir, författare och litteraturvetare

Þorbjörn Broddason, prof. emeritus

Þórarinn Eldjárn, författare

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

Utdelade anslag 2021

*Svenska avdelningen**Utdelade avslag 2021:*

Till Professor Per Bäckström, Litteraturvetenskap, Linnéuniversitetet Växjö för deltagande i nätverksseminarium om lyrik i Aalborg 2021, 7.000 sek,

Till Bibliotekarie och fil.mag litteraturvetenskap Linda Stjernholm, Helsingborg för deltagande i barnlitteraturfestivalen ”Together in the Moordeland” i Reykjavik 2021, 8.000 sek,

Till Förstelärare Monica Lundberg, Victoraskolan, Göteborg för studier inom makerkultur till Köpenhamn och Aarhus 2021, 5.000 sek,

Till Civilingenjörstudent Lisa Ring, Linköpings universitet för utbytesstudier vid NTNU – Norges teknisk-naturvetenskapelige universitet i Trondheim 2021, 3.000 sek,

Till Civilingenjörstudent Louise Hedenskog, Linköpings universitet för utbytesstudier vid NTNU – Norges teknisk-naturvetenskapelige universitet i Trondheim 2021, 5.000 sek,

Till Civilingenjörstudent Rebecca Windh, Linköpings universitet för utbytesstudier vid Reykjaviks universitet 2021, 5.000 sek,

Till Civilingenjörstudent Joel Einarsson, Linköpings universitet för utbytesstudier vid Reykjaviks universitet 2021, 5.000 sek,

Till Civilingenjörstudent Matilda Åsund, Linköpings universitet för utbytesstudier vid Islands universitet 2021, 5.000 sek,

Till Civilingenjörstudent Matilda Wennberg, Linköpings universitet för utbytesstudier vid Aalto University, Esbo 2021, 5.000 sek,

Till FD och docent Ing-Marie Back Danielsson, Arkeologi, Uppsala universitet för medverkan på nordisk arkeologisk konferens i Oslo 2022, 6.000 sek,

Till FD Tuva Haglund, Litteraturvetenskap, Uppsala universitet för deltagande i internationell litteraturkonferens i Trondheim 2021, 7.000 sek,

Till Doktorand Jan Nylund, Nya Testamentets exegetik, Lunds univ. för forskarbesök på filosofiska fakulteten, Oslo univ 2021, 7.000 sek,

Till Student Jenny Rudemo, Programmet Civilingenjör i medieteknik, Linköpings univ. för utbytesstudier vid NTNU – Norges teknisk-naturvetenskapelige univ. i Trondheim 2022, 5.000 sek.

Den danske afdeling 2021

Bevillinger 2021:

Til Henriette Brun, studieophold ved Nordiska Akvarelmuseet, Sverige, emne børnebogsillustrationer. 5.000 dkr,

til Hanne Værum, Århus Universitet, nordisk deltagelse i nordisk seminar om pædagoguddannelse og dens relationer. 10.000 kr,

til Kristian Blak, Felagid Føroysk Tónaskøld, 2 danske lydkunstneres deltagelse i lydinstallationen: "Bells of Mururin i Kirkjubø", del af "Nordiske Musikdage". 10.000 kr,

til Jens Peter Munk, Nordisk Museumsforbund, dansk afd. for deltagelse i konferencen "Kultur og krise" i Stiklestad, Norge. 5.000 kr,

til Bergur Moberg, for arkivstudier i Tórshavn samt deltagelse i det færøske seminar "Arkivet og den moderne tanke". 8.000 kr,

til Erik Skyum-Nielsen for nordisk studie i sagaens betydning for moderne nordisk litteratur. 3.000 kr,

til Agnete Christensen m.fl. for konsertturné i Sverige, Norge, Finland og Danmark med programmet "Nordklang" om tidlig nordisk musik (i samarbejde med Lett. Norske afd.). 10.000 kr,

til Annette Frölich for deltagelse med forelæsning i seminar om jernalder-fund med nordisk relation i Store Frigårdskomplekset på Bornholm. 4.000 dkr.

Den norske avdelinga 2021

Løyvingar i 2021:

Til Nordisk Info Sønderjylland/Sydslesvig, ved Eva Ritter, Flensborg, til kjøp av skulpturen Bevegelse av Alfred Vaagsvold til Dansk Centralbibliotek i Flensborg, NOK 8000,

til Nordisk Museumsforbund, ved styreleiar Ågot Gammersvik, Strusshamn, for færøysk og grønlandsk foredragshaldar i Nordisk Museumskonferanse "Kultur og krise – museum og samfunn i møte med ekstrem, NOK 12 000,

til Forskar Knut Grove, NORCE Samfunn, Bergen, til studie- og skriveopphald i Dutrupgaard, Nord-Sjælland, for arbeid om nærmiljøorganisasjonar i Norden, NOK 8000,

til Aust-Agder ungdomslag ved Torgeir Tønnevoold Fiane, til studiereise til folkedansfestivalen Havleik på Færøyane i juli 2022 for fleire i arrangørstaben for NORDLEK 2024 i Arendal, NOK 12 000,

til Folkeakademiet Tvedestrand/Hans Olav Lahlums krimfestival, til reise for den danske krimforfatteren Nina von Staffeldt i februar 2022, NOK 4000,

til prosjektleiar, sekretær i LF norske avdelinga Jan Kløvstad, til reise til/i Grønland i samband med 25-årsjubileum for Katuaq – Grønlands kulturhus og kontaktskaping for årlege artiklar frå Grønland, NOK 10 000,

til Mezzosopranen Agnethe Christensen, København, til turné med trio og programmet Nordklang i Norge våren 2022, NOK 6000.

Avdelningen i Finland 2021

Utdelning av understöd år 2021:

Till Eva Asplund, Vasa. För att delta i en utbildning att bli ledare inom Childrens Program på hösten 2021 i Piteå. Utbildningen riktar sig till personer som arbetar med utsatta barn. 600 EUR.

Till Postdoktoral forskare Sofia Jusslin, Åbo. För deltagande med presentationer vid konferensen NERA (Nordic Educational Research Association) 2022 i Reykjavik. 800 EUR.

Till Universitetslektor och programchef Lotta Lounasmeri, Helsingfors. För att det internationella magisterprogrammet ENS (European and Nordic Studies) förverkligar en exkursion till Nordkalotten 2021 för 20 deltagare. 1.500 EUR.

Till Moomin Museum, Tammerfors. För att producent Minna Honkasalo och kurator Riikka Kuittinen deltar på en konferens 2021 på Island. Konferensen arrangeras i samband med ett treårigt projekt (Water Drop -project) mellan fyra olika nordiska kulturinstitutioner. 1.300 EUR.

Till Eija Mäkivuoti, Helsingfors. För att resa till Sverige och i samband med två konstutställningar förverkliga en workshop och publikevenemang 2021 i Haparanda. 600 EUR.

Till Konstnär Patricia Rodas, Tölby. För att 2022 vistas i Saxnäs i Sverige. Ansöker om bidrag för residens tidens hyra och resebidrag. Målsättning är att söka fotograferingsplatser i nejden och fortsätta fotografera till sin egen serie Black Silent Holes. 600 EUR.

Till Projektgruppen Come to Norden, Helsingfors. För två personer att i 2021 delta på två studieresor till Riksarkivet i Århus och till Norsk Folkemuseum i Oslo. Projektets målsättning är att producera en utställning om turismens och affischkonstens historia i en nordisk kontext samt en bok med samma tema. 1.000 EUR.

Isländska avdelningen 2021

Utdelade anslag 2021:

Till Guðmundur Ólafsson, Lísabet Guðmundsdóttir och Ragnheiður Traustadóttir arkeologer för att delta i seminarium i Köpenhamn om ett dansk-isländskt arkeologiskt projekt i Grönland: Gården i sanden, kr. 35 000 p.p.,

till Borgþór Kjærnested, författare, för att åka till Helsinki i samband med publiceringen av hans bok om General Mannerheim på isländska, kr. 35 000,

till Clarence Glad, forskare, för en forskningsresa till Köpenhamn i samband med projektet Nordens förtid återhämtad, kr. 35 000,

till Gylfi Gunnlaugsson, forskare, för en forskningsresa till Köpenhamn i samband med projektet Nordens förtid återhämtad, kr. 35 000,

till Hrafnhildur Schram, konstvetare, för resa till Köpenhamn för att insamla fakta till en biografi om den isländska konstnärinnan Júlíana Sveinsdóttir, kr. 35 000,

till Kristín Bragadóttir, Fjölur Ólafsson, Hafsteinn Þórólfsson, Hallveig Rúnarsdóttir, Hildigunnur Einarsdóttir, Lilja Dögg Gunnarsdóttir, Þorkell Helgi Sigfússon och Þórunn Vala Valdemarsdóttir för barokkgruppen Cantoque Ensemble's resa till Danmark, kr. 35 000 p.p.,

till Elín Gunnlaugsdóttir, Karen Karólínudóttir, Krístrún Helga Björnsdóttir, Pamela de Sensi Kristbjargardóttir, Petrea Óskarsdóttir och Ragnheiður Erla Björnsdóttir för Aulos Flute Ensemble's resa till seminarium och konsert på Färöarna, kr. 35 000 p. p.,

till Harpa Dís Hákonardóttir, bildkonstnär, för att delta i en samnordisk utställning i Bromölla, Field Station 21/22, kr. 40 000,

till Ingibjörg Gréta Gísladóttir, projektledare, för att delta i seminarium i Köpenhamn om museiprojektet Vattendroppen, ett gemensamt projekt för samhället Kópavogur, H.C. Andersen museet i Odense, Muminmuseet i Tampere och Ilon's Wonderland i Haapasalu, Estland, kr. 40 000,

till Ívar Brynjólfsson, Nationalmuseets fotograf, för en resa till Köpenhamn för att studera senaste nytt om scanners samt besöka Fotografiska museet i Odense, kr. 40 000,

till Sigrún Alba Sigurðardóttir, kulturvetare, för en resa till Köpenhamn där hon kommer att forska och skriva texter inför den samnordiska fotografiska utställningen Snowflakes and other surprises, kr. 40 000,

till Sölvi Björn Sigurðsson, författare, för en resa till Köpenhamn där han tänker insamla fakta till en ny historisk roman om bl.a. isländska studenter i Köpenhamn på 1800-talet, kr. 40 000,

till Anna Karen Skúladóttir, Brynja Sveinsdóttir, Elísabet Indra Ragnarsdóttir, Signý Þórhallsdóttir och Þorgerður Þórhallsdóttir, museianställda på Gerðarsafn i Kópavogur, för en studieresa till tre museer i Danmark, kr. 40 000 p.p.,

till Arna Guðný Valsdóttir, bildkonstnär, för att delta i en utställning i Laikku kulturcentrum i Tampere, Finland, kr. 50 000,

till Birnir Jón Sigurðsson, författare, för en författarvistelse i International Centre for Translators and Writers i Lithauen, kr. 50 000,

till Hermann G. Gunnlaugsson, landskapsarkitekt, för att åka till Tallinn, Estland och samla information om skolgårdar och jämföra dem med isländska och svenska lekplatser vid skolor och förskolor, kr. 50 000.

Gemensam utdelning

Utdelade anslag i juni 2021:

Till Nordens Folkhögskola Biskops Arnös bibliotek för arrangemang om språk och litteratur i Tornedalen 2021, 15.000 sek,

Till Arkeolog Tine Trolle, Arkeologi, Nationalmuseet och Bornholms museum för forskningsseminarium om projektet ”Bornholm – øen i midten” i Brede och på Bornholm 2021, 10.000 sek,

Till Dronninglunds Kunstcenter, Danmark för symposium ”Nordens lys” 2021, 10.000 sek,

Till Förbundet Nordisk Vuxenupplysning för Nordisk Ledarforum i Oslo 2021, 10.000 sek,

Till Institutt for lærerutdanning og skoleforskning, Universitetet i Oslo för seminarium om lärarutbildningar i Norden, Köpenhamn 2021, 10.000 sek,

Till PhD Luke John Murphy, Dep. of Archaeology, University of Iceland för konferens om fornnordisk mytologi i Reykjavik 2021, 10.000 sek,

Till Organisationen Hands on History, Vuku, Norge för konferensen ReConference om historiskt återskapande på Norsk Folkemuseum i Oslo 2021, 10.000 sek,

Till Föreningen Flóra Útgáfa, Reykjavik för konferens om jämställdhet och integration på Nordens hus i Reykjavik 2021, 10.000 sek,

Till Nordisk Museumsförbund – den norske seksjonen för nordiska föreläsare på Nordisk Museumskonferens på Stiklestad Nasjonale Kultursenter och Falstadsenteret i Trondheim 2021, 10.000 sek,

Till Plattformen Förbundsarenan, Helsingfors för svensk medverkan på Styrelsedagarna 2021, 10.000 sek,

Till Professor Anders Roos, Cecilia Mark-Herbert och doktorand Emil Nagy, Företagsekonomi, Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala för finländskt deltagande på exkursion inom industriellt byggande av höghus i trä, Umeå och Skellefteå 2021, 10.000 sek,

Till Professor em. Bo Gräslund, Uppsala för tryckning av boken ”Beowulf. En nordisk berättelse från 500-talet”, 2021, 10.000 sek,

Till Ambassadör Anders Lidén, Stockholm för tryckning av bok om diplomati 2021, 10.000 sek,

Till FD Gabriele Winai Ström, Statsvetenskap, Uppsala universitet för tryckning av bok om jämställdhet 2021, 10.000 sek,

Till FD Leifh Stenholm, Bromma, Sverige för tryckning av bok om Örlogsstaden Karlskrona 2021, 10.000 sek,

Till FD Elena Brandenburg och doktorand Anja Ute Blode, Institut für Skandinavistik, Universität zu Köln för konferensrapport om östnordisk filologi 2021, 10.000 sek,

Till Doktorand Kerstin Odebäck, institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet för tryckning av avhandling om den yngre järnålderns sköldar ca 550-1050 e.Kr, 2021, 10.000 sek,

Till Doktorand Sofia Roberg, Institutionen för kultur och estetik, Stockholms universitet för tryckning av avhandling om danska poeten Inger Christensen 2021, 15.000 sek,

Till Nationalmuseum i Stockholm för tryckning av publikation om nordiska kvinnliga skulptörer 1870-1920, 2021, 15.000 sek,

Till Doktorand Birte Bruchmüller, Konst- och bildvetenskap, Göteborgs universitet för tryckning av avhandling om nordisk symbolism kring år 1900, 2021, 10.000 sek,

Till Matilda Eliasson, kommunikatör Mittuniversitetet Östersund, Anna-Lena Jönsson, bibliotekarie Stockholm och Karin Ström Leander, doktorand Åbo akademi för utställningskatalog ”Rebeller & mademoiseller: Toll, Kleen och Rudbeck” Norrköpings konstmuseum 2021, 10.000 sek,

Till Förläggare Per Axel Nordfeldt, Manderley Media, Stockholm för tryckning av boken ”Gaffelgränd 1 A” om teaterförlaget Colombine, 2021, 10.000 sek,

Till Lektor Christian Björk, Konstfack, Stockholm för publicering av bok om möbelarkitekten Otto Schultz, 2021, 10.000 sek,

Till Konstnär, koreograf och professor koreografisk komposition Efva Lilja, Stavnäs för tryckning av boktrilogi om koreografi 2021, 10.000 sek,

Till Doktorand Ylva Haidentaller, Konstvetenskap, Lunds universitet för tryckning av avhandling om svenska medaljer 1560-1792, 2021, 10.000 sek,

Till FD och bibliotekarie Magdalena Gram, Stockholm för bok om svenske konstkritikern Karl Wählin 2021, 10.000 sek,

Till Forlaget Multivers, för tryckning av ”Dommedag og djevlepagt”, en litterär biografi på danska över Henrik Ibsen, 2021, 10.000 sek,

Till F.d. intendent Ann Grönhammar, Stockholm för tryckning av bok om armenier och skandinaver 900-1900, 2021, 10.000 sek,

Till Fil mag. museichef Peter Johansson, för tryckning av biografi över Charles John Andersson, upptäcktsresande och zoolog, 2021, 10.000 sek,

Till Lektor, ph.d Bergur Rønne Moberg för tryckning av bok om färöiskt kulturarkiv, som konstituerande skrivkonvention och om dess betydelse för William Heinesen, 2021, 10.000 sek,

Till Forlaget Hoff & Poulsen, för tryckning av dansk översättning av norske Arne Garbors lyrikverk ”Haugtussa”, 2021, 10.000 sek,

Till Fotograf Hans Jonsson för översättning till sydsamiska och lulesamiska av boken ”Samer – ingen isolerad ö”, 2021, 10.000 sek,

Till Docent Hans Lund för tryckning av bok om rampassage i nordiska litterära texter, 2021, 10.000 sek,

Till F.d Konstchef Elsa Hallbäck för tryckning av bok om textilkonstnären Ethel Halvarsson, 2021, 10.000 sek,

Till De litterära sällskapen i Sverige, DELS, för digitalisering av bok med guidning till svensk litteratur under tusen år, även finlandssvensk, 2021, 10.000 sek,

Till Förlaget Jensen & Dalgaard för tryckning och översättning till danska av "Boken", av Niklas Rådström, 2021, 15.000 sek,

Till Kommittén för boken "Freder feirer skog" för tryckkostnader för norsk-isländsk bok om den isländska skogen som försvann och samarbetet för att få ny skog att växa upp, 2021, 10.000 sek,

Till Historiker och författare Turcka Myllykylä, Vahto för projekt om gränspostkontor som spioncentral vid den danska och ryska gränsen på 1600- och 1700-talen, 2021, 10.000 sek,

Till Ideella föreningen "Askeby kyrkas västgavel" för arkeologisk undersökning av Kung Sverker den äldres kungsgård 2021, 10.000 sek,

Till Leg. psykolog Gunilla Björkqvist, Solna för projekt om livshändelser och hälsa hos finländska krigsveteraner och frontmän, 2021, 10.000 sek,

Till Nordens Biskops Arnös bibliotek för prenumerationer på nordiska dagstidningar 2021, 10.000 sek,

Till Finnskogsmuseet, Alfta, Sverige för fortsatt inköp av finnskogslitteratur 2021, 10.000 sek,

Till Østfolsmuseene, Sarpsborg, Norge för inköp av nordisk litteratur inom herrgårdsforskning 2021, 10.000 sek,

Till Nordens hus i Reykjavik för utlåning av svensk litteratur i digital form 2021, 10.000 sek,

Till Föreningen Norden på Åland för Nordjobbs fritidsprogram 2021, 15.000 sek,

Till Nordjobb Island för språkkurser i isländska och svenska 2021, 15.000 sek,

Till Foreningen Anholt Litteraturfestival för arrangerandet av festivalen 2021, 15.000 sek,

Till Litteraturfestivalen på Mårbacka för inbjudan av norsk författare till festivalen 2021, 4.000 sek,

Till Filmarbetare Patrik Öberg, Enskede för film "Svenska Partisaner" 2021, 10.000 sek,

Till Keski-Suomen elokuvakeskus för nordisk filmfestival Arktisen Upeeta XXI i Jyväskylä 2021, 10.000 sek,

Till Föreningen Norden på Åland för visning av nordisk film i Ålands kulturhistoriska museum och Bio Savoy, Mariehamn 2021, 10.000 sek,

Till Föreningen Norden på Åland för musikläger för barn och ungdomar sommaren 2021, 10.000 sek,

Till Svenska Stiftelsen Ung Nordisk Musik för svenska musikers deltagande i UNM-festivalen i Århus 2021, 10.000 sek,

Till Centrum för fotografi, Stockholm för residens och utställning för finsk och svensk fotograf 2021, 10.000 sek,

Till Föreningen Affischjägarna rf, Helsingfors för utställning ”Come to Norden” på Nordiska museet i Stockholm 2022, 15.000 sek,

Till Kosterhavsfestivalen i Strömstad för medverkan från Norge på festivalen 2021, 8.000 sek,

Till Charlotte Calberg, Nordic Trash Collaboration, Köpenhamn för danskt-svenskt performanceprojekt i Helsingör och Gnesta 2021, 8.000 sek.

Utdelade anslag i november 2021:

Till Dansk Selskab for 1700-talsstudier, Frederiksberg för konferens ”Ret og Uret i nordisk 1700-tal” 2022, 20.000 sek,

Till Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet för symposiet för ASLA – Svenska föreningen för tillämpad språkvetenskap 2022, 15.000 sek,

Till Ålands feministparaply rf, Mariehamn för festival med anledning av Feministakademin på Ålands 20-årsjubileum, i Saltvik 2022, 10.000 sek,

Till Nordens Folkhögskola Biskops Arnö för Det nordiska debutantseminariet 2022, 30.000 sek,

Till Nordens Folkhögskola Biskops Arnö för Nordisk textilvecka 2022, 20.000 sek,

Till Föreningen Norden Östersundsavdelningen för Jämt-Trønderska historiedagarna 2021, 10.000 sek,

Till Föreningen Norden i Lund för arrangemang om Nordisk arkitektur och design 2022, 10.000 sek,

Till Kulturfestival på Åland r.f. för inbjudan av nordiska medverkande på Mariehamns litteraturdagar 2022, 20.000 sek,

Till Språk- och litteraturcentrum Lunds universitet för internationell konferens om tillämpad fonetik 2022, 8.000 sek,

Till Institutionen för moderna språk, Uppsala universitet för konferens om små östersjöfinska språk 2022, 8.000 sek,

Till Historiska institutionen, Lunds universitet för nordisk symposium i kunskaps- och utbildningshistoria 2022, 10.000 sek,

Till Avdelningen för folkloristik, etnologi och museistudier vid Islands universitet för 35:e Nordiska etnolog- och folkloristikkonferensen i Reykjavik 2022, 20.000 sek,

Till FÍK – Félag íslenskra kórstjóra/Foreningen for islandske korledere, Reykjavik för körledarkonferens i Reykjavik 2022, 20.000 sek,

Till Föreningen Boska för bevarande av samisk kultur och medicin för tryckning av bok om en samisk gievrie (trumma) 2022, 10.000 sek,

Till Astrid Lindgren-sällskapet, Stockholm för tryckning av skriften ”Tri raske skutt – Astrid Lindgren i samfundet De Nio” 2021, 10.000 sek,

Till Författare och lärare Louise Lindblom, Göteborg för tryckning av bok om Ellen Key och Selma Lagerlöfs korrespondens 2021, 10.000 sek,

Till FD Claus K. Madsen, Nordisk litteratur, Helsingfors universitet för utgivning av boken ”Poesiens sprog: Mønsterdannelse i den nordiske samtids-poesi” 2022, 15.000 sek,

Till Islands Nationalmuseum, Reykjavik för tryckning av publikationen ”I den 11. time – de danske arkitektskolers opmålingsrejser i Island 1970-2006” 2022, 20.000 sek,

Till Föreningen för biblioterapi i Finland, Helsingfors för utgivning av specialutgåva av tidningen Biblioterapi 2022, 15.000 sek,

Till J O Rune Hasslöf, fil mag, för tryckning av översatta protokoll om livet i Ny Kongelf 1615-1648, 2021, 15.000 sek,

Till Etnolog Carina Sjöholm, Lunds universitet för tryckning av bok om sociala och kulturella arenan för jaktturismföretag, 2022, 10.000 sek,

Till Docent i nordisk litteratur Camilla Storskog, Milano universitet, för tryckning av bok om serieadaptioner av nordiska klassiker, 2022, 10.000 sek,

Till Spartacus Forlag AS, Oslo för tryckning av Joanna Rubin Drangers tecknade roman om hennes judiska släkts öde genom och efter 2:a världskriget, 2022, 15.000 sek,

Till FD Jan-Gunnar Rosenblad och FD Gunnel Söderholm för tryckning av bok om myterna kring drottning Margareta, Kristina Nilsson Gyllenstierna och Drottning Kristina, 2022, 10.000 sek,

Till Etnolog Sara Bondea George, Uppsala för tryckning av boken ”Blodets blomma. Växter i svensk folktro”, 2022, 10.000 sek,

Till Tecknare Kirsti Kuusela, Göteborg, för tryckning av nationaleposet Kalevala i serieform, på modern svensk prosa, 2022, 20.000 sek,

Till Föreningen Rostorps Egna Hem, Malmö för tryckning av 100-årsjubileumsskrift – Trädgårdars gröna kulturarv, 2022, 10.000 sek,

Till Katuaq – Grönlands kulturhus för inköp av belysning till utställningsområdet 2022, 20.000 sek,

Till Nordjobbs nordiska sekretariat i Köpenhamn för nordisk seminarieriserie om Sverige och Norden i kultur och historia 2022, 15.000 sek,

Till Lilla Akademien, Stockholm för inköp av notställ till Drottning Silvias konsertsal 2022, 20.000 sek,

Till Songwriters Academy of Sweden, Örnsköldsvik för samarbetsmöten med utbildningar i Danmark och Finland 2022, 20.000 sek,

Till Föreningen Norden Göteborg för nordiskt musikuppträdande i kulturskolor i Finland, Norge och Sverige 2022, 10.000 sek,

Till Föreningen Thermus, Göteborg för nordiska tvärvetenskapliga föreställningen BIOM i Göteborg och Bergen 2022, 15.000 sek,

Till Teater Alandica, Mariehamn för operan ”Djävulsdansen i Skarpan” 2022, 15.000 sek,

Till Amatörteatrarnas Riksförbund, Västerås för översättning av teatermanus för barngrupper från norska till svenska 2021-2023, 20.000 sek,

Till Skådespelare Gaspare Fransson, Helsingfors för praktikvistelse vid Västmanlands Teater i Västerås 2021, 10.000 sek,

Till Koreograf och dansare Erik Eriksson, Köpenhamn för dansprojektet ”Peerspectives” 2021-2022, 15.000 sek,

Till Seriefrämjandet, Malmö för medverkan på Toronto Comic Arts festival 2022, 15.000 sek.

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

Utlyser anslag till ansökan under 2022

Letterstedtska föreningens uppgift är att befordra gemenskapen mellan de fem nordiska länderna på industrins, vetenskapens och konstens områden. Under 2022 kommer anslag att utdelas vid två tillfällen, dels under våren, dels under hösten. Det belopp som står till förfogande för gemensam utdelning uppgår till 1.000.000:- SEK. Ansökan om anslag inges skriftligen till Letterstedtska föreningens huvudstyrelse, Box 1074, SE-101 39 Stockholm. *Ansökan får ej insändas i rekommenderat brev.* Alla mottagna ansökningar bekräftas skriftligen. Ansökan skall, i undertecknat skick, insändas *senast* den 15 februari och *senast* den 15 september 2022. Poststämpelns datum gäller. Besked om utdelade anslag ges *skriftligen* i slutet av maj resp. i slutet av november 2022.

I. Anslag utdelas i första hand till följande ändamål:

- Anordnande av nordiska konferenser och seminarier. Ansökan insändes av arrangörerna varvid konferensspråk och specificerade kostnader anges. Utgifter för administration, måltider, löner, arvoden och traktamenten *beviljas ej*.
- Gästbesök av forskare från annat nordiskt land eller till exkursioner för grupper av personer. Ansökan insändes av den mottagande institutionen eller motsvarande. Utgifter för administration, måltider, löner, arvoden och traktamenten *beviljas ej*.
- Tryckning, översättning eller publicering av skrifter av gemensamt nordiskt intresse. Även kvalitetssäkrad digital publicering kan komma i fråga. Offert skall bifogas ansökan. Till periodiska skrifter ges enbart engångsanslag. Doktorander skall bifoga handledarintyg.
- Vetenskapliga, jämförande studier av företeelser i de nordiska länderna som är av gemensamt nordiskt intresse. Doktorander skall bifoga intyg om sin forskning från handledaren. Av intyget skall framgå varför anslag bör ges till det uppgivna ändamålet.
- Inköp av litteratur eller kontorsutrustning till nordiska institutioner eller lärosäten med utpräglad nordisk inriktning. Kostnadsberäkning skall bifogas ansökan.

Ansökningsbeloppet bör ligga i intervallet 10.000 till 50.000 SEK.

Anslag utdelas, enligt föreningens praxis, ej till:

- projekt som ägt rum vid ansökningstillfället,
- resor och uppehålle inom det egna landet,
- festskrifter till personer eller seminarier av avtackningskaraktär,
- språkgranskning av avhandlingar eller andra skrifter,
- till löner, arvoden, traktamenten eller normala levnadsomkostnader samt
- till medicinska ändamål.

II. Under 2022 står sammanlagt 150.000 SEK till förfogande för främjandet av nordiskt konstnärligt utbyte. Ansökan skall, i undertecknat skick, insändas *senast* den 15 februari resp. *senast* den 15 september 2022 till Letterstedtska föreningens huvudstyrelse, Box 1074, 101 39 Stockholm. Poststämpelns datum gäller. *Ansökningar får ej insändas i rekommenderat brev.* Besked om utdelade anslag ges *skriftligen* i slutet av maj resp. slutet av november 2022. Ansökt belopp bör ligga i intervallet 5.000 till 20.000 SEK.

III. Enskild person eller enskilda personer kan också ansöka om anslag för studieresor till annat nordiskt land. Ansökningsbeloppet bör ligga i intervallet 2.000 till 10.000 SEK. Ansökan sändes, i undertecknat skick, in *senast* den 15 februari 2022 (poststämpelns datum gäller) till:

Danska sökande:

Letterstedtska föreningens danska avdelning
c/o Steen A. Cold, Skodsborgsparken 14, DK-2942 Skodsborg.

Finländska sökande:

Letterstedtska föreningens finländska avdelning
finland@letterstedtska.org.

Anm. Den finländska avdelningen tar även emot ansökningar insända *senast* den 15 september 2022.

Isländska sökande:

Letterstedtska föreningens isländska avdelning
c/o Bryndís Sverrisdóttir, Nesbali 70, IS-170 Seltjarnarnes.
bryndis.sverris@gmail.com.

Anm. Den isländska avdelningen tar även emot ansökningar insända *senast* den 15 september 2022.

Norska sökande:

Letterstedtska föreningens norska avdelning
c/o Jan Kløvstad, Molandsvegen 824, NO-4849 Arendal, norge@letterstedtska.org
Anm. Den norska avdelningen tar även emot ansökningar insända *senast* den 15 september 2022.

Svenska sökande:

Letterstedtska föreningens svenska avdelning
Box 1074, 101 39 Stockholm

Anm. Den svenska avdelningen tar även emot ansökningar insända *senast* den 15 september 2022.

En checklista för ansökan finns på hemsidan www.letterstedtska.org.

En förteckning över utdelade anslag återfinns i *Nordisk Tidskrift* 4/2017, 3/2019, 1/2020, 1/2021 osv. Se www.letterstedtska.org.

Letterstedtska föreningen hanterar personuppgifter i överensstämmelse med EU:s Dataskyddsförordning GDPR.

BOKESSÄ

FRIDRIK ÓLAFSSON – STORMÄSTARE I SCHACK

Det är en stor och viktig tilldragelse att det nu kommit ut en monografi över schackstormästaren *Friðrik Ólafsson*, hans liv, hans bana som schackspelare och hans yrkeskarriär. Schack har spelats på Island i över tusen år och stormästaren Friðriks insatser är en viktig del i den traditionen.

Här nedan följer först en kort översikt över hans levnadsbana och yrkeskarriär, därefter berörs i stora drag schackspelets historia på Island, sedan några ord om Friðriks insatser på schackkonstens arena och till sist berörs det arv han lämnar efter sig.

Levnadsbana och yrkesliv

Friðrik är född i Reykjavík den 26 januari 1935. Våren 1955 tog han studenten vid Menntaskólinn i Reykjavík och tog sedan juristexamen vid Islands universitet 1968. Han arbetade som handläggare på justitiedepartementet 1968–1974, som redaktör för den isländska lagboken 1982–1983 och som alltingsdirektör 1984–2005. Under åren 1978–1982 var han president i Världsschackförbundet, FIDE. Friðrik hedrades med titeln internationell mästare vid FIDE:s kongress i Moskva 1956 som förste islänning, och utnämndes till stormästare vid FIDE:s kongress 1958. I oktober det året var han nummer 13 på rankinglistan över världens bästa schackspelare, endast tolv sovjetiska schackmästare ansågs honom överlägsna.

Schack på Island

De äldsta skriftliga omnämningarna av schack och schacksport är från mitten av 1200-talet, däribland främst Snorre Sturlassons beskrivning i Olof den heliges saga i skildringen av konfrontationen mellan Knut den store och Ulv jarl. Kraftmätningen ska ha ägt rum år 1028, men historien nedtecknades alltså mycket senare.

I kapitel 93 i Morkinskinna (en samling kungasagor) berättas om när Sigurd Slembe Magnusson var på Island tillsammans med Þorgils Oddason från Saurbær. I samma kapitel berättas att en norrman och en islänning satt och spelade schack. Norrmannen bad Sigurd "att ge honom råd rörande spelet. Sigurd överblickade ställningen och "den tycktes honom vara närmast förlo-rad". För att göra en lång historia kort tar Sigurd till argan list och "ruckar" schackbrädet, och sedan "träter de om vem som hade segrat". Historien tas upp här för att illustrera att detta schackparti ska ha spelats runt år 1130, och det lär därför vara den äldsta skildringen av ett schackparti på Island. Denna

berättelse är ett i raden av många exempel på att mången var mannen förr i tiden som tålde illa att förlora, och det lär väl vara sant även idag.

En av de mest detaljerade och bästa källorna om schackspel i fornnordisk litteratur finns i Magus jarls saga. Den översattes till isländska på 1200-talet och existerar endast i form av avskrifter. Där hittar man ett stort antal ord och talesätt som har sitt ursprung i schackspelet. Trots att detta är en översättning är språkbruket variationsrikt och känns inte alls avslaget.

Som intressant kuriosa kan nämnas att enligt lagen under tiden för stormannaväldet (930-1262) var det förbjudet att spela schack om pengar. I lagtexten står: "Ingen skall heller spela schack och därvid vedervåga reda penningar eller sådana ting som är för dem mycket värdefulla." Och i Konungaspegele kan man läsa: "Så finnes även saker du ska undvika som Den onde själv, det är dryckjom och schack, skökor och osämja."

Detta om de allra äldsta källorna där schackspel på Islands nämns, men av senare källor kan man också dra slutsatsen att islänningar som schackspelare har varit vida berömda. Med början på senare delen av 1500-talet uppstår den genre som kan kallas Islandsskildringar. Dessa skrifter förtjänar ingen större uppmärksamhet eftersom de bygger på stor okunnighet, till vanära för Island och islänningarna. Ändå finns där ett och annat värdefullt kunskapskorn, till exempel beträffande islänningars skicklighet i schackspel. Två särdeles skamliga exempel är Dithmar Blefkens text från 1607 samt en dikt av Göries Peerse från 1561. Om islänningarnas schackkunskap skriver Blefken: "På vintern ligger invånarna ofta flera dagar i sträck i sängen och övar sig i schack." Och i en kommentar till sin dikt nämner Peerse islänningarnas schackintresse: "Då måste tjänstefolket eller barnen servera dem mat och dryck i sängen, och när de har ätit sig mätta vill de inget annat göra än att spela schack på sina bräden och tar dem ofta med sig dit (alltså till sängen)."

Dessa skildringar är ju inte särskilt smickrande men på sitt sätt bekräftar de ändå samma bild av islänningarnas kunskaper i schack som kommer fram i de antika skrifterna.

Man säger ofta att varje generation har skyldighet att ta vara på det arv som den förra generationen lämnar efter sig, och sedan ansvarar för att lämna över detta arv i oförstört skick till generationen efter – och helst med något nytt inslag. Av det ovan anförda tycks det uppenbart att schack har varit och är en betydelsefull del av det isländska kulturarvet och kvarlätenskapen är rikhaltig. Därmed är det också intressant att skärskåda hur det tjugonde århundradets generation har förvalt det arv den fick överta.

Friðriks schackkarriär

Friðriks schackkarriär kan delas in i några olika epoker. Under åren 1946–1950 tog han de första stegen på den bana som sedan kom att bli hans. Endast elva år gammal deltog han i sin första schackturnering på 1946 års isländska schack-

kongress. Därefter följde den ena turneringen efter den andra och Friðrik gjorde snabba framsteg. 1950 hölls en internationell ungdomsturnering i Birmingham och det var första gången Friðrik deltog i ett evenemang utomlands. Friðrik blev Islandsmästare sex gånger, först som landets yngste schackmästare, och 1953 blev han Nordens yngste schackmästare någonsin. I slutet av 1955 vann han en storseger över den mycket skicklige argentinske stormästaren Herman Pilnik med fem segrar mot en. Denna seger väckte stor uppmärksamhet på Island och gjorde Friðrik till rikskändis. Kanske var det här en försmak av vad som komma skulle, för strax efter denna seger deltog han i en internationell schackturnering i Hastings 1955–1956 där han kom, såg och segrade. Man kan med fog påstå att den turneringen innebar en omvälvning i Friðriks karriär som schackmästare. Redan i första omgången besegrade han Mark Taimanov, en av Sovjetunionens främsta stormästare, och kom till slut på första plats tillsammans med den sovjetiske stormästaren Viktor Kortjnoj, som sedermera skulle komma att föra en hård kamp om världsmästartiteln mot Anatolij Karpov. I och med denna turnering vann Friðrik inte bara internationellt erkännande som schackmästare utan blev dessutom i det närmaste över en natt folkhjärte hemma på Island.

Hela Friðriks schackkarriär är fullkomligt enastående och därför blir det förstås svårt att nämna någon enskild turnering som utmärker sig eller är mer minnesvärd än andra, men ska man ändå göra det tänker man i första hand på interzontturneringen i Portoroz 1958. Den turneringen är mycket minnesvärd av många orsaker. För det första knep Friðrik en av de sex översta placeringarna vilket renderade honom rätten att tävla i utmanarturneringen i Jugoslavien 1959 om rätten att tävla mot själve världsmästaren. För det andra förlänades han titeln stormästare vid FIDE:s kongress som hölls under den tid som interzontturneringen pågick. För det tredje är turneringen minnesvärd därför att så gott som hela Island höll sig informerad om tävlingsresultaten som rapporterades ingående i isländska media. I Helgi Ólafssons bok tecknas en detaljerad bild av turneringen, inte enbart genom utmärkta referat av olika partier, utan läsaren får också en fin känsla för den spänning som rådde mellan de tävlande.

De närmsta åren efter interzontturneringen i Portoroz återfanns Friðrik bland världens främsta schackspelare och deltog i de flesta stora turneringar som arrangerades, men efter interzontturneringen i Stockholm 1962 tog han paus som professionell spelare, bildade familj och avslutade sina juridikstudier. Men han hade på intet vis lagt schackpjäserna på hyllan, utan deltog i många turneringar både utomlands och hemma på Island.

Under sin karriär som professionell schackspelare bör Friðrik ha tävlat mot de flesta av världens främsta schackmästare – om inte alla, bland andra världsmästarna Vasilij Smyslov, Michail Tal, Tigran Petrosian, Boris Spasskij, Anatolij Karpov och Bobby Fischer. Men vilket kan ha varit hans allra bästa parti schack? Det är svårt att avgöra, men ett parti man osökt kommer att tänka på är det han spelade på den internationella turneringen i Las Palmas 1975. I ett

parti där han spelade svart vann han över själve "trollkarlen från Riga", Michail Tal. Det var ett genialt parti och man kan nog påstå att Friðrik besegrade den våghalsige kombinationsspelaren Tal med hans egna vapen.

Med sin schackbegåvning bidrog Friðrik till att utveckla schackkulturen på Island och blev en förebild för unga lovande spelare, och med sitt prydliga yttre och sin ödmjukhet vann han sina landsmäns respekt och kärlek.

Det som står kvar

Boken är god läsning, språk och stil utmärkta, och i själva verket handlar boken om så mycket mer än schack. In i texten flätas all möjlig intressant kunskap på ett smidigt sätt, t.ex. namnforskning (med torget Hlemmur i Reykjavík som ett exempel), etymologi (med älven Rauðará som ett exempel), och intressanta upplysningar även på andra områden. Exempelvis berättar han om samarbetet mellan Alan Turing och den brittiske schackmästaren Hugh Alexander, där man får ta del av andra sidor av en schackspelande stormästare än vad som är vanligt.

Friðriks utomordentliga talang som schackkommentator är välkänd på Island. Hans referat är samtidigt både koncisa och lättbegripliga. I den rollen är han en av de allra främsta. Till detta kommer inte minst att referaten dessutom ofta är mycket underhållande. Han flätar in roliga anekdoter och intressant information om sina motståndare och lyckas på så sätt återge en levande bild av stämning och atmosfär på de olika spelplatserna, och sist men inte minst får läsarna ta del av den spänning som rådde medan partierna pågick.

Friðriks arv

I Helgi Ólafssons monografi över Friðrik Ólafsson ges en god bild av Friðriks schackkarriär, och alldeles säkert kommer skildringarna av några speciella schackpartier att öka kunskapen om schackspel bland spelare i framtiden. 1972 utkämpades kampen om världsmästartiteln i schack mellan Fischer och Spasskij i Reykjavík. Det var förbundet med stora svårigheter att få hålla evenemanget på Island och det var ganska säkert så att arrangörerna kunde dra nytta av det goda rykte Friðrik hade gett både sig själv och sin nation i schackvärlden.

Boken är mycket mer än en schackbok, även om den naturligtvis är utmärkt som sådan. Den är skriven i första person för Friðriks räkning och den ger en unik inblick i isländskt samhälle under de år som skildras. Det framgår mycket klart att Friðriks landsmän höll sig väl underrättade om hans schackkarriär och nästan höll andan av spänning när Friðrik tävlade mot världsstjärnorna.

Det brukar sägas att en bra lärare gör avtryck hos sina elever och man måste utan tvekan kunna hävda att Friðrik betytt mycket för de stormästare som följde i hans fotspår, tog över stafettpippen, så att säga, och definitivt satte Island på schackkartan.

Jón G. Friðjónsson

Översättning från isländska: Ylva Hellerud

Helgi Ólafsson. *Friðrik Ólafsson. Hið íslenska bókmenntafélag*, Reykjavík 2020.

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

ERKKI LIIKANEN – EN FINLÄNDSK KOMMISSIONÄR OCH SANN EUROPE

EU-kommissionären *Erkki Liikanen* har inte varit Finlands talesman i EU-sammanhang eftersom kommissionärerna jobbar för hela EU och inte primärt för sitt ursprungsland. Han ska betraktas som en finländare som är en europe som har jobbat för ett bättre Europa och EU. Men med honom på posten som Finlands första EU-kommissionär från EU-anslutningen 1995, tills han avgick två perioder senare, 2004, har Finland satt ett av sina bomärken av trovärdighet och tillit, det som Finland erhållit och värderat högt inom EU-familjen.

Det ovannämnda sägs inte i klartext någonstans. Men det är i varje fall den bild som skapas när Erkki Liikanen med egna ord sammanfattar de nio åren med honom i EU:s innersta kärna. Inte så att han skulle skriva det rakt ut på läsarens näsa, tvärtom får man dra de slutsatserna mellan raderna i Liikanens uppgörelse med sina kommissionärsår. Det torde komma fler böcker från hans penna, efter EU-åren blev han vald till direktör för Finland bank och i en tidigare biografi (*Olin joukon nuorin*) har han beskrivit åren som riksdagsledamot (han var yngst, 21 år, då han blev invald).

1994 var han diplomat, EU-ambassadör för Finland, och 44 år gammal. Finlands medlemskap i EU stod klart och landet skulle få utnämna sin första kommissionär.

Vid folkomröstningen om EU-inträdet höjdes det röster i Finland för att han kunde bli rätt man, men statsministern Esko Aho hade också en egen Centerkandidat, Esko Ollila. Samlingspartiet hade också en egen favorit, Pertti Salolainen. Notering i dagens eftervärld: inget parti lyfte fram någon kvinna.

Presidentens ord vägde tyngst, och president Martti Ahtisaari (socialdemokrat liksom Liikanen) utnämnde Liikanen. Senare skulle – med några veckors mellanrum – ett gemensamt morgonmål eller en lunch snarast bli kutym dessa herrar emellan, något som ingick i Liikanens ”vardag” när han med någon veckas mellanrum veckoslutspendlade till Helsingfors. Ahtisaari ville hålla sig uppdaterad med EU.

Det var inte några små portföljer det lilla landets första kommissionär fick att bära, och det var heller ingen slump att han fick dem. Han hade bett om budgetportföljen, men fick genast höra att han skulle få mer, personal- och annan förvaltning, översättningar och it-tekniken. Många varnade honom om en stor arbetsbörda och för liten synlighet.

Sveriges och Norges kommissionärsnamn fanns också redan på förslag, trots att deras folkomröstningar då inte ännu hållits. Anita Gradin skulle få ta hand om migrationsfrågor och Thorvald Stoltenberg var påtänkt för fiske, men

det norska folket ville annat. Nej-sidan vann med 52 procent av rösterna. De nya EU-medlemsländerna från 1995 års början blev således Finland, Sverige och Österrike.

När Erkki Liikanen beskriver den för Finland och honom ”nya EU-världen” gör han det på ett jordfast och vardagligt sätt. Han berättar om hur stort det kändes. Han jämför med hur han som finansminister i Finland hade haft en politisk sekreterare i sin egen stab – nu kunde han välja många högra händer. En kabinetschef (finländare), en förvaltningsansvarig (fransyska), en nyckelperson för EU:s budgetarbete (tysk), och en person för EU-relaterade frågor utanför kabinettet (britt). Det fanns omkring 1000 anställda i de avdelningar han var kommissionär för. Arbetspråket var franska.

Han låter också läsaren ta del av det privata, berättar om hyresbostaden han inrättar nära parlamentet, om kvarterskrogens italienska mat som senare allt oftare byts ut mot den hemlagade, då även frun Assi har ett jobb hon kan sköta från Bryssel. Boken *Komissaari* har några tydliga hälsningar till dagspolitiken, EU och till medierna. Till den senaste hör hans efterhandsanalys av turerna kring Assis arbetsförhållande som ledde till att hon år 1999 sade upp sig från sitt jobb och en tid därefter flyttade hem till Finland. Det hade väckts anklagelser om att Jacques SanTERS kommission skulle ha gjort tjänstemannautnämningar som kunde tolkas som nepotism. Hennes anställning vid ett finländskt, statligt social- och hälsovårdsverk (dåvarande Stakes) fanns med i ryktena om dylika, och Erkki Liikanens fru blev ett fall som behandlades i såväl parlamentet som i kommittén för oberoende experter vid EU, med medlemmar från Europadomstolen med flera jurister. Samtliga fann hennes fall felaktigt anklagat, men hon tog processen hårt.

När Erkki Liikanen behandlar den här episoden i sin bok, och han återkommer till den vid ett flertal tillfällen, skriver han med en sådan verbal glöd som knappt kan noteras någon annanstans. Han är upprörd över det han upplever som en så orättvis behandling, och det smyger sig till och med in något enstaka språkfel i texten.

I en bok som sammanfattar alla större händelser i EU-politiken under nio år är det nästan anmärkningsvärt mänskligt att märka att Liikanens starkaste band inte är till EU, det är till frun. Visst väver han in annat personligt också, ett exempel är känslösvallet sommaren 1997 då hans far dör och hans äldsta dotter gifter sig.

Det är ändå EU den här boken handlar om. EU och arbetet som kommissionär. Möten, resor, frustrerande samtal och givande samtal, kolleger att uppskatta och kolleger att förundra sig över. Det blir många kända namn som passerar på raderna, några han analyserar så noggrant att det är lätt att förstå att den här boken inte kunde utkomma förrän deras tid i den politiska Europatoppen fanns i backspegeln. Vi talar om en tid då den gemensamma valutan kom och

Europeiska Centralbanken grundades, om en tid av EU-utvidgning och samarbetsförhandlingar med nya medlemsländer, om Agenda 2000, om en tid då telemonopolet övergavs och medlemsländerna förpliktigades öppna linjerna för konkurrens. Det är historia, många milstolpar i Europas gemensamma historia 1994-2004.

Vill någon snabbt EU-uppdatera sig finns en detaljerad tidslinje i bokens avslutande kapitel.

Intressanta är också tankarna kring hur kritiken mot EU-byråkratin växer och om svårigheterna att konkretisera EU och föra det närmare medborgarna. Det här diskuterades livligt redan innan millennieskiftet, och särskilt mycket längre har vi inte kommit i dag.

Erkki Liikanen hann jobba under tre kommissionsordförande, Jacques Delors, Jacques Santer och Romano Prodi. Han berättar om arbetet tillsammans med dem och ägnar dem också varsitt kapitel. Delors hyser han stor aktning för, Santer lärde han sig uppskatta och ägnar honom många lovord, medan han gällande Prodi hade större förväntningar. Det här sägs ganska framt, och han konstaterar att Prodi kom från universitetsvärlden till politiken, och återvände dit.

Liikanen återvände till Finland. När samtalet från Finlands Banks styrelseordförande kom (om att han föreslås bli chef för banken) råkade han just ha Carl Bildt på besök i sitt arbetsrum. Samtalet kom i april, men den här europén hade redan meddelat att om han blir vald vill han först slutföra vissa pågående frågor som kommissionär. Han tillträdde i juli 2004 vid Finlands Bank.

Anja Kuusisto

Erkki Liikanen. *Komissaari*. Siltala (förlag), Helsinki, 2021.

HERMAN FRIEDLÄNDER – KÖPMAN, RISKKAPITALIST OCH MECENAT

I biografins natur ligger problemet med avvägningen mellan det generella och det unika. Skriver man om en speciell person riskerar framställningen att bli alltför snäv. Personligheten riskerar att ges alltför stort utrymme i förhållande till det samhälle personen verkade inom. Och – motsatsen – skriver man för mycket om samhällsutvecklingen och allmänna drag i skeendet riskerar den biograferade att bli blott en skuggfigur. Man riskerar att missa det karakteristiska, det unika i den enskildes gärning.

Låt mig säga det redan nu. *Johan Schüch* har gjort denna avvägning på ett föredömligt sätt. I hans framställning rörande köpmannen, industrialisten, riskkapitalisten, mecenaten, konstsamlaren m.m. Herman Friedländer (1842–1920) sätts dennes gärning in i ett större sammanhang som för läsaren in i den dynamiska tid som utmärkte det svenska samhället under decennierna runt sekelskiftet 1800-1900-tal.

Friedländer växte upp i en judisk köpmannafamilj i Stockholm och kom hela sitt liv att vara en del av den judiska gemenskapen. Släkten kom från Tyskland och tillhörde den tidiga gruppen av judiska invandrare som genom Gustav III:s reformpolitik tilläts bosätta sig i vissa städer i det annars mot judar misstänksamma och fientligt inställda Sverige. Utmärkande för denna grupp var bland annat den starka släktsammanhållningen. Man slog vakt om den sina. Anställningar i de olika firmor som etablerades gavs företrädesvis till familjemedlemmar och släktingar. Friedländers egen karriär är ett uttryck för detta – även om undantag fanns. Redan i 20-årsåldern fick han ansvaret för att leda en grossistverksamhet inom textilbranschen: H.Schücks änka. Firman hade anor från slutet av 1700 – talet och kom under Friedländers ledning att ge en god avkastning. Han blev även finansiell ledare för Bulten, ett verkstadsföretag inom den snabbt växande industrin. Här fanns inga band till det judiska nätverket. Men väl till ingenjörer upptagna av utbyggnaden av det svenska järnverksnätet. Affärsidén var att standardisera utbudet av bultar, muttrar och skruvar. En idé som visade sig hållbar och mycket lönsam.

Båda dessa plattformar skapade förutsättning för en enastående förmögenhet.

Friedländer blev en av landets mest förmögna personer. Hans personlighet kännetecknades av plikt känsla och sparsamhet. Han valde sina utgifter med omsorg. Bland annat köpte han en grandios sommarvilla i Stockholms skärgård, som fortfarande mer än hundra år senare imponerar. Men det är framförallt genom sin konstfrämjande verksamhet som Friedländer blev uppmärksam. Han samlade samtida konst och hade en god blick för vilka konstnärer som hade kvaliteter utöver det vanliga. I hans samling – vilken donerades till Nationalmuseum – återfinns bland andra målningar av Carl Larsson, Bruno Liljefors, Ernst Josephson och Eugène Jansson. Med målaren Carl Larsson utvecklade Friedländer en personlig relation som på ett intressant sätt avspeglar den komplexa relationen mellan konstnären och hans mecenat.

Till rollen som förmögen industrialist hörde även engagemang inom den filantropiska verksamhet som präglade decennierna runt sekelskiftet. Han satsade på att bilda ett judiskt äldreboende – ålderdomshem – enligt dåtidens mest framsynta idéer i stark kontrast till de kommunala fattighusen. Det invigdes 1923 – tre år efter donators död.

Även vid tillkomsten av Handelshögskolan i Stockholm bidrog han med ansevärd belopp – övertygad om att en fortsatt industriell expansion krävde ekonomiskt skolade entreprenörer och tjänstemän.

Johan Schücks skildring av Friedländer är spänstigt skriven och välformulerad. Han lyckas att på ett ledigt sätt fånga personen i sin komplexitet och mångfald och samtidigt med säker hand teckna samhällsomvandlingens dynamik.

Per Thullberg

Johan Schück. *Herman Friedländer. En svensk judisk historia*. Medströms förlag, Stockholm 2021.

SOBER BOG OM DANMARK OG NORGE DEN GANG OG NU

Kristoffer Flakstads bog om Norge og Danmark er en velskrevet og personlig bog som kommer rundt i de fleste fjorde og ned af de fleste fjelde.

Bergen er den bedste hovedstad Norge aldrig fik. Siger man i Bergen. Skrønen er at svenskerkongen led af søsyge, derfor gjorde han Knut Hamsuns Kristiania siden Oslo igen til hovedstad. I marchafstand fra kongeriget Sverige som i 1814, faktisk skød på frihedselskende nordmænd. Og såmænd var lige ved at gøre det igen, da Norge endeligt blev helt selvstændigt i 1905.

Jamen læseren mærker at Kristoffer Flakstad, forfatter til den charmerende, informative og velskrevne *Den danske bog om Norge* er halv nordmand fra den gamle hansestad Bergen. Norges vindue mod vest og port til Verden. Med de berømte bysbørn, forfatterne Ludvig Holberg og Amalie Skram, den første forlod sit Norge for at blive europæer, den anden hadede sit fædreland og døde som dansker.

Men selv om Flakstads norskhed er fra det kosmopolitiske Bergen er han gennemført loyal over for resten af Norge. Den chikke hovedstad med operahus og højt til loftet, det nyrige Olie-Norge med hurtige penge, parvenupræl og postmoderne parcelhuse. Samt det gammeldags Bygde-Norge med både puritanisme – og satanisme! Forsagelseskristendom og hjemmebrændt spiritus i det skjulte. Her går man ikke kun i kostbar folkedragt, *bunad*, den ene gang om året, nationaldagen den 17. maj. Flakstad promener personligt med os fra den gang Stornorge i middelalderen talte Roma midt i mod, gjorde Island og Grønland til sit og kuede både Danmark og Sverige. Så kommer Kalmarunionen og 400 års natten, som Henrik Ibsen kaldte danskertiden, ironisk nok på et sprog som reelt mere er dansk end norsk. Og gik glip af Nobelprisen sikkert fordi han skosedede Norges langrend i for små ski.

Prisen gik til Bjørnstjerne Bjørnson, også i sit hjemland i dag nok mest kendt for nationalsangen 'Ja vi elsker dette landet'. Samtidig er det Otto Mortensens musik som gør Nordahl Griegs 'Kringesat af fjender' til norsk sørgesang over tragedien i 2011 på Utøya. Pacifisten og kommunisten Griegs digt var længe mere værdsat i Danmark end i Norge. Et kongerige med et demokratisk kongehus der gør selv stålsatte republikanere royale for en stund. I hvert fald når kongen i 1940 siger nej til tyskerne med Jesper Christensens bramfri danske stemme i spillefilmen fra 2016.

Det moderne Norge dyrker stadigvæk med stolthed og respekt sin egen suveræne litteratur og sit æregne sprog, noget vi med vort tungemål og i det hele taget værdirelative og kulturlabile danskere kunne lære meget af. Men sket er sket og spist er spist som Bamsefar brumler i "Dyrene i Hakkebakkeskoven", Torbjørn Egners klassiker som fik teaterpremiere i København. Ligesom Ibsens "Et dukkehjem" første gang så teaterlyset her i 1879. For nylig kom fjernsynsserien "Skam" op på en københavnsk scene.

Flakstad skæmter om hvordan nordmænd undrer sig over at teenagerserien om den velbjergede del af Oslos gymnasieungdom bliver til kultisk sorgarbejde for voksne middelklassedanskeres egen skolegang med sorger og glæder i det forsømte forår. Men i norske øjne er danskere nostalgiske latinere, let til tårer, løvsagtige og lattermilde, glad for mad med hvidløg, fritgående fadbamser og kold hvidvin midt på dagen. Til gengæld ser vi gerne broderfolket som en dristig sætercowboy og djærv jente, stolte og stovte og mere hjemmehørende i hytten på fjeldet eller på skin i Telemarken end i en stor hestekraftig Tesla fræsende igennem en bjergtunnel.

Flakstad får det meste med omkring det nære og tætte forhold mellem os og de norske, gådefuldt smukt og historisk mystisk for andre skandinaver. Bogen skriver om de norske tilstande der gav mindreværdskomplekser i Danmark under Besættelsen under Anden Verdenskrig. Men også nøgternt at nazisme og antisemitisme var mere udbredt i Norge. At norske tilstande og kunne tage karakter af borgerkrigs-lignende modsætninger. Men krigen gav også Danmark og Norge et nyt skæbnefællesskab. Norge led ubærligt, gamle Danmark sendte nødhjælp da landet ligesom under Napoleonskrigene var truet af hungersnød. Således som det fortælles i Henrik Ibsens nationalt episke digt fra 1861 "Terje Vigen", som Flakstad også fermt fortæller baggrunden for.

En mindre mangel er, at Flakstad ikke nøjere skildrer den frugtbare grøde i norsk film og fjernsyn for øjeblikket. Udover "Skam" er nogle af tidens interessanteste tv-serier norske, både dem der handler om Norge der var en gang og det senmoderne Norge som sprøjter op med Nordsøolien. Men dette er anmelderens danske flueknep, på norsk 'noe flisespikkeri'. "Den danske bog om Norge" er et smukt sobert signalement af en lang og omstridt skilsmisse som i sidste ende endte lykkeligt. Med sandheden om at gammel kærlighed alligevel aldrig rustet.

Bo Tao Michaëlis

Kristoffer Flakstad. *Den danske bog om Norge*. Gads Forlag, København 2021.

KARIN SÖDER BLAND ANDRA CENTERLEDARE

Karin Söder var under tjugo år en mycket omtyckt och uppskattad ordförande i Letterstedtska föreningens huvudstyrelse. Bakom sig hade hon en lång politikerbana. Hon hade bl.a. varit vår första kvinnliga utrikesminister och vår första kvinnliga socialminister. En kort tid var hon också partiledare. Efter att i fjorton år ha varit Thorbjörn Fälldins vice som ledare för Centerpartiet fick hon i november 1985 överta ansvaret, då Fälldin avgick med omedelbar verkan. Efter ett halvår som tillförordnad valdes hon till ordinarie. Redan i januari 1987 avsåde hon sig posten som följd av en svår sjukdom. Denna klarade hon sig genom under det följande året. Partiledarskapet blev alltså ett kort inslag i slutet

av hennes politiska gärning. Vad hon främst blivit hågkommen för är att hon även här blev den första kvinnan, som ledare för ett riksdagsparti. Jag själv uppfattade inte partiledartiden som särskilt viktig och tyckte nog knappast att Karin var någon typisk partiledare. Framför allt föreställde jag mig att hon skulle ha svårt att leva med de personangrepp som posten ofrånkomligen är förenade med.

I någon mån har jag fått revidera min uppfattning efter att ha läst *Gunnar Björks* bok *Ledarskap i politiken. Möten med Gunnar Hedlund, Thorbjörn Fälldin, Karin Söder och Olof Johansson*. Det är denna förnyade belysning av Karin Söders insats som har fått motivera att boken redovisas här. Jag vill nämna att jag daterar min vänskap med Karin till 1971 då hon kom in i riksdagen, där jag då sedan flera år var tjänsteman. Jag var senare bl.a. ordförande i socialberedningen under hennes tid som socialminister och biträdde henne också i det nordiska arbetet. Jag saknar dock insyn i partiarbetet.

Gunnar Björk blev som ungdomspolitiker riksdagsledamot (C) redan vid enkammarriksdagens början 1971. Han stannade där tills han 1992 tillträdde ämbetet som landshövding i Dalarna. Om boken ska genast sägas att under rubriken är väl så viktig som huvudrubriken. Det är inte fråga om att han analyserar och värdesätter de fyra partiledarna. Han berättar om sina möten med dem, och vad han skriver ger en god bild av både hur han själv har sett på dem och hur de har tett sig som politiska ledare.

Karin Söder tecknas i korthet som ett mellanspel efter en lång tid med Gunnar Hedlund och Thorbjörn Fälldin. Ingen tvekan råder om att de båda hör till de viktigaste svenska politikerna under efterkrigstiden. För riksdagsgruppen innebar dock inte deras tid någon guldålder. En bidragande orsak var att partiet 1951-57 ingick i koalitionsregering med socialdemokraterna och att vi 1976-82 hade borgerliga regeringar. Det torde stå klart att Hedlund inte närmare engagerade sig i det parlamentariska arbetet. Han var också mycket borta. Fälldin hade hela tiden nära kontakter med partiinstanserna men hans personlighet var onekligen dominerande. Gunnar Björk döljer inte sin beundran men hemfaller inte till panegyrik utan redovisar även negativa incidenter.

Man måste ha bakgrunden klar för sig då man värderar Karin Söders partiledarskap. Efter 37 år med Gunnar Hedlund och Thorbjörn Fälldin, därav tolv i regeringens skugga, blev Karin Söders tid som ordförande en välkommen paus. Hon blev en mycket uppskattad partiledare som lugnt och metodiskt tog itu med arbetet, skriver Gunnar Björk. "Hon påbörjade ett efterlängtat förnyelsearbete som hade saknats under många år. Hon var generös och bjöd in ledamöter att stödja henne. --- Grupper tillsattes och ett förnyelsearbete som hade saknats under många år kunde starta." Hon var ovanlig för att hon bad om hjälp, skriver Gunnar Björk. Hon hade talesättet att "god planering är arbetsmoder" och det fick riksdagsgruppen lära sig att arbeta efter. Gruppens kanslichef berättade för Gunnar Björk att han hade vissa problem att finna

sin roll i denna höga aktivitet med en ordförande som själv tog upp frågor på riksdagskansliet efter år av ett mer distanserat ledarskap.

En kritisk läsare frågar sig kanske om det inte i själva verket var så att Karin Söder, ålagd ett oönskat uppdrag, släppte lös riksdagsgruppen för att minska sin egen beslutsbörda. Gunnar Björk gör det viktiga tillägget att det vore att underskatta Karin Söders förmåga om man inte också väjde in att hon ”skickligt kunde spela sitt spel” och verkligen ”var kokt i tre vatten”. I likhet med sina företrädare slapp hon ingalunda kriser – inom ett halvår inträffade mordet på Olof Palme och olyckan i Tjernobyli – men det var ingen som krävde hårda beslut av partiledaren. Hon föredrog att inte agera ensam, även om hon var väl rustad för att genomföra egna önskemål.

Gunnar Björks korta framställning har fått mig att tänka tillbaka. Jag tror att jag måste revidera min bedömning av Karin Söders partiledarskap. Det var nog viktigare både för henne själv och för partiet än jag tidigare föreställt mig. Men en närmare värdering är inte min sak, och detta är inte rätta platsen.

Om Gunnar Björks bok vill jag tillägga att den är sympatisk – han vill varken försvara sig eller utdela tjuvnyp och väjer inte för påpekanden som kan vara obekväma. Själv har jag haft nöje av att läsa boken som en berättelse om en ansedd riksdagsmans liv och tillvaro. Dispositionen är dock inte helt klar och ibland förutsätts rätt goda förkunskaper. Uppsala möte på hösten 1973 – om ev. sammanslagning av Centerpartiet och Folkpartiet – kommer nog inte alla ihåg, och framställningen gynnas inte av att kärnkraften får ett eget kapitel efter det om regeringarna Fälldin. Ett långt kapitel redovisar hans verksamhet som försvarspolitik. Jag slutar med att återge en sann anekdot som han berättar. Som ordförande i en försvarskommitté nödgades han uppsöka stats- och ekonomiministrarna för att få besked om nästa års budget. När han kom tillbaka till sitt rum i riksdagshuset stod försvarsministern och hans statssekreterare utanför dörren, båda klädda i svart överrock och med hatten i hand. De ville veta vilken budgettram de hade de närmaste åren. ”Vi får aldrig något besked från Finansdepartementet så nu hoppas vi på dig.” Ett exempel på regeringens mödor efter många år i opposition.

Fredrik Sterzel

Gunnar Björk. *Ledarskap i politiken. Möten med Gunnar Hedlund, Thorbjörn Fälldin, Karin Söder och Olof Johansson*. Ekerlids Förlag, Stockholm 2021.

Bokessä och Kring böcker och människor har följande medarbetare:

Jón G. Friðjónsson, professor em., Islands universitet, Reykjavík

Anja Kuusisto, pol.mag och journalist, Åbo

Bo Tao Michaëlis, cand. mag, Köpenhamn

Fredrik Sterzel, professor em, fd justitieråd, Stockholm

Per Thullberg, fd generaldirektör, Stockholm

SAMMANFATTNING

2021 års sista utgåva av *Nordisk Tidskrift* inleds med en artikel om riksarkitekten Guðjón Samúelsson av Pétur H. Ármannsson. Henrik Wivel har besökt Oslos nya museum MUNCH. Henrik Wilén gör en översikt om Nordiska ministerrådet 50 år. Øyvind Pharo behandlar i en artikel när bluesen kom till Norge. Marianne Nordenlöw har fördjupat sig i 1800-talets konstnärsroll ur ett övergripande nordiskt perspektiv utifrån en utställning på Waldemarsudde i Stockholm. Anders Lidén har gjort en betraktelse om diplomati och nordiskt samarbete. Kristian Hvidt har skrivit en artikel ”Amalie Skram og sædelighedsfejden”. Sist i artikelblocket avhandlar Susanne Eriksson Åland 100 år av självstyre. Lisbeth Bonde har intervjuat klimatpoeten Lars Skinnebach.

I *För egen räkning* skriver Kimmo Sasi under rubriken ”Gränshinderrådet främjar mobilitet och handel”. Anders Ljunggren fortsätter sin *Krönika om nordiskt samarbete*.

I avdelningen *Letterstedtska föreningen* återfinns prisutdelningen av LF nordiska översättarpris ur de nyhlénska medlen 2021 till John Swedenmark, Sverige, följt av ett samtal med pristagaren. I avdelningen återfinns också förteckningen över LF avdelningar, styrelser och medlemmar 2021, utdelade anslag 2021 samt anslagsutlysningen för 2022.

Bokessän handlar om schackstormästaren och alltingsdirektören Friðrik Ólafsson. Den är skriven av Jón G. Friðjónsson. Under *Kring böcker och människor* finns fyra bidrag. Anja Kuusisto har läst en biografi av kommissionär Erkki Liikanen. Per Thullberg har nedtecknat en recension med titeln ”Herman Friedländer – köpman, riskkapitalist och mecenat”. Bo Tao Michaëlis har fördjupat sig i Kristoffer Flakstads bok ”Den danske bog om Norge”. Sist i årgången återfinns Fredrik Sterzels betraktelse utifrån Gunnar Björks bok ”Ledarskap i politiken. Möten med Gunnar Hedlund, Thorbjörn Fälldin, Karin Söder och Olof Johansson”.

Årsregistret för 2021 återfinns inbladat i numret.

LW

TIIVISTELMÄ

Nordisk Tidskriftin vuoden 2021 viimeisessä numerossa on ensimmäisenä Pétur H. Ármannssonin artikkeli valtionarkkitehti Guðjón Samúelssonista. Henrik Wivel on tutustunut Oslon uuteen MUNCH-museoon. Henrik Wilén luo katsauksen 50-vuotiseen Pohjoismaiden ministerineuvostoon. Øyvind Pharo käsittelee artikkelissaan bluesin tuloa Norjaan. Marianne Nordenlöw on syventynyt 1800-luvun taiteilijarooliin kokonaisvaltaisesta pohjoismaisesta perspektiivistä Waldemarsuddessa Tukholmassa esillä olevan näyttelyn pohjalta. Anders Lidén tarkastelee diplomatiata ja pohjoismaista yhteistyötä. Kristian Hvidt on kirjoittanut artikkelin ”Amalie Skram og sædelighedsfejden”. Susanne Eriksson käsittelee artikkeliosuuden lopuksi Ahvenanmaan 100-vuotista itsehallintoa. Lisbeth Bonde on haastatellut ilmatorunoilija Lars Skinnebachia.

Föregärkning-palstalla Kimmo Sasi kirjoittaa artikkelin ”Gränshinderrådet främjar mobilitet och handel”. Anders Ljunggren jatkaa palstaansa *Krönika om nordiskt samarbete*.

LF:n Nyhlénin rahaston pohjoismaisen kääntäjäpalkinnon 2021 sai ruotsalainen John Swedenmark. Palkinnonjaosta ja palkinnonsaajan kanssa käydystä keskustelusta kerrotaan osastossa *Letterstedtska föreningen*. Osastossa on myös luettelot LF:n osastoista, johtokunnista ja jäsenistä 2021, vuoden apurahoista ja tiedot 2022 haettavista apurahoista.

Bokessän käsittelee šakin suurmestaria, alltingetin johtajaa Friðrik Ólafssonia. Sen on kirjoittanut Jón G. Friðjónsson. Otsikon *Kring böcker och människor* alla on neljä artikkelia. Anja Kuusisto on lukenut komissaari Erkki Liikasen elämäkerran. Per Thullberg on kirjoittanut arvostelun ”Herman Friedländer – köpman, riskkapitalist och mecenat”. Bo Tao Michaëlis on syventynyt Kristoffer Flakstadin kirjaan ”Den danske bog om Norge”. Viimeisenä numerossa on Fredrik Sterzelin kirjoittama, Gunnar Björkin kirjaan ”Ledarskap i politiken. Möten med Gunnar Hedlund, Thorbjörn Fälldin, Karin Söder och Olof Johansson” perustuva katsaus.

Mukana on myös vuoden 2021 hakemisto.

LW

Suomennos: Paula Ehrnebo

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utges sedan 1878 av Letterstedtska föreningen, sedan 1925 i ny serie i samarbete med Föreningen Norden. Tidskriften vill framför allt ställa sina krafter i det nordiska kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt hänför sig till de nordiska ländernas gemenskap och samarbete. Tidskriften har en samnordisk redaktion och arbetsspråken är danska, norska och svenska. Artiklar på finska och isländska översätts till något av de skandinaviska språken.

I Nordisk Tidskrift publiceras översikter, artiklar, intervjuer, bokessäer, recensioner, krönikor samt under rubriken För egen räkning personligt hållna bidrag om nordiskt samarbete. I varje årgång återkommer ett temanummer om Politik och ekonomi i Norden respektive Litteraturen i Norden under det gångna året.

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år. Prenumerationspriset inom Norden för 2022 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr. Prenumeration för 2022 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 40 91 95-5. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, c/o Blidberg, SE-179 75 Skå. För medlemmar av föreningarna Norden gäller, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris. Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Box 1083, SE-101 39 Stockholm. Tel +46-(0)8-50611300. Äldre årgångar kan rekvireras från redaktionen.

Letterstedtska föreningen arbetar sedan 1875 med att befrämja samarbetet mellan de fem nordiska länderna inom vetenskap, konst och industri. Föreningen har nationella avdelningar i Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige. Föreningen delar ut anslag till nordiska ändamål, arrangerar nordiska seminarier, utdelar en nordisk förtjänstmedalj och ett översättarpris samt ger ut Nordisk Tidskrift.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Nordisk Tidskrifts redaktion:

Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Besöksadress c/o Föreningen Norden, Vasagatan 28, Stockholm
Tel +46-(0)8-654 75 70. Telefontid fredagar 10-12. E-post: info@letterstedtska.org
Redaktionssekreterare: Fil. kand. Louise Hertzberg
Tel. +46(0)73-327 69 90. E-post: louise.hertzberg@letterstedtska.org

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Lena Wiklund, Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Tel. +46-(0)70-405 00 31. E-post: lena.wiklund@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Nordre Frihavnsvej 26, 3. tv., DK-2100 København Ø
Tel. +45-20 21 24 66. E-post: henrikwivel@yahoo.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Grankullavägen 13 B26, FI-02700 Grankulla
Tel. +358-(0)50 552 1151. E-post: guylindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Hallgerðargata 7, IS-105 Reykjavík
Tel. +354-854 21 70. E-post: sngola@simnet.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo
Tel. +47-97 51 84 15. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no